

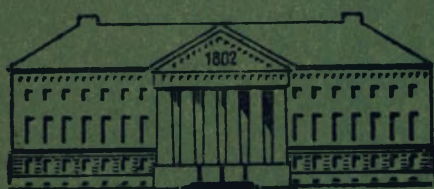
TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

VIINIK 244 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1893 г.

ÕIGUSTEADUSLIKKE TÕID
ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ
X

TARTU 1970

TARTU RIIKLİKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
TRANSACTIONS OF THE TARTU STATE UNIVERSITY
ALUSTATUD 1893 a. VIHİK 244 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893 г.

ÕIGUSTEADUSLIKKE TÕID
ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ
X

TARTU 1970

Redaktsioonikolleegium:

V. Kelder, E. Laasik, J. Mäll, I. Rebane, A. Uustal (esimees),
P. Vihalem, E. Ploom (vastutav toimetaja)

Редакционная коллегия:

В. Кельдер, Э. Лаасик, И. Мялл, И. Ребане, А. Уустал,
П. Вихалем, Э. Плом (отв. редактор)

ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ

X

На эстонском и русском языках

Тартуский государственный университет,
ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18

Vastutav toimetaja E. Ploom

Korrektorid E. Oja, L. Aboldujeva ja N. Tšikalova

Ladumisele antud 25. XI 1969. Trükkimisele antud 17. III 1970. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2. 60×90, 1/16. Trükipoognaid 9,5. Arvestuspoognaid 11,1. Trükiarv 500. MB 00456. Tell. nr. 7071. Hans Heidemanni nim. trükikoja, Tartu, Ülikooli tn. 17/19. III

Hind 80 kop.

1—14

ÕIGUSNORM ÜLDISE KÄITUMISEESKIRJANA

Õigustead. doktor. P. Vihalem
Riigi ja õiguse ajaloo kateeder

1. Õigusnormid ja individuaalsed õiguslikud imperatiivid

Õigusnormi üheks tunnuseks esitatakse riigi ja õiguse teooria õpikutes ja vastavates monograafiates üldisust, mille poolest ta erineb individuaalsetest õiguslikest keeldudest ja käskudest. Samuti viidatakse sellele, et õigusnormid on abstraktsed, üldise tähendusega, et nad on üldised käitumiseeskirjad, millega luuakse üldisi ja abstraktseid õigussuhteid, et nad on sellised, mis ei piirdu ühekordse täitmisega, et nad on kohustuslikud kõigile, lahendavad üldisi juhte jne.¹ Kõik need tunnused on liiga ebatäpsed, et nendega võiks eraldada õigusnorme mitteõigusnormidest, üldist või abstraktset imperatiivi konkreetsest.

Üldisuse ja individuaalsuse eraldamisel tuleb lähtuda neis avalduva kvantiteedi astmest, millele marksistlik filosoofia omistab suurt tähelepanu. Kvantiteediline erinevus võib esineda iga õigusnormi struktuuri osas. Iga üldise või konkreetse käsu või keelu üheks struktuurseks osaks on alati see osa, mis sisaldab kohustatud isiku või isikud. Kohustatud isikuid võib olla üks, kuid neid võib olla ka kindlaksmääratav või kindlasmääramata arv. Iga käsu või keelu struktuurseks osaks on samuti see osa, milles on näidatud kohustatud käitumine. Ühe käsuga võidakse kohustada ühte või mitut inimest kas ühekordseks või teatud arvuks või loendamatuks arvuks käitumisteks. Ka õigusnormis sisalduva õigustuse puhul võib samal viisil tuvastada kvantiteedi astet nii õigustatud isiku kui ka õigustatud käitumise osas.

Normitehnika seisukohalt kõige lihtsam käsk või keeld on selline, mis on adresseeritud ainult üheleainsale isikule kui kohustatule, mis kohustab inimest ainult üheks käitumiseks, annab ainult

¹ Теория государства и права. М., 1965, стр. 92; Общая теория советского права. М., 1966, стр. 7—10; Теория государства и права. М., 1967, стр. 80, 286—289; Н. Г. Александров и др. Теория государства и права. М., 1968, стр. 58—63, 67, 72.

ühele inimesele õigustuse, mida õigustatu realiseerib ainult ühe käitumisega. Ei ole mingit kahtlust, et neil juhtudel on meil tegemist individuaalse ehk konkreetse käsu või keeluga, korraldusega, kuna siin igas aspektis kvantiteet on minimaalseim. Sellise käsu täitmisel kaotab käsk oma jõu, käsuna ta enam ei eksisteeri.

Osa õiguslike keeldude või käskude puhul aga võib iga struktuurse osa kvantiteet olla ka eelõeldust suurem. Imperatiiv võib adresseeruda mitte ühele, vaid mitmele, loendamatule hulgale inimestele. Samuti võib käsk või keeld nõuda igaühelt mitte ühte, vaid mitut loendamatut hulka käitumisi.

Kui kohustatakse ühte ja sama inimest teatavaks kindlaks arvuks ühesugusteks käitumisteks, siis võiksime öelda, et talle on adresseeritud sama palju konkreetseid käske või keelde, kui palju nõutakse käitumisi. Kõik need ühesisulised korraldused avaldatakse antud juhul ühe ja sama aktiga, akte esineb meil seega üks, keelde ja käske aga avaldatakse sellega mitu. Sama juriidilist efekti oleks võidud saavutada ka sel viisil, kui igat käitumist oleks nõutud omaette aktiga. Et käitumised tuleb ette võtta erinevatel aegadel, näiteks kohustus iga kuu 1. päeval käituda teataval viisil, siis oleme veel enam õigustatud ütleva, et meil on tegemist ühele inimesele antud mitme käsuga, sest iga käsk erineb teisest aja poolest. Mõnes aktis avaldatud kohustatud käitumiste arv pole aga ei vastava akti andmise ajal ega ka hiljem kindlakstehtav. Alles akti kehtivuse lõppedes võib tagantjärele kindlaks teha, mitu käitumist tuli vastaval inimesel, isikul ette võtta. Sellises aktis on käitumise kohustus seotud juriidilise fakti esiletulekuga — kui esineb näiteks teatud sündmus — juriidiline fakt, siis tuleb teatud viisil käituda. Kunas ja kas märgitud juriidilised faktid esinevad, on meile aga tihti teadmata. On ilmne, et niisugusel juhul, kui meie ei tea, mitu korda on inimene kohustatud käituma, puudub meil juba teatud osas konkreetsus, siin on käitumiste kvantiteet juba kindlaksmääramatu. Et antud juhul on tegemist siiski ühe konkreetse inimesega, on otstarbekohane sellist käsku või keeldu lugeda mitte õigusnormiks, sest imperatiivi sisu üks element — kohustatu (kohustusadressaat) on siiski individuaalselt kindlakstehtav. Üldiselt on sellise käsu poliitiline, majanduslik ja muu tähtsus väike.

Imperatiivi abstraktsus, generaalsus suureneb veelgi, kui kohustatakse mitut isikut kas üheks, mitmeks või loendamatuks arvuks käitumisteks. Kui kohustatud isikute arv on imperatiivi sisaldava akti väljaandmise ajal või selle esmakordselt täitmise ajal kindlakstehtav, siis pole otstarbekohane sellist imperatiivi lugeda normiks, õigusnormiks, sest ta konkreetsus kaalub abstraktsuse üles. Kui kahte või enamat kindlaksmääratavat isikut kästakse igaühte sama käitumist sooritada, siis võiksime öelda, et siin sisaldab vastav akt samuti õieti kaks käsku või nii palju käske, kui palju on kohustatud. Kui igaühte neist kohustatakse kindlaksmääratud

arvuks käitumisteks, siis esineb samuti nii palju käske, kui palju nõutakse käitumisi. Seda laadi imperatiivideks on komandöri käsklus konkreetsele sõdurite rühmale liikumissuuna muutmiseks või täitevkomitee korraldus teatava konkreetse riikliku püha puhul kõigil elamutel või asutuste hoonetel lipud heisata. Kui aga kohustatakse kõiki riigi kodanikke iga n juhul käituma m viisil, siis ei ole meil ei akti andmise ajal ega ka juhul, kui esmakordselt asutakse aktis sisalduvat käsku täitma, selge, kui paljusid käitumisi tuleb selle akti alusel ette võtta, kui paljusid konkreetseid käske sisaldab normatiivakt. Üldise iseloomuga on ka need aktid, millega kohustatakse kõiki riigi kodanikke ainult üheks konkreetseks käitumiseks, kuid erinevatel aegadel, sest siin pole teada kohustatute arv. Üldine eeskiri või õigusnormi sisaldav normatiivakt kehtib tavaliselt pikema aja jooksul, ta ei kustu parast seda momenti, mil teda esmakordselt asutakse täitma, teda on vaja avaldada mitte konkreetsetele inimestele, vaid kogu rahvale või vähemalt paljudele inimestele ja vastavas ajakirjas. Konkreetset eeskirja sisaldav akt tehakse aga teatavaks kohustatule kirja teel või isegi suuliselt. Üldist eeskirja sisaldav normatiivakt sisaldab kohustusi palju rohkematele inimestele rohkemaks arvuks käitumisteks kui korraldus, rakendusakt.

Nagu eespool märkisime, võime õigusnormi üldisuse määratlemisel arvesse võtta ka õigustuse kui ühe imperatiivi sisuosisa üldisust. Imperatiiviga võidakse anda õigustusi kindlaksmääratud arvule isikuile või kindlaksmääramata, registreerimata arvule inimestele. Nisugust imperatiivi, mis kohustab küll loendamatut arvu inimesi, kuid mis õigustab loendatavat arvu inimesi, ei ole otstarbekohane lugeda siiski õigusnormiks. Selliseks aktiks on näiteks konkreetse isiku autasustamine, talle personaalpensiooni määramine jne. Riigiorganina tegutseva isiku ametisse vormistamise akt on kahtlemata individuaalne akt, kui ta kohustab ja õigustab ainult seda konkreetset isikut. Akti, mis vormistab ametisse aga isikut, kellel on õigus õigusnorme luua või loendamatul arvul rakendusakte anda, on kahesugune tähendus. Kuivõrd ametisse nimetamise akt sisaldab kohustusi ja õigustusi ametisse määratu suhtes, sisaldab see individuaalse imperatiivi; kuivõrd akt kohustab aga kõiki kodanikke just selle inimese poolt antud akte täitma, sisaldab ta ka osa õigusnormist. Näiteks uue valitsuse ametisse nimetamise akt on õieti täienduseks konstitutsiooni eeskirjale, millega kohustatakse kõiki kodanikke valitsuse määrusi täitma. Valitsuse nimetamise akt dešifreerib tegelikkuses mitteesineva abstraktse valitsuse kui personifikatsiooni konkreetsete inimeste koosseisuga reaalselt tegelikkuses esinevaks valitsuseks.

Konkreetsed inimesed võivad õiguslikus imperatiivis esineda mitte ainult kohustatuna või õigustatuna, vaid imperatiivi täitmine teiste isikute poolt võib tema vastu sihitud olla, talle mitte soodustuseks, vaid paheõiguseks olla. Kohtuotsus, millega konkreetset inimest

karistatakse, korraldus, mis kuulutab ta tagaotsitavaks, piirab isiku teo- või õigusvõimet. Viimased korraldused kohustavad küll loendamatu arvu isikuid, kuid oma suunatuse tõttu konkreetse isiku või isikute vastu tuleb need lugeda individuaalseteks imperatiivideks, mitte aga õigusnormideks.

Eespool oli juttu konkreetsetest inimestest. Kuidas lahendada küsimust sel juhul, kui on tegemist juriidiliste isikute, riigiorganite ja muude legaalsete personifikatsioonidega? Kui kohustatakse või õigustatakse konkreetseid juriidilisi isikuid loendatavateks käitumisteks, siis ei ole ju imperatiivi loomisel ega ta esimesel täitmisel kunagi teada, kui palju ja missugused konkreetsed inimesed tegelikult selle juriidilise isiku teovõimet teostavad. Praktilistel kaalutlustel tuleb aga selliseidki imperatiive lugeda üldiselt individuaalseteks.

Teatavatel juhtudel on raske kindlaks teha, kas meil on tegemist üldise või konkreetse eeskirjaga. Organisatsiooni sulgemist käsitletakse konkreetse eeskirjana, kuid sageli on see üldine. Kodanliku valitsuse poolt 1918. a. vastuvõetud otsus Eestimaa Kommunistliku Partei sulgemiseks ja edaspidiseks keelamiseks oli suunatud küll näiliselt ühe juriidilise isiku vastu, kuid sulgemisotsus võttis võimaluse igalt kodanikult edaspidi organiseeruda kommunistlikku parteisse, ükskõik mis nime all ta ka ei esineks. Sulgemisotsus andis tegelikult põhiseaduse normile, mis deklareeris üldist ühinemisvabadust, kitsama sisu, ta kujunes konstitutsioonilise normi osaks, mille sisu oli järgmine: «Kõigil kodanikel on õigus ühineda poliitilistesse organisatsioonidesse, välja arvatud kommunistlik partei». Mõningad säärased normid olid oma ajalise kehtivuse osas piiratud (näiteks kaitseseisukorra väljakuulutamise otsused), kuid praktika näitas, et kodanliku Eesti linnades ja raudteeäärsetes piirkondades järgnes ühele otsusele vahetult teine, nii et kaitseseisukorra seaduse alusel väljaantud normid kehtisid tegelikult pidevalt, konstitutsiooni ja vastavate tavaliste seaduste normid jäid selles osas ainult paberile. Need põhiseaduse paragrahvid jäid formulatsioonideks, mis tegelikult kogu kodanliku riigi kestusel norme ei sisaldanud. Kaitseseisukorra väljakuulutamise otsus oli tegelikult õigusnormi väljaandmiseks, varasema seaduseelnõu maksmapaneku seaduseks teatud tähtjaks.

2. Õigusnormid ja individuaalsed õiguslikud imperatiivid neile kõrgemalseisva mõiste alaliikidena

Kirjanduses esineb seisukoht, mille kohaselt individuaalsed imperatiivid ja neid sisaldavad rakendusaktid loetakse juriidiliste mõistete klassifikatsioonis juriidiliste faktide hulka. Normatiivaktide ja neis sisalduvate õigusnormide ja teiselt poolt rakendusaktide ja neis sisalduvate individuaalsete ettekirjutuste mõistel ei

olevat kõrgemalseisvat mõistet, mille kaheks alaliigiks nad oleksid. Need väited ei ole teoreetiliselt õiged.

Juriidiline fakt on sündmus, asjaolu, mille esiletulekul tuleb kohustatul õigusnormi alusel teataval viisil käituda. Juriidiliseks faktiks võib olla igasugune sündmus või tegevus, selle hulgas ka normatiivakti või rakendusakti loomise fakt. Näiteks seaduse vastuvõtmine on ühtlasi juriidiliseks faktiks kohustusele seadust trükkida lasta, teda publitseerida, laiali saata. Samal ajal kehtib tavaliselt reegel, et seadus hakkab kehtima teatud tähtaja jooksul pärast selle publitseerimist, trükkimist. Vastava ametliku teataja ilmumise kuupäev, ajamomendi saabumine on juriidiliseks faktiks kõigile vastavas seaduses avaldatud normidele. Konstitutsioon ei volita aga ametliku teataja trükkimisega seotud isikuid kindlaks määrama seaduse kehtima hakkamise aega. Need isikud ei muutu seadusandliku organi osaks ka siis, kui nad faktiliselt viivitavad teataja väljaandmisega eesmärgil edasi lükata seaduse kehtimahakkamist. Trükitöölised, kes valitsuse trükikojas alustavad streiki, võivad seda teha hoopis teistel motiividel. Meil kehtis varem säte, et seadus hakkab kehtima, teda tuleb täita päevast, mil ametliku teataja number jõudis vastavasse kohta. See sündmus oli juriidiliseks faktiks. Sidetöötaja, kes teataja kohaletoiimetamisega kiirustas või tahtlikult või tahtmatult sellega viivitas, ei muutunud sellega seaduseandjaks, kes määrab kindlaks, mis päevast tuleb seadust täitma hakata. Juriidiline fakt võib seega esile tulla tahte tulemusel, kuid kas inimene soovib seda või mitte, seondatakse tema teatava teo või tahteavalduse kui juriidilise fakti esiletulekuga õigusnormis mõne käitumise sooritamise kohustus.

Rakendusakti andjale annab aga õigusnorm volituse inimesi käskida või keelata, õigusnorm käsib inimesi täita rakendusakti andja poolt antud käske või keelde, ta nõuab, et selline käsk või keeld oleks rakendusakti andja tahte väljendus, et ta tahe oleks suunatud sellele, et vastavaid inimesi kohustada teatavaks käitumiseks. Kui me individuaalset käsku või keeldu loeme ainult sellepärast juriidiliseks faktiks, et ta andmist ja selle täitmist reguleerib seadus, siis peaksime ka seadust ennast lugema ainult juriidiliseks faktiks, aga mitte normatiivaktiks, sest ka tema andmist reguleeritakse kõrgemajoolise normatiivaktiga — konstitutsiooniga. Looduses juriidilist fakti kui niisugust ei esine. Juriidiline fakt tähendab ainult suhet kahe looduses esineva nähte — sündmuse, mida nimetatakse juriidiliseks faktiks, ja kohustatud käitumise vahel.

Õigusnormidel ja individuaalsetel õiguslikel imperatiividel on terve rida ühiseid tunnuseid ja vastavalt sellele tuleb neid lugeda neile kõrgemalseisva mõiste kaheks alaliigiks. Vastavalt sellele on ka õigusnorme sisaldavatel normatiivaktidel ja konkreetseid korraldusi sisaldavatel rakendusaktidel rida ühiseid tunnuseid ja seega on neil kahel mõistel kõrgemalseisev mõiste, mille alaliiki-

deks nad on. Kõrgemalseisvat mõistet võiksime nimetada õiguslikuks imperatiiviks ja vastavalt õigusaktiks. Aktide puhul esineb õieti kolmikjaotus, sest on ka akte, mis sisaldavad nii õigusnorme kui ka konkreetseid imperatiive. Õigusnormi ja individuaalse õigusliku imperatiivi erinevus seisneb selles, et esimene kujutab endast üldist käsku või keeldu, teine aga konkreetset käsku või keeldu. Millised on aga mõlema liigi ühised tunnused? Nii normatiivaktid kui ka rakendusaktid, nii õigusnormid kui ka individuaalsed õiguslikud imperatiivid väljendavad valitseva klassi taht, nad teenivad poliitiliselt ühesuguseid eesmäärke, nad on riigiorganite tahtelised aktid, mis kohustavad inimesi teatavaks käitumiseks, on käsud või keelud, mille täitmist garanteeritakse riikliku sunniga, nad luuakse kõrgemajõulise delegatsiooninormi, lõppastmes konstitutsiooni alusel ja on seaduslikkuse alusel looduna kehtivad, neid tühistatakse või muudetakse, neil on ajaline ja ruumiline kehtivus.

Haldusorganite poolt väljaantavaid normatiiv- ja ka rakendusakte nimetatakse haldusaktideks. Kui neil haldusaktide liikidel ei oleks kõrgemalseisvat mõistet, ei oleks loogiline neid haldusõigus-teaduses ühe akti mõiste alla viia. Sama tuleb öelda seadluse mõiste kohta, mis haarab nii normatiiv- kui ka rakendusakte.

Õigusnormid on individuaalsete õiguslike imperatiividega sugulusnähted. Juriidilisteks faktideks võivad olla aga kõige mitmeksisemad sündmused nagu töörahva revolutsioonilise võitluse ja kommunismi ülesehituse huvides toimepandud kangelasteod autastumise puhul ja kommunismi eest võitlejate kallal toimepandud massimõrvad karistamise osas.

Nõukogude kohtu otsus võib mõnikord olla nagu iga looduses esinev sündmus juriidiliseks faktiks, kuid põhilises liigituses tuleb tunnistada teda õigusnormiga sugulusnähteks, aga mitte visata ühte lahtrisse kuriteoga, kus kurjategija tahe pole suunatud sellele, et teda karistataks, vaid sellele, et kuritegu, seaduserikkumist, sooritada. Karistusest loodab aga kurjategija pääseda.

Õiguse klassiiseloorm ilmneb väga sageli selgemalt individuaalsete kui generaalsete ettekirjutuste juures. Kodanliku riigi kriminaalkoodeks on tavaliselt nii sõnastatud, et õiguse klassiiseloorm sellest ei nähtu. Seal kõneldakse näiteks lihtsalt riigivastasest tegevusest kui ühest karistatavast teost — kuriteost. Kui me tutvume aga näiteks kodanliku Eesti kohtute otsustega kui individuaalsete karistuskäskudega, siis näeme selgesti, et peale üksikute erandite karistati antud kuriteo eest ainult revolutsionääre — kommuniste, kes võitlesid kapitalistliku korra kukutamise eest. Sisekaitseorganitel oli õigus teha korraldusi igasuguste tegevuste sooritamiseks, mis kõrvaldaksid ohu avalikule korrale, kuigi sellised riigiorganite tegevused tavaliste seaduste järgi olid keelatud. Sisekaitseorgani sellist korraldust ei saa käsitleda ainult juriidilise faktina, sest see organ oma individuaalse tahtelise aktiga tühistas

tegelikult teatava osa käitumiskohustusi, mis õigusnorm kui üldine eeskiri oli kehtestanud. Me võime üldist eeskirja kujutleda konkreetsete käskude kogumikuna, millest nimetatud sisekaitseorgan tühistas teatava osa.

Ühte ja sama eesmärki võib riik saavutada mõnikord nii geneeraalse eeskirja — õigusnormi andmise kui ka rea individuaalsete eeskirjade andmisega. Kodanlik riik võib õigusnormiga kõik tööliste koosolekud keelata, ta võib aga ka paljude individuaalsete aktidega — konkreetsete koosolekute keelamisega sama resultaadi saavutada. Valitsus võib määrusega kui normatiivaktiga määratuks ajaks korraldada üldise puhkepäeva üleviimist pühapäevalt pühale lähedalolevale tööpäevale, ta võib seda korraldada aga ka eraldi igal konkreetsel juhul vastava individuaalse eeskirjaga.

Ei ole mingisugust kahtlust, et muude tunnuste ühtimisel on õigusnormid poliitiliselt tähtsamad kui individuaalsed ettekirjutused, sest nad kohustavad või õigustavad rohkemat arvu inimesi. Kui aga vastavate imperatiivide muud tunnused ei ühti, siis võib teatavatel korraldustel olla palju suurem kaal kui üldistel eeskirjadel — õigusnormidel. Võib esineda juhte, et faktiliselt õigusnormis ettenähtud juriidilisi fakte tegelikult kunagi ei esine või esineb väga harva. Õigusnormi täitmine võib olla kohustuslik ainult väiksel territooriumil, mis on asustamata või väga hõredalt asustatud. Mõningatel juhtudel ei kasuta kodanikud neile seadusega võimaldatud õigusi, sest see ei paku neile majanduslikku huvi. Samadel põhjustel ei esine kunagi ka teatavaid kuritegusid, näiteks leiva söötmist loomadele. Väga paljud seadusnormid jäävad seega faktiliselt ainult paberile.

Teiselt poolt võivad mõningatel ühekordset käitumist nõudvatel korraldustel olla väga ulatuslikud poliitilised, majanduslikud ja muud tagajärjed. Selliseks ühe inimese käsuks teisele inimesele oli käsk heita aatomipomm Hirošima linnale. Teise maailmasõja ajal anti käsk avada Hollandis mere eest kaitsvad tammid, et takistada hitlerlaste edasitungimist. Konkreetne käsk tuleavamiseks piiril teise riigi kaitsejõudude hävitamise otstarbel võib kaasa tuua maailmasõja, sest kallaletungi fakt on omakorda juriidiliseks faktiks õigusnormile, mis kohustab kallaletungi tagasi lööma. Konkreetne käsk vägede tagasitõmbamiseks võib aga viia sõja lõpetamisele.

Arvestades üldiste eeskirjade suuremat tähtsust tehakse nende loomine kvalifitseeritumate, kõrgemate, kollektiivsete organite ülesandeks, korraldatakse vastavate projektide põhjalikum ja laiaulatuslikum arutlus. Kaasaja keeruka elu reguleerimiseks ei ole aga vaja koondada kõigi õigusnormide loomine rahvaesinduste kätte, neile tuleb reserveerida ainult kõige tähtsamate ja tugewama jõuga normide loomine.

НОРМА ПРАВА КАК ОБЩЕЕ ПРАВИЛО ПОВЕДЕНИЯ

П. И. Вихалем

Резюме

В статье указывается, что норма права как общее правило отличается от индивидуального предписания тем, что первое обязывает неопределенное количество людей, второе же обязывает конкретное лицо или конкретные лица. Нормы права не определяют также и количество обязательных поведений, устанавливаемых ими. При этом правовыми нормами невозможно признать предписания, хотя и обязывающие неопределенное количество людей, но уполномочивающих только одно или несколько конкретных лиц.

Нормы права и индивидуальные повеления и запреты (акты применения права) имеют при их различии также и ряд общих признаков, позволяющих их рассматривать в качестве видов одного общего явления — правового повеления или запрета.

Разграничение норм права от индивидуальных предписаний по разнице в степени их значимости невозможно. Зачастую и акты применения имеют особенно большое значение и в них особенно ярко проявляется классовый характер права.

RIIGI MAJANDUSLIKKU FUNKTSIOONI TEOSTAVAD ORGANID KODANLIKUS EESTIS JA SOTSIALISTLIKU REVOLUTSIOONI ALGPERIOODIL *

Õigustead. kand. E.-J. Truuväli

Riigi ja õiguse ajaloo kateeder

Dogmaatiline vormel, mille kohaselt kapitalistlik riik ei saa majandust mõjutada, teda teatavas ulatuses juhtidagi, on II maailmasõja järgse perioodi kapitalismi arenguga kummutatud. Veelgi enam: ühes või teises vormis, ühel või teisel viisil on iga ajalooline riigitüüp, eriti aga kodanlik riik, seda alati teinud.

Kodanliku riigi osa majanduslikes suhetes määratakse eelkõige kapitalistliku tootmise enda objektiivse vajadusega — kapitalistlik tootmine nõuab oma ühiskondliku iseloomu tunnustamist. On tõsi, et ei riiklik-monopolistlik kapitalism ega teised riigi haldamise, läbipõimumise ja kapitali kaitsmise viisid ei saa likvideerida kapitalismi vastuolu — vastuolu töö ja kapitali vahel, kuid see valmistab objektiivselt ette mõningaid tähtsaid tootmise tegeliku ühiskonnastamise tingimusi. Sisuliselt tähendab see sotsialismi materiaal-tehniliste eelduste loomist.

Kodanliku riigi funktsioonide laienemine ei tähenda klassivõitluse ahenemist või kõrvaldamist, vaid vastupidi — selle laienemist ja süvenemist, selle vormide edasist diferentseerumist. Tulenevalt kapitalistliku riigi iseloomust ei saa tema majanduslikku funktsiooni oma mahu poolest võrrelda töörahva mahasurumise funktsiooniga. Faktiliselt on ka majanduslik funktsioon kodanlikus riigis allutatud töötajate mahasurumisele, nende ekspluateerimise tugevdamisele.

Revisjonistide lemmikvõtteks ongi otsese vägivaldaaparaadi osa vähendades kuulutada tootmise riiklik juhtimine riigi «klassi-

---

* Artiklis käsitletakse üksnes Majandus-, Põllutöö- ja Teedeministeeriumi koos nende juurde kuuluvate organitega ning neis toimunud ümberkujundusi ajavahemikul 21. juunist kuni 25. augustini 1940.

dest kõrgemal seismise» otsustavaks tunnuseks.¹ Kuid selles asi seisnebki, et majandusellu vahele segades, seda juhtides j ä t k a b kodanlik riik sellega kapitalistide klassi vägivaldal töörahva kallal, jätkab seda ühiskonna elu peamises — majanduslikus sfääris.

Kodanlik riik oma seadusandlusega sekkub aktiivselt majandusküsimustesse ning töösuhetesse. Nii andis Eesti kodanlik valitsus 1938. a. 1248 mitmesugust majandusküsimusi puudutavat akti, neist maksude kohta 22, kaubatariihide kohta üle 100, importieksporti reguleerivaid akte 41 jne.²

Riiklik-monopolistliku kapitali võimutsemise tingimuses on riigil üha enam igasuguseid tööstus- jt. ettevõtteid. Sisuliselt võib viimaseid vaadelda monopolistlikena oma asendi tõttu tootmises, sest sageli keelab riik neile konkurentsi pakkuvate ettevõtete asutamise. Sellele vaatamata on proletariaat huvitatud ettevõtete riigistamisest, sest tugeva töölisliikumise tingimustes on neid kergem kasutada rahva huvides kui eraettevõtjate omi. Selliste ettevõtete baasil osutub sotsialistliku riikliku sektori loomine pärast võidukat proletaarset revolutsiooni tunduvalt lihtsamaks ja kiiremaks mooduseks kui eraettevõtete natsionaliseerimise kaudu kulgev. Teiselt poolt: riiklik sektor ja riigi poolt teostatav majanduse suunamine loob vastava riigiaparaadi ning organite süsteemi, mida poletaarse võimu nõuetele vastavalt on võrratult lihtsam ümber korraldada. Kasutades kodanliku riigi väljakujunenud vahendeid kontrolliks majanduse üle, muudab proletaarne võim nende klassisisu ja -suunitlust, avardab riigi majandusliku tegevuse mahtu ning saab niiviisi väga kiiresti allutada erakapitali riiklikule kontrollile. See loob võimaliku ajareservi ettevalmistuste tegemiseks majanduse lõplikuks sotsialistlikuks ümberkujundamiseks.

31. märtsil 1938. a. seisuga hinnati riigile kuuluvate varade (raudteed, side, metsafond, rahalised vahendid jne.) suurust 482 miljonile kroonile.³ Nendest laekunud tulud moodustasid ligi 30% 1939/40. a. riigi eelarvest. Siinjuures tuleb märkida, et eraettevõtjate käes oli 76 miljoni krooni ulatuses riiklikke kapitale, mis moodustasid 76% riigi varade koguväärtusest.⁴

Kodanlikus Eestis kõneleb majanduse riiklikust juhtimisest mitte üksnes riigi seadusandlus tootmisettevõtete juurdekasvu piiramisel, hindade reguleerimisel (põhiliselt tollipoliitika kaudu),⁵

¹ E. Tuominen. Sotsialistlik revolutsioon ja kodanlik riik. — «Eesti Kommunist», 1964, nr. 7, lk. 17.

² Vt. A. Raadik. Fašismi tekkimise ja tugevdamise protsess kodanlikus Eestis. Tln., 1959, lk. 15—16.

³ Eesti Majandus 1938. a. — Eesti Panga aastaraamat. Tln., 1939, lk. 123. Riiklikes ettevõtetes töötas $\frac{1}{7}$ tööliste üldarvust.

⁴ 1. jaanuari 1939. a. seisuga — «Kaubandus-Tööstuskoja Teataja», 1939, nr. 6, lk. 148.

⁵ Vt. üksikasjalikult O. Sepre. Eesti kodanlik riik monopolide teenistuses. Tln., 1963.

riiklike ettevõtete asutamisel (mis tihtipeale hiljem aktsiaseltsideks kujunesid) ning tööalaste suhete riiklikul reguleerimisel, vaid ka riigi tööstuslike investeeringute kasvus. Ainuüksi 1939. a. II poolel moodustasid need põhimise osa tööstuslikest investeeringutest. Et 1940. a. kuulus riigile umbes $\frac{1}{4}$ tööstuslikest põhifondidest,⁶ siis kõneleb see Eesti kodanliku riigi suhteliselt suurest erikaalust maa majanduselu korraldamisel ja juhtimisel. Olgu märgitud, et näiteks Soomes moodustas 60-ndate aastate algul vastav näitaja ligi 20%, enamikes kapitalistlikes riikides ei tõuse see üle 15%.⁷

Majandusministeerium

Kui väliskapitali sissetungil ja Inglise-Saksa kapitalistide omavahelisel võitlusel majandusliku ja poliitilise mõju pärast Baltikumis oli otsene mõju kodanliku Eesti erinevate välispoliitiliste orientatsioonide vahelisele heitlusele ning selle kaudu riigi poliitilisele režiimile, siis riigi järjest kasvav osa majanduselu juhtimisel tõi kaasa monopolistlike rühmituste omavahelise võitluse eeskätt riigi majandusliku juhtimise aparadi allutamise eest. Mitte üheski teises riigi-aparadi lülis ei võtnud kapitalistid isiklikult nii agaralt osa riigiaparadi tööst kui majandusaparadis. See toimus mitmetes vormides ja mitut liiki organisatsioonide (organite) kaudu, millel võis olla nii nõuandev kui ka otsustusõigus. Kõik see peegeldub majandus-alaste organite, eeskätt Majandusministeeriumi juhtivas isikulises koosseisus kui ka tema struktuuris.⁸

Alustaksime oma käsitlust neist organeist, mis küll ei kuulu majandusministeeriumi koosseisu, kuid etendasid olulist osa viimase tegevuses, andes talle monopolistlikele rühmitustele soovitava majanduspoliitilise suuna.

Majandusnõukogu (tegutses valitsuse juures) põhiülesandeks oli «arvamuste avaldamine majanduslike ja sotsiaalpoliitiliste küsimuste kohta».⁹ Olles küll konsultatiivne organ, arutas ta oma istungitel kõiki valitsuse poolt esitatud majandus- ja sotsiaalpoliitilisi eelnõusid õigusega teha neisse parandusi, täiendusi ja muudatusi ning esitada märgukirja vormis valitsusele

---

⁶ Vt. üksikasjalikult O. Karma. Riiklik-monopolistlikust kapitalismist kodanlikus Eestis. — ENSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduslikke töid, 1965, nr. 2, lk. 157—163.

⁷ E. Tuominen. Osund. teos, lk. 9 ja E. Вapра. Очерки по проблемам политэкономии капитализма. М., 1964, стр. 68.

⁸ Majandusministeeriumi isikulise koosseisu suuruse ja struktuuri kohta kasutatakse ORKA, 969, I, I, I. 4 andmeid.

⁹ «Vaba Maa», 24. 01. 1935.

seaduseelnõude projekte.¹⁰ Seega kuulus talle sisuliselt seadusandlik initsiatiiv.¹¹ Majandusnõukogu liikmed võtsid teatud tingimustel isegi vahetult osa riigi seadusandlikust tegevusest. Nimelt kuulusid Majandusnõukogu esindajad Riigikogu majanduskomisjoni koosseisu (kuigi ise ei olnud Riigikogu liikmed), kelle otsusel teatud küsimustes oli võrdne juriidiline jõud Riigikogu omaga.¹²

Majandusnõukogu isikulise koosseisu kinnitas riigivanem (president) kaheks aastaks, kusjuures 25-st nõukogu liikmest nimetas riigivanem 10, 15 liiget esitasid kinnitamiseks kutsekojad.

Tööstus Kaubanduskoda ametlikult ei funktsioneerinud ei Majandusministeeriumi ega ka valitsuse juures, kuid tal oli suur kaal mitte üksnes äri- ja tööstusringkondades, vaid ka valitsuse poliitika määramisel, kuivõrd ta ühendas ühtsesse organisatsiooni kõik mõjukad kapitalistlikud ringkonnad Eestis. Koja kaudu püüti koordineerida ja stabiliseerida kodanliku Eesti majanduslikku ja poliitilist olukorda, luues omamoodi liidu ja vahelüli kapitalistide ja riigiaparaadi vahel. Et see nii oli, sellest annab mõningal määral tunnistust seegi, et 1924. a. moodustatud koja ajutiselt juhatusse (sisuliselt orgbüroosse) kuulusid ühelt poolt K. Päts (esimees), kindral A. Tõnisson, Eesti Panga president J. Jaakson ja teiselt poolt mõjuvõimsamad kapitalistid K. Scheel ja J. Puhk.¹³ Iseloomulik on, et esimene ettepanek, millega esineti valitsuse ees, oli 1924/25. a. tulu- ja ärimaksudest 5% eraldamine Kaitseliidu toetuseks, kelle tugevdamist kodanlus pidas pärast 1. detsembri 1924. a. ülestõusu oma esimeseks ülesandeks.¹⁴

Ühel oma esinemisel 1927. a. ütles tolleaegne rahandusminister L. Sepp: «Me võime täie kindlusega öelda, et meil pole teist parlamenti, kes oleks võimeline otsustama majandusküsimusi nii nagu Kaubandus-Tööstuskoda.»¹⁵ Sama mõtet kordas L. Sepp ka 1938. aastal, nüüd juba majandusministrina.¹⁶ Seega: kuigi Majandusnõukogul ega Kaubandus-Tööstuskojal ei olnud juriidiliselt fikseeritud suhteid Majandusministeeriumiga, etendasid nad viimase poolt realiseeritava majanduspoliitika kujundamisel ja teostamiselgi olulist osa.

Kuid Majandusministeeriumi allutamisel monopolide diktaadile kasutati veel teisigi meetodeid — tema j u u r d e r i o r g a n i t e (k o m i t e e d e) l o o m i s t , k e l l e l o l i d t e r v e r e a k ü s i m u s t e o t s u s t a m i s e l v ö r d -

¹⁰ «Päevaleht», 30. 01. 1935.

¹¹ «Vaba Maa», 26. 01. 1935.

¹² Samas.

¹³ RT 1924, 148.

¹⁴ Kaubandus-Tööstuskoda 1925—1935, Tln., 1935, lk. 12—13.

¹⁵ Samas, lk. 22.

¹⁶ «Päevaleht», 9. 01. 1938.

sed õigused riigiorganitega. Neis organeis leidis riigiametnike ja suurkapitalistide personaalunioon oma juriidilise vormistuse.

Nii koosnesid näiteks Tolli- ja Maksupeakomitee kui ka Kaubanduskomitee mitmete ministeeriumide juhtivatest töötajatest, korporatiivsete kodade, majandus-pangandusorganisatsioonide esindajaist. Koosseisu kinnitas president, kes nimetas ka komitee esimehe.¹⁷ Tehniline ja teenindav aparaat kuulus Majandusministeeriumi koosseisude nimestikku ja oli küllaltki arvukas (Tolli- ja Maksupeakomitee ametnikkond moodustas enam kui 80% kogu ministeeriumi ametnikkonnast)¹⁸

Mis puutub Loodusvarade- ja Konjunkturiinstituuti ning Rahvuslikku Jõu- ja Ratsionaliseerimise Komiteesse, siis need institutsioonid täitsid kodanlikus Eestis majanduselu uurimise ja majandusliku arvestuse organite ülesandeid. Nende loomine kõneleb aga kodanliku riigi järjest kasvavast huvist majandusliku juhtimise vastu, sest vastava informatsiooni laialdane kogumine, läbitöötamine ja selle alusel toimuv uurimistegevus on esmaseks nõudeks kavakindla majandusliku tegevuse riiklikul juhtimisel.¹⁹

Majandusministeerium koosnes neljast osakonnast (talitusest). Neist ametnikkonnalt suurim oli Maksude Talitus (keskaparaadis 36 ametnikku, kohapealseis organeis — maksuinspektorid, tolliinspektorid jt. — 749 ametnikku) Selle osakonna ülesandeks oli üleriigiliste maksude ja maksete laekumise tagamine. Talituse direktoriks oli tööstur A. Kukk.

Rahandusosakond (selle koosseisu kuulus 23 ametnikku) täitis riigikassa funktsioone, kes teostas riiklike pankade ja krediidi-asutuste üle järelevalvet selleks moodustatud Inspektuuri kaudu. Osakonna direktori kohuseid täitis ministri abi, pangandustegelane A. Keller.

Kaubandusosakond (koosseisus 16 inimest) kontrollis kaubandusalaste eeskirjade täitmist ja arvestust ning töötas välja kaubanduse korraldamise alaseid eeskirju.

Tööstusosakond (koosseisus 18 ametnikku) haldas riiklikke ettevõtteid ja täitis tema juurde loodud eriametkondade (Mäe- ja Patendiamet) ning tööstusinspeksiooni kaudu üldist riiklikku järelevalvet tööstuslike ettevõtete, kaevanduste ja murdude üle. Osakonna direktori ülesandeid täitis majandusministri abi, kolonel ja rahandustegelane V. Karing.

Ülaltoodu põhjal on selge, et kodanliku Majandusministeeriumi purustamisel tuleb eeskätt juhtiv kaader välja vahetada; tulenevalt proletaarse riigi majanduspoliitika iseloomust, likvideeritakse kapitalistlike korporatsioonide mõju riigiaparaadile; tehakse ümberkorraldusi sellist tüüpi organeis nagu Kaubanduskomitee

¹⁷ RT 1938, 80, 719; 83, 736.

¹⁸ RT 1937, 83, 679.

¹⁹ O. K a r m a. Osund. teos, lk. 157—158.

(eeskätt isikuline koosseis), viies aegapidi need organid likvideerimiseni; muudetakse Majandusministeeriumi struktuuri ja luuakse uusi organeid, mis asuvad täitma nii oma mahu kui ka tegevuse klassiseloому poolest täiesti uusi ülesandeid. Kuivõrd sotsialistlikus ühiskonnas langeb riigi tegevuse põhirõhk majanduse ja sotsiaalkultuurilisse sfääri, sedavõrd on ka mõisteta, et funktsioonide järsk laienemine tingib ka neile vastavat struktuurset muutust. Kodanliku riigi majanduse riikliku juhtimise struktuuri täiustatakse teatud piirini uut laadi organitega, kuid sotsialistliku sektori muutumisega valitsevaks ammendub vana juhtimisstruktuur ning luuakse uued majanduse riikliku juhtimise organid.

Ülaltoodud skeem realiseerus Eestis 1940. aastal, kuivõrd revolutsiooni rahuliku arengu tingimustes omandas majandusliku ümberkorralduse funktsioon kohe algusest peale tähtsa koha, muutudes pärast nõukogude võimu väljakuulutamist nii oma mahu kui ka ülesannete poolest domineerivaks.

Ajavahemikul 22. juunist kuni 21. juulini 1940 vabastati senised majandusministri abid ning nimetati uuteks abideks kommunist O. Sepre ja K. Peiker.²⁰

Samal ajavahemikul vabastati ka osakondade direktorid.²¹ Kaubandusosakonna direktoriks nimetati senine Teedeministeeriumi nõunik, Maksude Talituse direktoriks senine Tartu Maksuameti ametnik S. Kalmet.²² Ametist vabastati ka ministeeriumi nõunik, kelle asemele nimetati senine kaubandusosakonna vaneminspektor.²³ Muudatusi teostati ka Majandusministeeriumi struktuuris: reorganiseeriti senine Tööstusosakonna Tööstusinspeksioon, kelle kaadrite alusel loodi Riiklik Hindade Inspeksioon. Viimase põhiülesandeks jäi võitlus kodanluse spekulatsioonide vastu. Selleks volitati inspektuuri töötajaid teostama administratiivjuurdlust, mis seni kuulus kohtu ja kriminaalpolitsei kompetentsi.²⁴ Tööstusosakonna pädevusest eraldati riiklike ettevõtete haldamine ning need ülesanded pandi vastloodud riigi ettevõtete osakonnale, mille direktoriks ja ühtlasi majandusministri abiks nimetati majandusteadlane E. Vendelin.²⁵ «Valitsemise korraldamise seaduse muutmise seaduse» alusel määrati Majandusministeeriumi ülesanneteks: «rahanduse- ja krediitiasjanduse, riigimajapidamise korraldamine ja üldine juhtimine; kauban-

²⁰ RT 1940, 57, 531 ja 533; 63, 602 ja 622.

²¹ RT 1940, 63, 626; 75, 742.

²² RT 1940, 89, 898; 79, 762. !

²³ RT 1940, 67, 663; 667.

²⁴ RT 1940, 63, 624. Peainspektoriks nimetati ministeeriumi senine tööstusinspektor A. Abel.

²⁵ RT 1940, 59, 552 ja ORKA, 969, 1, 1, l. 4. E. Vendelin vabastati 22. 07. nimetamisega Krediidi- ja Kindlustusasutuste peainspektoriks — «Postimees», 26. 07. 1940.

duse, tööstuse ja kindlustusasjanduse korraldamine kogu riigis ning järelevalve.»²⁶

Faktiliselt tähendas nimetatud seadus koos rea eelnenud seaduste ja määrustega riikliku kontrolli kehtestamist kogu Eesti majandussüsteemi üle, vaatamata ettevõtete ja kapitalide omandiõiguslikule kuuluvusele.

Mis puutub ministeeriumi eriorganeisse (Tolli- ja Maksupeakomitee, Kaubanduskomitee)²⁷ siis puhastati nende organite isikuline koosseis ühelt poolt sellega, et sinna ametikohajärgselt kuulunud ministeeriumide ametnikud olid vallandatud ning uutega asendatud, teiselt poolt vähendati reaktsiooniliste Kutsekodade esindajate arvu ning viidi koosseisu Eesti Töölisühingute Kesklidu esindajad.

Mis puutub Majandusnõukogusse ja Kaubandus-Tööstuskojasse, siis, kuigi nad likvideeriti pärast 25. juulit 1940²⁸, ei olnud neil riigi majanduspoliitikas enam mingit osatähtsust. Seega: juba 21. juuliks oli kodanlik Majandusministeerium sisuliselt purustatud — see organ ei täitnud enam kodanliku riigi vastava asutuse funktsioone, tema isikuline koosseis oli uuendatud ning täitis proletaarse revolutsiooni tahet. Veelgi enam — kogu senine majanduse riikliku juhtimise süsteem, senine personaalunioon kapitalistidega oli likvideeritud. Kahtlemata tuleb seda pidada Eesti 1940. a. revolutsiooni suureks saavutuseks, millele seni on vähe tähelepanu osutatud.

Põllutööministeerium

Kodanlik riik ei kindlusta kulaklust mitte üksnes kodanliku maajaotuse poliitika kaudu, vaid ka sellise riikliku krediidi- ja hinnapoliitika abil, mis ühelt poolt võimaldab üksnes kulakutel riiklikke madalaprotsendilisi laene ja toetusi saada ja teiselt poolt riikliku monopoli kehtestamisega põhimistele põllumajandussaaduste kokkuostule. Viimased on tihtipeale kõrgemad maailmaturu hindadest, mistõttu tegelikult riik krediteerib kulaklust täiendavalt ja katab hinnavahe riigikassast. On aga arusaadav, et see pärast võib kõnelda kodanliku riigi teatud osast ka põllumajanduse riiklikul suunamisel ja juhtimisel, eelkõige riikliku krediteemise ja hinnapoliitika kaudu. Teiselt poolt: et tagada põllumajandussaaduste tootmise ja turustamise laiendamist, püüdis näi-

²⁶ RT 1940, 96, 942.

²⁷ Likvideeriti pärast 21. juulit. Uute organitena moodustati Kindlustuse Talitus ja Riiklik Plaanikomisjon — RT 1940, 99, 984; 104, 1045, 109, 1109 ja RT Lisa 1940, 71.

²⁸ RT 1940, 85, 814; 89, 867.

teks Eesti kodanlik riik suunata põllukultuuride sordiareetust, tõuparandust ja veterinaarteenistust ning maaparandust. See seisnes selles, et Eesti kodanlik riik stimuleeris rahaliste vahenditega (näiteks riiklike preemiate süsteem) talupidajaid nimetatud aladega tegelema. Agro-zootehnilise spetsialistide kaadri ülalpidamise ning kadastri- ja maakorralduse kulud võeti riigi kanda. Peale selle kuulus riigile põhiline osa metsafondist, 20 riigimõisat ning rida põllumajandussaaduste kokkuostu ja ekspordiga tegelevaid koondisi.

Ülaltoodud funktsioone teostas kodanlikus Eestis Põllutööministeerium. Viimase juures asus korporatiivne Põllutöökoda, mis täitis analoogilisi ülesandeid Kaubandus-Tööstuskojaga Majandusministeeriumi juures.²⁹ Proletaarne riik tema arengu esimesel etapil täidab mõnevõrra analoogilisi funktsioone ülalmainitud ministeeriumiga, arusaadavalt muidugi töötava talurahva huvides.³⁰ Iseküsimus on, et oma mahult ja riikliku juhtimise meetodite poolest teostab proletaarne riik maa väiketootjate riiklikku juhtimist ühtse rahvamajanduse arendamise plaani raamides.³¹ Seepärast teostab proletaarses riigis vastav ametkond proletariaadi diktatuuri agraarpoliitikat selle mahu kogu ulatuses, kuna kodanluse klassidiktatuuri agraarpoliitika realiseeriti ikkagi põhiliselt krediteerimis- ja hinnapoliitika kaudu. Kuivõrd ka proletaarses riigis kuuluvad metsad riigile ning põllumajandussaaduste põhiliseks kokkuostjaks on riik (väliskaubanduses aga riiklik monopol), siis kõik need momendid kokku kergendasid kodanliku riigiaparaadi vastavate lülide purustamist ja uute organite loomist. Selles suhtes on kodanliku Eesti Põllutööministeeriumi ümberkorraldamine heaks näiteks, kuidas proletaarne võim peab kodanlikke organeid purustama ja mida ning kuidas ära kasutama töörahva huvides.

Kodanliku riigi põllumajanduse riikliku halduse sfääri funktsioonide iseärasus väljendus ka vastava ministeeriumi struktuuris ja isikulises koosseisus.³²

Põllutööministeeriumi isikuline koosseis, kaasa arvatud kohepealsed asutused, oli 2605 riigi- ja vabateenijat, neist ministeeriumi keskaparaadis 309. Ametialaste kategooriate seisukohalt moodustasid ministeeriumis rõhuva enamuse ametnikest vastavate erialade spetsialistid. Nii näiteks olid kadastri ja maakorralduse osakonna 61-st teenistujast 32 spetsialistid; loomatervishoiu osa-

²⁹ Üksikasjalikumalt «Põllutöökoja aastaraamat» VIII, 1939/1940. a., Tln., 1940, lk. 234, 240.

³⁰ «Rahva Hääle», 30. 06. 1940 (A. Jõeääre raadiokõne kokkuvõte).

³¹ Põllutöö Rahvakomissariaadi tegevuse mahu kasvust annab tunnistust see, et ta koosnes 25 struktuursest allüksusest (Põllutööministeeriumis vaid 4) — ORKA, R-1, 1, 563, l. 1—9.

³² Andmed RT 1937, 83, 679, 687 ja «Eesti Entsüklopeedia», VI, vg. 1195 alusel.

konna 12-st 8 (114-st osakonnale alluvast töötajast olid 101 veterinaarteenistuse töötajat — arsti, velskrit), Riigi Maade ja Metsade Valitsuses 113-st 71 metsanduse ja maakorralduse eriala töötajat (Metsakorralduse Büroo 2046-st teenistujast olid 2002 metsaülemad, metsnikud, metsavahid jt.).

Arvukuselt teise kategooria moodustas arvestusala ja tehniline kaader, kuna juhtiva ametkonna suurust võib hinnata 28 inimesele.

Ülaltoodu on väga oluline teada, sest proletaarsel riigil oma spetsialistide kaader põhiliselt puudub. Seepärast osutub endiste kodanlike spetsialistide ärakasutamine möödapääsmatuks.

Ajavahemikul 21. juunist kuni 20. juulini vabastati peale ministri ja tema abi vaid üksikud ministeeriumi ametnikud, kes kodanluse diktatuuri päevil olid olnud aktiivselt tegevad reaktiooni-organisatsioonides.³³

Põllutöökoda lakkas sisuliselt kohe pärast juunipööret eksisteerimast, ehkki juriidiliselt vormistati see 27. juulil 1940.³⁴

Monopolistlikud ekspordikoondised allutati pärast kodanlike tegelaste juhtivatelt kohtadelt eemaldamist juba 1940. a. juulis täielikult uue valitsuse kontrollile.³⁵

21. juulist kuni 25. augustini vabastati kadastri ja maakorralduse osakonna ning põllumajandusosakonna direktorid ning ka viimati nimetatud osakonna nõunik,³⁶ kuna ülejäänud kaader jäi samaks.

Töötava talurahva vabastamiseks monopolistlike organisatsioonide ja põllumajandussaaduste ülesostjate ekspuaterimisest loodi 12. augustil 1940 Põllumajandusministeeriumi juurde Põllumajandussaaduste Kokkuostu Komitee eesotsas kommunist V. Jaanusega.³⁷ Viimane hakkas korraldama ja juhtima põllumajandussaaduste kokkuostu, turustamise ning varustamisega tegelevate organisatsioonide ja isikute tööd.

On aga selge, et vaatamata Põllutööministeeriumi ametnike kõrgele ameti- ja erialasele kvalifikatsioonile ning poliitilisele lojaalsusele pole nad suutelised oma klassipiiratud teostama sellist revolutsioonilist aktsiooni nagu EKP agraarprogrammi elluviimine. Seda võis teha üksnes selline revolutsiooniline organ nagu Maata ja Vähese Maaga Talupoegade Maaga Varustamise Peakomitee.³⁸

Maareformi tehnilised eeltööd tegi ja ka reformi viis läbi Põllutööministeeriumi ametkond (hiljem Põllutöö Rahvakomissariaat)³⁹

³³ «Rahva Hääle», 30. 06. 1940.

³⁴ RT 1940, 86, 814.

³⁵ «Kommunist», 8. ja 12. 07. 1940.

³⁶ RT 1940, 89, 899; 102, 1023 ja RT Lisa nr. 75.

³⁷ RT 1940, 101, 1006.

³⁸ RT 1940, 88, 856.

³⁹ ORKA, R-1118, 1, 4, l. 2-3; RAKA, 3632, 1, 193, l. 14.

Seejuures palgati ka hulgaliselt uusi jõude, eeskätt maakorraldusala kaadrit.⁴⁰

Mis puutub Põllutöoministeeriumi ametkonna põhimassi, siis pärast vastava rahvakomissariaadi moodustamist läksid viimased üleviimise korras tööle uude riigiparaati.⁴¹

Teedeministeerium

Mõnevõrra teisiti purustati kodanlik Teedeministeerium. See seletub sellega, et Teedeministeerium oma ülesannete ja alluvate asutustega on vahetumalt seotud nii riigi sõjalise kui ka sisekaitse organisatsiooni ja funktsioonidega. Teatavasti arvestatakse ühe või teise riigi sõjalise potentsiaali hulka tema liiklusmagistraalid ja -vahendid, sadamad, rannakaitse kindlustused, kõnelemata juba eriotstarbelistest sõjalistest ehitustest ja fortifikatsioonist, mida tavaliselt teostavad tsiviilametkonnad.⁴²

Teedeministeeriumi sõjalis-strateegiliste ülesannete tähtsust kriipsutab alla ka «Riigikaitse rahuaegse korraldamise seadus»⁴³

Teiselt poolt oli Teedeministeerium võrreldes teiste tsiviilametkondadega üldse kõige enam seotud kogu riigiparaadi funktsioneerimisega, kogu ühiskonna majandusliku ja sotsiaal-poliitilise eksistentsiga (transport, side, riiklikud ehitused). Sellepärast tuli kodanlikul riigil kogu kodanluse klassi huvides suures osas transpordi⁴⁴ ja sideteenistusega seotud kulutused enda peale võtta,⁴⁵ sellega ka loomulikult nende haldamine. On arusaadav, et selliste funktsioonidega organi juhtiv koosseis pidi olema komplekteeritud kodanluse klassile eriti ustavatest inimestest, eeskätt kodanlikust reaktsioonilisest ohvitserkonnast.⁴⁶ Teadis ju Eesti kodanlus hästi, et proletariaadi relvastatud ülestõusu puhul on side- ja transpordisõlmed ülestõusnute esmasteks ja tähtsamateks ründeobjektideks.

Ministeeriumi ülejäänud rohkearvuline ametnikkond⁴⁷ oli

⁴⁰ ORKA, R—6. 1, 472, l. 267—270.

⁴¹ ЕКРА, I, 1—1, 168, l. 33.

⁴² Марксизм-ленинизм о войне и армии. М., 1962, стр. 300 и др.

⁴³ RT 1938, 29, 234 (§ 52).

⁴⁴ «Eesti Entsüklopeedia» VI, vg. 206.

⁴⁵ Eesti Majandus 1938. a., lk. 71.

⁴⁶ Teedeministeerium koosnes 8 struktuursest allüksusest (osakond, talitus, inspektuur), kusjuures 3 allüksuse (Veeteede Talituse, Üldosakonna ja Lennuasjanduse Inspektuuri) direktoriteks ning 2 (Raudteede ja Maanteede Talituse) abidirektoriteks olid kodanliku armee ohvitserid. Ülejäänud juhtiv kaader oli enamuses olnud tsaariaarmees või klassisõjas ohvitserid. Viimaste seas ka minister ja ministri abi — vt. Eesti majandustegelased, Tln., 1938, lk. 63, 69, 240; Eesti riigi-, avaliku- ja kultuurielu tegelased 1918—1938, Tln., 1939, lk. 47, 96.

⁴⁷ Ministeeriumi keskaparaat koosnes 287 riigi- ja vabateenijast. Ilma Raudteede Talitusele alluvate ettevõtete töolisteta kuulus ministeeriumi alluvusse 7809 riigi- ja vabateenijat, neist Raudteede ja Posti—Telegraafi—Telefoni Talituse alluvusse ligi 6000. — RT 1937, 83, 679 ja Valitsusasutuste tegevus 1938/39. a., Tln., 1940, lk. 137 andmeil.

erialaselt kõrgesti kvalifitseeritud,⁴⁸ kuid ametnikkude ja teenistujate põhimass oli oma palgaolude poolest peaaegu samal tasemel mis tööstustöölised.⁴⁹ Seepärast tuleb proletaarsel võimul nimetatud organi ümberkorraldamisel erinevat taktikat kasutada juhtiva ja teenindava kaadri suhtes. Viimased tulid töörahva võimuga kaasa, sest nende huvid ei erinenud oluliselt.⁵⁰ Sellele vaatamata tuli võtta tarvitusele kiired abinõud, et võimalikku sabotaaži ministeeriumi ametkondades (eelkõige post-telegraaf) ära hoida, sest ametnike vastuhakkamine neis organeis halvab otsekohe kogu riikliku elu normaalsel kulgu. Teatavasti õnnestus Eesti kodanlusel 1917. a. just sideorganeis ametnike sabotaaži organiseerida.⁵¹ Seetõttu oli pakiline ülesanne teha Teedeministeeriumi juhtiva s koosseisus ulatuslikke asendusi, sellega ära võtta kodanluselt võimalus oma esindajate kaudu sabotaaži organiseerida. Ülejäänud ametnike ja teenistujate kuulekuses hoidmisel polnud vähe tähtis asjaolu, et Teedeministeeriumi paljudes ametkondades (post-telegraaf, raudtee, vee- ja õhuteed) olid kehtestatud range vastutusega distsiplinaarmäärustikud, mida uus võim oma huvides sai kasutada.

Kodanliku Teedeministeeriumi purustamise meetodite osas oli keskne koht juhtiva kaadri vallandamisel ja ümberpaigutamisel, mis põhiliselt teostati 1940. a. juulikuu esimesel poolel, nende seas kõikide osakondade (talituste) direktori ja abidirektorid (peale Posti-Telegraafi-Telefoni Talituse direktori)⁵², Raudteede Talituse allüksuste (Veo-, Ehituse- ja Finantsametite) juhatajad⁵³, lisaks veel 5 juhtivat töötajat ja 3 revidenti.⁵⁴ 21. juuliks olid juhtivad töötajad (peale Posti-Telegraafi-Telefoni Talituse) vallandatud või ümber paigutatud teistele ametikohtadele.⁵⁵ Mis puutub uuesse juhtivasse kaadrisse, siis olid viimased endised madalamal ametikohal töötanud riigiametnikud — spetsialistid nagu Veeteede Talituse direktor kaugesõidukapten N. Lopato, Raudteede Talituse direktor insener P. Kallikorm jt. Muudatusi tehti ka Raudtee- ja Tariifinõukogus.⁵⁶

Vana lojaalse ametkonna edutamisel juhtivatele kohtadele ja

⁴⁸ Näiteks Maanteede Talituse 23 ametnikust oli 13 inseneri, 4 tehnikut, Veeteede Talituse 79-st ametnikust enamuses insenerid või väljaõppinud mere-mehed (kaptenid, tüürimehed).

⁴⁹ Vt. E.-J. Truuväli. Kodanliku riigiparaadi purustamine Eestis 1940. a. revolutsioonis. — TRU Toimetised. Õigusteaduslikke töid. IV. Tartu, 1966, lk. 18—19.

⁵⁰ ORKA, 1354, 4, 144, l. 36.

⁵¹ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. — Dokumentide ja materjalide kogumik. Tln., 1957, lk. 410, 418—422.

⁵² RT 1940, art. 532, 603—604, 711 ja «Rahva Hääle», 17. 07. 1940.

⁵³ RT 1940, art. 700—702.

⁵⁴ RT Lisa 1940, nr. 62 ja «Rahva Hääle», 18. 07. 1940.

⁵⁵ «Rahva Hääle», 18. 07. 1940.

⁵⁶ RT Lisa 1940, 69.

sellega nende kaasatõmbamisel uue võimu poliitika teostamisele etendas olulist osa uus teedeminister O. Kärm, kes ise oli pikemat aega Teedeministeeriumis töötanud ning seetõttu ametkonda hästi tundis.⁵⁷ 1. augustiks 1940 olid vabastatud ka Posti-Telegraafi-Telefoni Talituse direktor ning Raudteede Talituse Eksploaatatsiooni-ameti juhataja,⁵⁸ aga samuti Tallinna Telefonivõrgu ülem, rida jaamaülemaid ja tähtsamate sideasutuste ülemaid.⁵⁹

Ülejäänud ametkonnad puhastati reaktsioonilistest elementidest ja nende asemele võeti uued jõud.⁶⁰

Ka ministeeriumi struktuuris toimusid muudatused, mis tõid kaasa tema funktsioonide laiendamise. Nii reorganiseeriti Maanteede Talitus Maanteede ja Autotranspordi Talituseks, senine Lennuasjanduse Inspektsioon õhusõidu osakonnaks. Senine Avalike Tööde Amet likvideeriti ning tema ülesanded pandi ehitusosakonnale.⁶¹ Uue organina loodi ministeeriumi juurde **R a h v a k o r t e r i t e E h i t u s k o m i t e e**,⁶² kelle ülesandeks koos ehitusosakonnaga jäi riigiehituste püstitamine jt. avalikkude tööde korraldamine.

*

*

*

Kodanliku Eesti majandushalduse organite süsteemi ning Eesti NSV kogemuste uurimine kodanliku riigi riigiaparaadi vastavate lülide purustamisel ühelt poolt kriipsutab alla ajaloolise materjali konkreetse tundmise vajadust riigi ja õiguslike nähtuste käsitlemisel, teiselt poolt näitab, et proletaarse revolutsiooni rahuliku orientatsiooni puhul iseloomustab uue riigiaparaadi rajamist eeskätt majandushalduse valdkonnas seniste organisatsiooniliste vormide ja kaadrite ulatuslik ärakasutamine. Seejuures on oluline näidata, kuidas olemasoleva riigiaparaadi tegevuse klassisisu muutmine võimaldas lühikese perioodi vältel kehtestada riikliku kontrolli kogu majanduse üle, vaatamata tema omandiõiguslikule kuuluvusele, ning muuta riigi majanduslik funktsioon juba sotsialistliku revolutsiooni algajast peale riigi põhifunktsiooniks.

⁵⁷ «Rahva Hää», 68, 29. 08. 1940; O. Kärm töötas juunipöörde-eelsel perioodil Tallinna Linnavalitsuse Teedehituse Osakonna juhatajana. «Rahva Hää», 29. 08. 1940.

⁵⁸ RT 1940, 83, 801; 90, 908.

⁵⁹ RT Lisa, 1940, nr. 67.

⁶⁰ ORKA, 1354, 3, 144, l. 36.

⁶¹ RT 1940, 96, 942.

⁶² «Rahva Hää», 1. 07. 1940.

ОРГАНЫ, ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИЕ ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ФУНКЦИЮ ГОСУДАРСТВА В БУРЖУАЗНОЙ ЭСТОНИИ И В НАЧАЛЬНОМ ПЕРИОДЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Э.-Ю. В. Труувяли

Резюме

На основе исследования деятельности и роли буржуазного государства в деле руководства экономической политикой в Эстонии соответствующими органами и учреждениями можно заключить, что государственное вмешательство в экономическую деятельность отнюдь не означает изменения сущности капитализма. С другой стороны, государственно-монополистический капитализм создает тем самым не только материально-технические предпосылки для построения социализма, но и способствует созданию таких органов государства, которые захвативший власть пролетариат может использовать в своих целях.

Изучая процесс слома этих органов, автор приходит к выводу, что главным методом слома была чистка этих органов от реакционных деятелей, ликвидация личной унии государственных служащих и монополистов, подчинение государственному контролю всей экономики страны. Изменение структуры прежних органов проводилось в соответствии с возникающими в ходе революции новыми задачами в области экономики.

Хозяйственная функция социалистического государства при мирном переходе развития революции может стать основной функцией государства с самого начала революции, как это показывает опыт Эстонии.

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ СТРОЙ ЭСТОНИИ (XIX В. — ОКТЯБРЬ 1917 Г.)

Канд. юрид. наук Ю. А. Егоров
Кафедра истории государства и права

Общественный строй

В соответствии с местными законами население Эстонии (Эстляндии и северной части Лифляндии) подразделялось на четыре сословия (состояния): дворянство, духовенство, городские обыватели и сельские обыватели¹

Каждое сословие подразделялось на отдельные категории также с различным юридическим положением.

Хотя в Своде законов и в Своде местных узаконений духовенство показано вторым сословием, однако дети духовных лиц принадлежали к почетному гражданству и причислялись поэтому к сословию городских обывателей. Последние, т. е. городские обыватели, состояли из следующих групп (в Лифляндии в 1872 г.):

- I Дворяне (потомственные и личные)
- II Духовенство.
- III Городские сословия:
  - 1) почетные граждане (потомственные и личные).
  - 2) купцы,
  - 3) граждане и мещане,
  - 4) цеховые мещане,
  - 5) рабочие.
- IV Крестьяне:
  - 1) имений наделенных,
  - 2) колонистов,
  - 3) имений городских,
  - 4) имений пасторатских,

---

¹ Свод местных узаконений губерний остзейских, ч. II, С.-Петербург, 1845, ст. 1.

5) матросов и лоцманов,

6) однодворцы.

V Военные.

VI Иностранцы.

VII Разночинцы²

Кроме того наличие различных национальностей и вероисповеданий еще больше усложняло определение правового статуса отдельных групп населения.

Принадлежность к тому или иному сословию обуславливала до известной степени применение того или иного права: так к гражданским правоотношениям дворян применяли земское право, к горожанам — городское право, к крестьянам — положения о крестьянах, к духовенству — земское и церковное право. Местное законодательство (Свод местных узаконений) обеспечивало немецким помещикам и буржуазии командные позиции в хозяйственной и политической жизни Эстляндии и Лифляндии, сохранена была в основном сложная система социального и национального угнетения эстонцев и др. групп населения.

Реакционные силы опирались на отжившие феодальные порядки, на реакционный «прибалтийский особый порядок» местных немецких дворян, тормозивший экономическое и политическое развитие в Эстонии.

Местное немецкое дворянство, являвшееся опорой царского самодержавия в Прибалтике, пользовалось значительными экономическими и политическими преимуществами. Эта взаимосвязь дворянства с самодержавием особенно ярко проявлялась в Прибалтике³.

Дворянство. Прибалтийское дворянство — Остзейское дворянство (основную массу составляли немецкие бароны) — обособлялось от общерусского дворянства и делилось на матрикулованное и нематрикулованное. Несмотря на такое деление у этих обеих групп были общие интересы⁴. Записанное в матрикулы или списки местных дворянских родов именовалось рыцарством. Составление матрикул было также одним из средств к оттеснению русских дворян. Чтобы стать равноправным с местными рыцарями, русскому дворянину надо было доказать, что он достоин «великой чести», т. е. предварительной баллотировки — оценке со стороны местной рыцарской корпорации. Только таким путем русский дворянин мог попасть в местную матрикулу и получить в Эстляндии и Лифляндии признание своих прав, которыми он пользовался во всей Российской империи (ст. IX

² Центральный Государственный Исторический архив ЭССР (в дальнейшем — ЦГИА ЭССР), ф. 296, оп. I, ед. хр. 52, л. 41.

³ Стучка П. В борьбе за Октябрь, Рига, 1960, стр. 22. «Ревельские Известия», 1910, № 42, стр. 1—2. «Новое Время», 1909, № 11830, 17. II.

⁴ См. ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. 108, ед. хр. 17. л. 44—45.

Свода законов о правах русских дворян), но которые он внезапно терял в Эстляндии и Лифляндии. Лица, принадлежавшие к рыцарскому сословию, пользовались в губернии совершенно особым привилегированным положением (в области замещения руководящих должностей в административных, судебных и др. должностях, в отношении податей и повинностей, суда и уголовных дел и т. д.).

«Свое право на автономное управление остзейское дворянство осуществляло с помощью целой системы сословно-корпоративных органов местного самоуправления, которые имели более широкие права, чем земства, губернские дворянские съезды и другие местные органы самоуправления в остальных губерниях России»⁵.

Во имя сохранения своих привилегий и господствующего положения в местном управлении, «прибалтийские немцы, — доносил генерал-губернатор, — считают все способы пригодными для противодействия русскому влиянию (т. е. проведению реформ — Ю. Е.) в крае. Всякий новый порядок, затрагивающий сколь-нибудь немецкое преобладание, встречает противодействие, облеченное в такие искусные и благовидные формы, что его нельзя иначе назвать, как верноподданническим»⁶. Они неоднократно изыскивали методы борьбы против правительственных реформ при помощи своих контр-проектов и контр-планов. Так, например, в начале 80-х г. XIX столетия Лифляндское дворянство выработало проект уездного земского положения, который в 1885 г. был представлен правительству, но остался все же неутвержденным.

В Прибалтийском крае пропорция дворянства была гораздо выше, чем в других частях Российской империи⁷. В их руках на правах наследственного феодального владения находилось фактически более половины всей полезной земельной площади. Здесь господствовало майоратное право, т. е. землю владел наследственно старший в баронском роде; остальные члены

---

⁵ Миллер В. О. Создание советской государственности в Латвии, Рига, 1967, стр. 27—28, см. также: Егоров Ю. Вопросы истории государства и права Эстонской ССР до Октябрьской революции, Тарту, 1966, стр. 34 и др.

⁶ См. Любарский А. Слово дружбы, Таллин, 1956; стр. 265 и 479.

⁷ См. Лохвицкий А. Губерния, ее земские и правительственные учреждения, С. Петербург, 1864, стр. 120. Удачин С. Земельная реформа в Советской Латвии, Рига, 1948, стр. 23 и др. Мансырев С. П. Поместное сословие в Прибалтийском крае. Его происхождение, развитие и настоящее положение, — Труды юридического общества при императорском С.-Петербургском университете, том VIII (второе полугодие 1913 г.), С.-Петербург, 1914, стр. 164. Обзор Лифляндской губернии за 1911 год. Рига [1912], стр. 7—8. Vassar, A. Agraarsuhtest Eesti XIX sajandi 60—90-ndail aastail. — Materjale Baltimaade rahvamajanduse ajaloost, Tln., 1956 lk. 144 jt. Виграб Г. И. Прибалтийские немцы. Их отношение к русской государственности и к коренному населению края в прошлом и настоящем, Юрьев, 1916, стр. 2—6 и сл.

семьи шли в «отхожие промыслы» в том числе и в другие губернии. Право владения дворянскими вотчинами также как и в России было присвоено только лицам, принадлежавшим к сословию потомственного дворянства. Крупные сельские хозяйства (поместья, имения) делились на четыре категории:

- 1) дворянские вотчины (мызы),
- 2) т. н. патримониальные (городские) имения,
- 3) казенные имения,
- 4) пастораты (церковные видмы).

Каждая из этих категорий характеризуется особым земельным строем и разного рода правовыми особенностями, совершенно отличными от действующих в центральной России⁸. Дворянское землевладение охватывало в Эстляндской и Лифляндской губерниях все крупное землевладение за исключением казенных имений, пасторатов, городских патримониальных земель и отделенных из дворянских вотчин больших земельных участков, не получивших прав дворянских вотчин. Особое правовое положение дворянского землевладения заключалось в ряде политических прав (владелец дворянской вотчины входил в состав дворянского ландтага и др.) Используя свое экономическое и политическое положение, немецкие помещики пытались также «... стать руководителями в сельских земледельческих обществах, поступая в эти общества членами и председателями, чтобы посредством этих обществ проводить свои идеи»⁹.

Вплоть до Октябрьской революции в дворянском секторе землевладения сохранились майораты и фидейкомиссы, т. е. наследственные и неделимые полуфеодалные родовые владения¹⁰.

Местные дворяне искусно сохраняли свое крупное землевладение. Это объясняется тем, что с владением вотчинами были по-прежнему связаны политические права, а «обладание таковыми немцы считают необходимым условием своего существования в крае, то понятно, почему они всеми силами стремятся препятствовать как переходу имений в ненемецкие руки, так и раздроблению их. То, что сохранение в крае имений в таком большом числе не обусловлено экономическими причинами, явствует из того обстоятельства, что крупные имения дают очень малые доходы, а часто и не дают никаких. Если бы у имений не было доходов от корчем, пивоварен и винокурен, то вла-

---

⁸ См. Троицкий В. Поземельный вопрос в Прибалтийском крае, — «Вестник Европы», 1912, кн. 9, сентябрь, стр. 260—267 и сл. Тобин А. Лифляндское аграрное законодательство в 19 столетии, т. I, Рига, 1900, стр. 3 и сл.

⁹ ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. I, ед. хр. 85, л. 11.

¹⁰ Драудин Т. О ликвидации помещичьего землевладения в Латвии в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции, Известия АН Латвийской ССР, 1953, № 11(76) стр. 22.

дельцы их никоим образом уже не могли бы существовать. А правом содержания корчем и устройства пивоварен и винокурен пользуются только владельцы дворянских вотчин»¹¹. Это «дворянское хозяйничание — это привилегированное классовое господство находит [опору] в высшей петербургской бюрократии»¹².

В связи с ослаблением царизма и в условиях растущей российской революции прибалтийское дворянство в условиях первой мировой войны все надежды сохранить свои привилегии возлагало на германский бронированный кулак¹³, ибо Эстония и тогда «... продолжала оставаться областью типичного латифундиального помещичьего землевладения»¹⁴. Развитие революционной борьбы эстонского и латышского народов совместно с русским народом сорвало антинародные планы эксплуататоров и заложило основу ликвидации экономической, а также политической базы прибалтийского немецкого дворянства.

Духовенство пользовалось согласно Своду местных узаконений (часть вторая, 1845 г. стр. 116—119) рядом дворянских привилегий, правда, не в таком объеме. Духовный пастырь являлся крупным землевладельцем и назывался церковным господином (Kirchenherr). Протестантские пасторы чувствовали себя в качестве большого господина¹⁵. Лютсранское духовенство активно защищало интересы немецкого дворянства. Последние же располагали правом патроната, т. е. правом назначать пасторов в местные церковные приходы. Это ставило пасторов в зависимость от немецких баронов и обеспечивало им полный контроль над церковью.

Вся тяжесть по содержанию церквей и пасторов падала исключительно на крестьян. Церковные конвенты являлись выразителями воли меньшинства прихожан — дворян¹⁶. «... Дворянство постаралось посредством консистории объединить

¹¹ Виграб Г. И. Цит. соч., стр. 172.

¹² Троицкий В. Письма о национальностях и областях. Прибалтийская окраина, — «Русская мысль» 1911, август, стр. 77—101.

¹³ См. Фаворский А. Скт.бурская революция и решение национального вопроса в Латвии, — «Коммунист советской Латвии», 1966, № 11, стр. 30. Vihalet P. Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917—1920). Tln., 1960, lk. 129. Traat A. Saksa imperialistide ja Balti mõisnike kolonisaatorlikest plaanidest Eestis 1918-ndal aastal. — Eesti NSV TA Toimetised. VI köide. Ühiskonnateaduste seeria, 1957, nr. 3—4, lk. 303 jt.

¹⁴ Антонс Р. И. Аграрные отношения в буржуазной Эстонии. — К вопросу об истории народного хозяйства Прибалтики, Таллин, 1956, стр. 125—126. — Weller A. Die Agrarreform in Estland in juristischer Beleuchtung, Berlin, 1922, S. 2. Fromme E. Die Republik Estland und das Privateigentum. Berlin, 1922.

¹⁵ Brönsted M. Die russische Kirche in Livland unter Nikolaus I. Berlin. 1888, S. 26.

¹⁶ См. ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. 1, ед. хр. 90, л. 17—18 и др.

стремления духовенства со своими собственными корпоративными стремлениями»¹⁷ В распоряжении пастора была тайная церковная полиция или форминдеры (около 30 человек в приходе, выбираемых из числа недалеких, но усердных в исполнении всяких внушений). Они совершали требы вместо пастора, крестили младенцев, клали в гроб покойников и проч. С подчинением училищ министерству народного просвещения пасторы лишились части армии даровых помощников (учителей) по отправлению треб, исполнение последних стали больше возлагать на форминдеров. Последние — это очи и уши пастора, давали ему возможность узнавать, что делается и о чем говорят в приходе, кроме того через них пастор распространял по приходу то, что неудобно и невозможно было говорить открыто с кафедрой.

В свою очередь пастор — ставленник баронов — ревностно защищает их интересы. Хотя в казенных приходах пасторы и избирались приходскими конвентами, (казна правом патронатства не пользовалась), однако это особой роли не играло, т. к. большинство приходов казенными не были. Так, например, в Тартуском (Юрьевском) уезде из 16 лютеранских приходов казенным был только один¹⁸

В остальных приходах пасторы назначались патроном, благодаря чему предпочтение оставалось за пасторами-немцами. Иногда патроны, предоставляли приходам «право» побаловаться выборами пастора, но как только приход обнаруживал признаки самостоятельности в выборах, то он немедленно лишался этого права¹⁹

Немецкое дворянство видело в лютеранской церковной организации свою важную опору.

Крестьянство разделялось:

Собственники усадеб. Выкупленные хозяйства хотя и были в собственности крестьян, однако подавляющее большинство этих хозяйств находилось под тяжким бременем выкупных долгов и далеко не все крестьяне этой группы имели достаточное количество земли. Высокие покупные цены покрывались за счет безжалостной эксплуатации батраков и бобылей.

Арендаторы платили помещику аренду. Разорившиеся арендаторы пополняли армию безземельных крестьян.

Кулаки («Серые бароны»). В XX столетии в условиях процесса дифференциации выделилась прослойка кулачества, состоявшая из крестьян-дворохозяев и зажиточных арендаторов.

Бобыли (половинщики или поденщики) составляли разряд

¹⁷ См. ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. 1, ед. хр. 86, л. 15—16.

¹⁸ См. ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. 1, ед. хр. 85, л. 22—23.

¹⁹ См. Эжское дело 1892—1893 гг. ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. 1, ед. хр. 85, л. 23.

безземельных и безлошадных крестьян. Проживали в т. н. банях (хибарках). Обычно имели жалкий клочок земли (от помещика, арендатора крестьянской усадьбы), используемый в основном под огород. За это они должны были отрабатывать определенное количество дней (обычно в самую страдную пору) в пользу владельца земли.

Батраки. Батраков можно разделить на мызных батраков и батраков крестьянских хозяйств. Годовые батраки нанимались на год (с 23 апреля). Срок службы батраков у хозяина всячески пытались удлинить. Большую часть заработной платы батрак получал натурой. Помещики считали более выгодным для обработки мызных полей пользоваться трудом батраков, которых содержали и оплачивали хозяева, арендаторы крестьянских усадеб. Что касается деления крестьянства на батраков и дворохозяев, то вплоть до реформ 1816 и 1819 гг. оно было чисто феодальным, т. е. обе эти категории при разнице в имущественном положении были однотипны по своему социально-экономическому положению, являясь частями одного класса феодального общества.

Сельские рабочие. Их можно подразделить на:

- а) постоянных рабочих,
- б) поденщиков.

Различие между подрядными рабочими и годовыми батраками заключалось в основном в способе уплаты жалования.

Горожане. Городское население — городские обыватели — согласно закону (именует общим названием горожан) подразделялось на почетных граждан, гильдейское купечество, мещан, ремесленников и рабочих людей (ст. 494, т. IX Св. законов. О состояниях). В законах о состояниях Прибалтийских губерний, в ст. 941 лица гражданского состояния называются городскими обывателями, а к перечисленным в Своде законов категориям добавлены еще литераты, вольные люди и служительский класс.

В Законах о состояниях губерний Прибалтийских, приуроченных к ст. 459 Свода законов (изд. 1842 г.), городские обыватели (Bürger) подразделяются следующим образом: 1) почетные граждане; 2) гильдейское купечество, 3) литераты, 4) мещане или посадские, 5) вольные люди, слуги и рабочие люди.

Помимо горожан, в широком смысле в городах проживали дворяне, иностранцы и иногородние.

Вопрос о принятии в число полноправных горожан решал магистрат (рат). Только в 1877—1878 гг. в Эстляндии и Лифляндии было введено «Городовое положение» 1870 г.

Эстонская национальная буржуазия как класс начала складываться в последние десятилетия XIX столетия. Буржуазия не была однородной по своему национальному составу: она состояла из немцев, русских, эстонцев и др. Эстонская бур-

жуазия в основном искала сближения с русской буржуазией, надеясь этим путем укрепить свои позиции. Социальные и национальные стремления эстонского народа шли вразрез с интересами эстонской буржуазии. Несмотря на тесное переплетение национальных и классовых противоречий, первостепенное, определяющее значение принадлежало классовым противоречиям.

Пролетариат формировался из безземельных крестьян и батраков, разорившихся кустарей, ремесленников и т. д. Сельский пролетариат сформировался несколько раньше сельской буржуазии. Эстонский промышленный пролетариат сформировался как один из отрядов многонационального российского пролетариата.

Несмотря на высокое развитие капитализма в начале XX в. в Эстонии, помещичьи имения сохранили ряд привилегий феодального порядка. Только революция могла покончить с пережитками крепостничества в Эстонии. В своей борьбе за освобождение от угнетения и эксплуатации трудящиеся Эстонии тесно связали свою судьбу с русским пролетариатом. В трех русских революциях трудовой народ Эстонии совместно с другими народами России под руководством Коммунистической партии боролся за освобождение от царского самодержавия, немецких баронов и капиталистов.

Политический строй

В 1801 г. Эстляндия и Лифляндия были объединены в отдельное генерал-губернаторство, существовавшее до 1876 г.

Генерал губернаторы осуществляли высшее управление всеми тремя прибалтийскими губерниями (Эстляндской, Лифляндской и Курляндской).

Упразднение в 1876 г. должности генерал-губернатора прибалтийских губерний устранило одну из главных основ их существования²⁰.

При Эстляндском и Лифляндском губернаторе находилось губернское правление, состоявшее преимущественно из дворян — местных немцев²¹. Губернаторы часто были ставленниками местных дворян и служили их интересам²². С целью кровавого подавления революции в период 1905—1907 гг. была учреждена должность Временного Прибалтийского генерал-

---

²⁰ ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. 1, ед. хр. 56, л. 4.

²¹ См. Труды покойного Лифляндского Губернатора М. А. Зиновьева, Рига, 1906, стр. 40.

²² См. М. Духанов. К вопросу о политической платформе царизма в Балтийских губерниях в 60-х годах XIX века, Ученые записки Латвийского государственного университета, т. 40, вып. 3, 1961, стр. 262 и сл.

губернатора²³. Последнему также были предоставлены права командующего войсками военного округа.

Эстляндская и Лифляндская губернии в административно-территориальном смысле делились на уезды [Харьуский, Ярваский, Вирусский, Ляэнеский — в Эстляндии; Пярнуский, Сааремааский, Вильяндиский, Тартуский (с 1893 г. назывался не Дерптским, а Юрьевским уездом), Вырусский, частично Валгаский уезд в эстонской части Лифляндии]. В 1889 г. были ликвидированы мызные волости и образованы новые более крупные волости. Влияние дворян в волостном управлении было ослаблено²⁴. Однако назначаемые от правительства комиссары по крестьянским делам были проводниками политики местного немецкого дворянства²⁵.

В Эстляндии и Лифляндии вместо земских учреждений были введены уездные начальники. Местными органами «самоуправления» являлись дворянские ландтаги, совместно с ландратскими коллегиями, которые пользовались в системе местного управления гораздо большими правами, чем губернские земства в центральной России.

Над всей этой сословной системой управления Эстляндии и Лифляндии стремились господствовать местные немецкие бароны при помощи «прибалтийского особого порядка», который должен был сохранить основы феодального строя.

Однако в XIX столетии в Эстляндии и Лифляндии происходил процесс замены феодализма капитализмом. Хотя на рубеже XIX и XX вв. Эстония и являлась одним из экономически наиболее развитых районов России, но здесь сохранялись феодально-крепостнические пережитки, господствующее положение местных немецких баронов и имущих горожан в местной администрации²⁶.

С развитием капитализма борьба против изживших себя средневековых порядков в Эстонии усилилась.

В период Февральской буржуазно-демократической революции 1917 г. революционные рабочие, солдаты и матросы свергли в Таллине власть самодержавия. В Таллине, а также в других городах и местечках были выбраны Советы рабочих и солдатских депутатов²⁷.

²³ Указ от 28 ноября 1905 г. ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. 1, ед. хр. 11, л. 43. См. также ф. 296, оп. 107, ед. хр. 670, л. 34.

²⁴ ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. 108, ед. хр. 23, л. 17.

²⁵ См. Ландер К. Очерки из истории латышского народа, — «Русская мысль», 1906, книга VIII, стр. 59.

²⁶ ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. 1, ед. хр. 52. Егоров Ю. Цит. соч., стр. 23, 26, 29 и сл. Только к 1916 г. стали ликвидировать права местных помещиков в области рыболовства, охотничества, пропинационные права, в организации ярмарок, заводов и частично в области землевладения.

²⁷ См. Сийлиवास К. К. Великая Октябрьская социалистическая революция в Эстонии, автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, Тарту, 1967, стр. 17 и др.

В условиях двоевластия Временное правительство активно поощряло организацию буржуазно-помещичьей власти на местах. В Эстонии так же как и в других частях России наравне с созданием Советов шла и организация буржуазной власти²⁸. Буржуазия пыталась присвоить себе право представлять весь народ. 5(18) марта 1917 г. Временным правительством был назначен в Эстляндскую губернию губернский комиссар. Эстонская буржуазия в этот период не была заинтересована в отделении Эстонии от России помещиков и капиталистов²⁹. Она пыталась убедить русскую буржуазию в отсутствии у нее сепаратистских намерений³⁰. До Февральской революции местные органы управления были в руках немецких помещиков и царских чиновников. Эстонская буржуазия, стремясь обеспечить свое господство в местных органах управления, а также для того, чтобы отвлечь внимание народных масс от революционного движения, выдвинула лозунг «автономии». Этот лозунг не имел в виду государственной автономии и ограничения прав центральной власти. 30 марта 1917 г. Временное правительство опубликовало постановление «О временном устройстве административного управления и местного самоуправления Эстляндской губернии»³¹, в котором предусматривалось в частности присоединение к Эстляндской губернии той части Лифляндии, которая была населена эстонцами. Временное правительство создало при губернском комиссаре совещательный орган — Временный губернский земский совет в качестве земского руководящего органа губернии, и распорядилось передать ему права дворянского ландтага. Временный губернский земский совет («Маапяэв») буржуазия использовала в качестве центра объединения контрреволюционных сил для ликвидации Советов. Бывшие царские чиновники остались в бюрократическом аппарате органов Временного правительства.

Городское управление, начиная с 1878—1879 гг., строилось на принципах «Городового положения» от 16 июня 1870 г., которое уже действовало значительно раньше в центральных губерниях России³². Губернским городом был Таллин.

²⁸ См. Сийлиवास К. Цит. соч., стр. 19 и др.

²⁹ См. Вихалем П. И. Буржуазные националисты как фальсификаторы истории возникновения буржуазного эстонского государства. Институт права АН СССР (докторская диссертация), Москва, 1950 (рукопись) стр. 39—40 и др. Vihalem, P. Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917—1920). Tln., 1960, lk. 27 jt.

³⁰ ЦГИА ЭССР, ф. 4699, оп. 1, ед. хр. 10, л. 57; ед. хр. 19, л. 4.

³¹ Собрание Узаконений и Распоряжений Правительства 1917, отд. 1, № 173, ст. 952. Вестник Временного правительства № 119(165), 1(14) VIII 1917. Великая Октябрьская социалистическая революция в Эстонии (сборник документов и материалов), Таллин, 1958, стр. 65—67, док. № 61.

³² В Таллине и Хаапсалу новое городское общественное управление вступило в действие в 1878 г. (см. ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 2, ед. хр. 4912, л. 12—13), в 1879 г. — в Пайде, Раквере, Пальдиски (ед. хр. 4937, л. 13) и

уездными — Тарту, Пярну, Вильянди, Пайде, Курессааре (ныне Кингиссеп), Валга, Раквере, Выру. Город Нарва был частично в составе Петербургской губернии, другая часть города — в составе Эстляндской губернии. Город Пальдиски не считался уездным городом. На основании «Городового положения» создавались органы городского управления, построенные на буржуазных принципах всесословности и податного ценза. Была создана также городская дума, которая избирала городскую управу во главе с городским головой. Все важнейшие вопросы решались городским самоуправлением под надзором губернатора. Эстонской и русской буржуазии удалось вытеснить немцев из городского управления Таллина в 1904 г., немного позже — Хаапсалу, и занять руководящее положение в городском управлении. Что же касается гг. Тарту, Пярну и ряда других, то там городское управление оставалось в руках немцев вплоть до падения царизма.

Волостное управление, согласно законам 1816 и 1819 гг., отменившим крепостное право, было создано на принципах крестьянского «самоуправления». Последнее создавалось повсеместно еще в начале XIX в. Крестьяне одного имения составляли волостную общину. Во главе последней стоял старшина, который утверждался в должности помещиком. Деятельность должностных лиц волостной общины находилась под контролем помещика и мызной полиции (в первой половине XIX в.), их решения подлежали утверждению помещика.

Волость в крестьянских законах 1816 и 1819 гг. была предусмотрена не как институт крестьянского самоуправления, а как организация, обеспечивающая поступление налогов и других доходов для помещиков и государства. 19 февраля 1866 г. было издано положение о волостном общественном управлении Эстляндской и Лифляндской губерний, согласно которому органы крестьянского самоуправления — волостные общественные управления — состояли из общего волостного схода и схода выборных, волостных старшин с помощниками и волостного суда³³. Помещики обеспечивали в волостном управлении господ-

городах Лифляндской губернии, кроме г. Выру, где все подготовительные меры к применению «Городового Положения» были окончены только к 1 января 1880 г. (ф. 296, оп. 1, ед. хр. 59, л. 3). В г. Нарве — частично в 1873 г. Правил о применении утвержденного 16 июня 1870 г. «Городового положения» к городам прибалтийских губерний от 26 марта 1877 г. См. Полное собрание законов Российской империи, собрание II, т. II, № 57101.

До городской реформы 70 гг. XIX в. решающая роль в управлении города принадлежала магистратам.

³³ Полное собрание законов Российской империи, собрание II, т. XLI, № 43034. Василевский А. П. Сборник узаконений и распоряжений о крестьянах Прибалтийских губерний, IV. Положение о волостном общественном управлении в Прибалтийских губерниях 19 февраля 1866 г. Ревель 1894. Положение было введено в действие в 1866—67 гг. (ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. 1, ед. хр. 47, л. 33; ф. 29, оп. 2, ед. хр. 4761), на острове Вормс — 1869 г.

ство послушной им кулацкой прослойки. Закон о волостном самоуправлении был издан в интересах помещиков и зарождавшейся в то время эстонской сельской буржуазии, получившей доступ к волостному управлению. Закон 1866 г. был в дальнейшем дополнен и изменен последующими законами и прекратил свое действие в 1917 г.

Судебные органы носили ярко выраженный сословный характер. Судебные и полицейские органы до реформы 1889 г. не имели единого кодифицированного законодательства о гражданском и уголовном судопроизводстве, в результате чего эти судебные органы руководствовались обычаями, различными уставами и грамотами предыдущих столетий.

Суды подразделялись на общие и крестьянские.

Высшей судебной инстанцией в Лифляндии был гофгерихт, подчинявшийся сенату. Состав гофгерихта оставался без изменений до 1834 г., когда было установлено, что гофгерихт состоит из председателя, помощника председателя, двух ландратов, двух советников и двух ассессоров. К компетенции гофгерихта относились наиболее важные гражданские и уголовные дела. При гофгерихте было образовано Отделение Лифляндского гофгерихта по части крестьянских дел в качестве апелляционной инстанции лифляндских крестьянских судов. Состоявший из помещиков гофгерихт просуществовал в Риге до 1889 г.

Далее в Лифляндии следовали: ландгерихты и орднунгсгерихты (последние осуществляли полицейскую власть в уездах).

Высшей судебной инстанцией в Эстляндии был оберландгерихт, подчинявшийся сенату. В его компетенцию входило обсуждение существенных гражданских и уголовных дел. В связи с изданием крестьянского закона 1816 г. оберландгерихт стал апелляционной инстанцией для крестьянских судов Эстляндии. Оберландгерихт состоял из помещиков и просуществовал в Таллине до 1889 г.

В качестве низшей судебной инстанции в Эстляндии действовали нидерландгерихты, мангерихты и гакенгерихты (последние схожи с Лифляндскими орднунгсгерихтами).

Вышеотмеченные земские суды (оберландгерихт, гофгерихт и др.) разбирали в основном дела дворян и других привилегированных лиц, не подсудных в известных вопросах крестьянским или городским судам.

Ведение гражданских и уголовных дел было возложено также на сословные суды — магистраты и нижние городские суды в городах, разбиравшие дела горожан. Таллинский магистрат в судебных делах после упразднения юстиц-коллегии лифляндских и эстляндских дел был подчинен непосредственно сенату.

редственню сенату. Тартуский и Пярнуский магистраты подчинялись Рижскому гофгерихту. Нарвский магистрат после ликвидации юстиц-коллегии лифляндских и эстляндских дел в судебных делах был подчинен Эстляндскому оберландгерихту. Хаапсалуский магистрат по делам апелляций подчинялся сначала Рижскому гофгерихту, а после 1808 г. — Эстляндскому оберландгерихту. Смещение полицейской и судебной функций в административном аппарате открывало широкие возможности для беззакония и произвола в отношении крестьян со стороны местного немецкого дворянства.

Вышеотмеченные суды Эстляндии и Лифляндии функционировали до судебной реформы 1889 г. Судебные уставы, введенные в других губерниях России в 1864 г., вначале не были, из-за противодействия местных помещиков, распространены на Эстляндию и Лифляндию. Только в 1889 г. в Эстляндии и Лифляндии были введены положения «О преобразовании судебной власти в Прибалтийских губерниях» и «О преобразовании крестьянских присутственных мест Прибалтийских губерний», которыми вместо прежних сословных судебных органов вводились новые суды³⁴. Упразднялись также магистраты. Теперь судебная система делилась на две части: 1) местные суды (мировой суд, съезд мировых судей); 2) общие суды (окружной суд, судебная палата). Был также введен институт комиссаров по крестьянским делам, которые осуществляли надзор за волостным правлением и др. Судебная реформа 1889 г. была в Эстляндии и Лифляндии более ограниченной, чем в центральных губерниях России (не был введен институт присяжных заседателей, отсутствовала выборность в мировые судебные учреждения — судей непосредственно назначал министр юстиции) Все окружные суды подчинялись С. Петербургской судебной палате. Реформа сохранила волостной суд для крестьян. Одновременно царское правительство ликвидировало прежние полицейские органы (ордунгсгерихты, гакенгерихты) и ввело централизованное полицейское управление. Полиция в уездах и уездных городах перешла в распоряжение уездных начальников или же полицмейстеров и приставов. Губернскому управлению полиции (подчинявшееся губернатору и министру внутренних дел) подчинялось общее управление полиции. Волостная полиция подчинялась уездной полиции, а не помещику. В пасторатах полицейские функции стали выполнять волостные старшины. Полицейская реформа усилила власть царского правительства в Эстляндии и Лифляндии за счет ограничения административных прав местных помещиков.

Крестьянские суды были созданы в начале XIX в. и

---

³⁴ Полное собрание законов Российской империи, Собрание III, т. IX, № 6188.

ведали гражданскими делами, а также разбирали разные мало-важные уголовные преступления крестьян.

Крестьянские суды делились на ряд степеней или разрядов. Низшей инстанцией были волостные суды, которые разбирали дела о мелких поступках крестьян и содействовали волостной и мызной полиции в поддержании «порядка». Волостной суд состоял из трех членов: председатель волостного суда назначался помещиком; другой член суда избирался среди дворохозяев; третий — среди батраков. Состав и приговоры волостного суда утверждались помещиком.

После Лифляндии волостные суды были созданы в Эстляндии в 1816 г. и на Сааремаа в 1819 г. Несмотря на то, что крестьянские законы в дальнейшем изменялись, устройство волостных судов оставалось до 1886 г. без изменений. До 1866 г. для волостных судов характерно объединение административной деятельности с судебной и зависимость судов от помещика. В 1866 г. закон отделил администрацию от суда и немного уменьшил зависимость судов от помещика. В 1889 г. в связи с введением в Эстляндии и Лифляндии закона о волостных судах зависимость волостных судов от помещика хотя и значительно уменьшилась, но все же сохранилась. Вместо расположения в одной волости, что соответствовало обычно территории одного имения — мызы, волостной суд мог теперь простирается на территории нескольких волостей. Волостной суд состоял теперь по крайней мере из четырех членов, которые практически избирались из зажиточных крестьян волостным сходом на три года. Эти члены суда утверждались в должности съездом мировых судей; последнему принадлежало право надзора за деятельностью волостных судей. Апелляционной инстанцией на решения волостных судов были верховный крестьянский суд и на решения последнего — съезд мировых судей. Волостные суды были зависимы от местной и центральной административной власти и действовали до 1918 г.

На страже интересов господствующего класса были также приходские суды (эст. кихельконнакохус), действовавшие в качестве суда первой инстанции с функциями волостного суда в 1802—1816 гг. на основании регулятива «Игаюкс» для рассмотрения жалоб крестьян на помещика. Суд состоял из помещиков. В Лифляндии приходские суды были образованы на основании крестьянского закона 1804 г. в качестве суда второй инстанции для волостных судов на каждые три прихода. В Лифляндии приходской суд состоял из председательствующего помещика, избираемого местными помещиками, и трех заседателей, избираемых фактически зажиточными крестьянами.

По Лифляндскому крестьянскому закону 1819 г. приходской суд остается в качестве суда второй инстанции по гражданским делам крестьян и судом первой инстанции по делам жалоб по-

мещиков на крестьян и на управление сельской общины; до судебной реформы суд выполнял также полицейские функции. Приходским судьей был местный помещик, что увеличивало объем его власти. Решение приходского суда можно было обжаловать в уездный суд. В начале XIX в. однако если такое обжалование разрешалось, то дела не поступали непосредственно во вторую инстанцию, а в т. н. третейский суд, где они рассматривались под председательством предводителя рыцарства.

Кроме того деятельность волостной администрации за исключением ее чисто полицейских функций подлежала надзору приходских судов.

Уездные суды (эст. крейсикохус) действовали с 1816 г. в Эстляндии и с 1819 г. в Лифляндии и до 1889 г. в качестве высшей судебной инстанции для приходских судов и в качестве первой инстанции по делам жалоб крестьян на дворян по мелким обвинениям. Уездный суд состоял из дворянина — уездного судьи, двух ассессоров — дворян и двух крестьян. Рассмотрение жалоб на решения уездного суда подлежало в Лифляндии Рижскому гофгерихту, в Эстляндии — оберландгерихту. На уездные, а также и приходские суды была возложена обязанность наказывать крестьян за неповиновение помещикам и органам власти.

Как указывалось, в качестве крестьянского суда действовало Особое отделение гофгерихта (в Лифляндии) и оберландгерихта (в Эстляндии).

Верховный крестьянский суд был образован в 1889 г. в Эстляндии и Лифляндии в качестве суда второй инстанции для дел волостных судов. На территории Эстонии их было 14. Суд состоял из председателя и минимум двух членов. Председатель назначался министром юстиции. Суд действовал до 1918 г. Верховной инстанцией на решения этого суда был съезд мировых судей.

Руководящая роль в судопроизводстве принадлежала местному немецкому дворянству. Последнее применяло в своих интересах также «право домашней расправы», которое действовало до 1865 г.; однако телесные наказания по приговорам волостных судов и помещичьих полицейских учреждений сохранились и в последующие годы (их не применяли к женщинам, церковнослужителям, учителям, к лицам, окончившим высшие учебные заведения, к избранным крестьянами должностным лицам).

Представленное законом крестьянину право переносить дела о спорных земельных отношениях в сенат было сопряжено с такими трудностями и формальностями, что преодолеть их крестьянин в большинстве случаев не мог. Помимо вышеотмеченных судов на территории Эстонии в 1906—1910 гг. действовали еще военно полевые суды и выездные сессии Петербургской судебной палаты. Их деятельность была направлена против революционного движения.

KAUPADE JÄRELMAKSUGA MÜÜMISE LEPING JA SELLE KASUTAMINE TARTU LINNA KAUBANDUSORGANISAT- SIOONIDES

Oigustead. kand. E. Ploom
Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

1. Jaekaubanduse kiire kasv ja püüe elanikkonna vajadusi paremini rahuldada on viimastel aastatel kutsunud ellu mitmeid uusi kaubanduse vorme, nagu kaupade müümine elanikkonnale ettetellimisel, koju kättetoimetamisega, tööstuskaupade müümine kodanikele järelmaksuga jne.

Järelmaksuga ostu-müügi instituudi eesmärgiks sotsialistlikus tsiviilkaibes on tingimuste loomine, mis võimaldavad maksimaalselt rahuldada kodanike tarbimisvajadusi ning omandada hinnalisi esemeid ka siis, kui selleks puuduvad momendil täies ulatuses vajalikud rahalised vahendid. Samal ajal on selline kaubandusvorm kasulik ka riigile, võimaldades laiendada kallimahinnaliste ning hooajakaupade müüki. Seega ühtivad järelmaksuga ostu-müüglepingus ühiskondlikud ja ostjate isiklikud huvid.

Tuleb märkida, et tööstuskaupade ost-müük järelmaksuga omandas kche algusest peale ostjaskonnas populaarsuse. Kohe pärast NSV Liidu Ministrite Nõukogu 12. augusti 1959. a. määruse nr. 915 «Pikema kasutamisajaga kaupade müümisest teenistujatele ja töölilistele järelmaksuga»¹ ilmumist omandas mainitud kaubandusvorm laia leviku. Nii müüdi juba 1960. a. kodanikele järelmaksu korras kaupu 633 miljoni rubla eest (uute hindade järgi). Sellest summast osteti riietusesemeid 363,5 miljoni rubla eest, radioolasid osteti 496,5 tuhat, raadio-vastuvõtjaid 132,4 tuhat, mootorrattaid ja moto-rollereid 130,5 tuhat jne.² Laialdaselt on järelmaksuga müüdud kodanikele väga mitmesuguseid tööstuskaupu ka kõigil järgnevatel aastatel ja seda ka Eesti NSV-s. Nii on Tallinna Kaubamajas müüdud järelmaksuga tööstuskaupu 1964. a. 3204,4 tuhande rubla,

¹ ЦП СССР, 1959, № 17, стр. 130.

² «Народное хозяйство СССР в 1960 году. Статистический ежегодник». Госстатиздат, 1961, стр. 686.

1965. a. 3628 tuhande rubla ning 1966. a. 2754,9 tuhande rubla eest, Tartu Kaubandusvalitsuse kaupluste kaudu aga vastavalt 1154,6 tuhande, 1193,3 ja 985,4 tuhande rubla eest. Kui arvestada veel seda, et Tartu Kaubandusvalitsuse poolt on mitmesuguseid kaupu müüdud kodanikele järelmaksuga 1966. a. 6600 juhul ning 1967. a. 5500 juhul, siis võib täie kindlusega väita, et ost-müük järelmaksuga on endale leidnud kindla koha kodanike kaubanduslikus teenindamises.³

2. Järelmaksuga ostu-müügi puhul nagu kõigi lepinguliste suhete puhul on oluline tähtsus küsimusel sellest, kuidas on poolte kohustused kindlaks määratud ning kuidas pooled neid täidavad. Ostja kohustuseks on tasuda ostetud kauba eest selle hind korras, nagu see lepinguga on kindlaks määratud. Vastavalt kehtivale juhendile pikema kasutamisajaga kaupade järelmaksuga müügi korra kohta tuleb kauba ostjal ostu-müügi vormistamisel tasumata jäänud summa tasuda kokkuleppe kohaselt kindlaksmääratud osades kas 6 või 12 kuu jooksul. Peale kauba hinna tuleb ostjal tasuda ka teatud protsent krediidi summast.

Seejuures tuleb märkida, et enamikul juhtudel täidavad ostjad mainitud kohustuse korralikult ning võlgnevused likvideeritakse tähtajaliselt. Kuid mõnel juhul jätavad ostjad kaubandusorganisatsioonidele võlgnevused tasumata. Nii näiteks ainuüksi 1967. aasta 11 kuu jooksul ei tasunud ettenähtud tähtajaks oma võlgnevust 818 ostjat (s. o. peaaegu 15% järelmaksuga ostjatest) ning võlgnevuse summaks kujunes 35 621 rubla. Siinjuures tuleb veel märkida asjaolu, et mõned võlglased on pikema aja jooksul tasunud oma võlga ettenähtud suuruses ning tasumata on jätetud vaid üsna väikesed summad. Nii näiteks ostis kod. J. 8. augustil 1966 Tartu Kaubandusvalitsuselt järelmaksuga riidekapi hinnaga 128 rubl. Nagu nähtub vormistatud kohustusest nr. 1270, tasus kod. J. riidekapi ostmisel 32 rubla ning kohustus 96 rubla tasuma 6 kuu jooksul. Ostja tasuski mainitud võla igas kuus, kuid jättis maksmata viimase kuu eest 16 rubla. Kod. L. ostis 11. jaanuaril 1966 järelmaksuga mööblit 330.80 rubla eest. Vormistatud kohustusest nr. 09/350 nähtub, et mainitud summast tasus kod. L. ostu-müüglepingu sõlmimisel 84.80 rubla ning võlgnevuse summa 246 rubla kohustus tasuma 12 kuu jooksul. Tasumise viimaseks tähtajaks jättis aga tasumata 43.79 rubla. Nende kõrval esineb ka juhte, et kodanikud on järelmaksuga ostmisel tasunud ainult tühise osa võlgnevusest ning suuremas osas oma võlgnevuse tasumata jätnud. Nii on kohustuse nr. 2823 järgi müüdud järelmaksuga mitmesuguseid riideesemeid kod. Põdrale, kes võla 114 rubla suuruses summast kohustus tasuma 6 kuu jooksul. Kuid kodanik tasus vaid

---

³ Järelmaksuga ostu-müügi käibe vähenemise põhjuseks 1966. aastal on kahtlemata asjaolu, et piirati järelmaksuga müüdavate esemete ringi villaste riiete ja jalanõude osas.

esimesel ettenähtud võla tasumise kuul 19 rubla ning ülejäänud võlgnevuse 95 rubla jättis tasumata.

Omaette grupi moodustavad kodanikud, kes küll ostavad järelmaksuga mitmesuguseid vajalikke esemeid, kuid pärast kohemaksitava summa sissemaksmist oma võlgnevust tasuma ei asu. Nii ostis näiteks kod. B 28. juunil 1967 järelmaksuga ülikonna, mille eest jäi tal kohustuse nr. 3515 järgi tasuda 6 kuu jooksul 48 rubla. Kod. B. ei asunud üldse oma võlga tasuma. Selle summa kättesaamiseks andis notariaalkontor 18. septembril 1967 välja täitepealdise. Samuti ei asunud kod. T. likvideerima oma 60-rublalist võlgnevust, mis tal tekkis 1967 a. mais antud kohustuse järgi. Analoomilisi näiteid võib tuua Tartu Kaubandusvalitsuse praktikast veelgi.

Nagu nähtub ülaltoodust, kasutavad mõned kodanikud järelmaksuga ostmist kui võimalust omandada mitmesuguseid vajalikke esemeid ainult sissemaksu summa eest, s. o. 20—25%-ga eseme tegelikust maksumusest, mis nad ostu-müügilepingu sõlmimisel maksavad. Tekib lubamatult suur debitoorne võlgnevus ning kaubandusorganisatsioonidel ja muudel organitel on palju tööd sellistelt võlglastelt summade kättesaamisega, tihti ka nende võlglaste tagaotsimisega jne.

3. Arvestades vaadeldud olukorda, kerkib paratamatult küsimus järelmaksuga ostu-müügist tuleneva kohustise täitmise tagamise seaduslikus korras reguleerimisest. Kõigepealt tuleb märkida, et järelmaksuga ostu-müügi juhendites — nii varasemates kui ka kehtivates — on kehtestatud rida tingimusi, mis on suunatud sellele, et tagada lepinguga võetud kohustuste täpne täitmine. Neist tuleb eelkõige nimetada kitsendavaid tingimusi kodanike suhtes, kellele kaubandusorganisatsioonid võivad müüa kaupu järelmaksuga. Nii on kaupade järelmaksuga ostmise õigus mitte kõigil kodanikel, vaid ainult neil, kel on alatine elukoht, kes töötavad või on pensionärid. Peale selle on kehtestatud ka veel teisi nõudeid subjektide suhtes, nagu tingimus, et järelmaksuga ostmisel peab võlgnevus eelmise järelmaksuga ostetud esemete eest olema täielikult tasutud, et kodaniku palgast juba varem ei peeta kinni täitelehtede alusel 50% töötasust jne. Esemete müümisel järelmaksuga arvestatakse ka kodaniku keskmist töötasu ja muid momente, millel on oluline tähtsus. Kõik ülalmainitud ja muud nõuded objektide suhtes on kehtestatud vaid eesmärgil hoida ära riikliku omandi omandamist kodanike poolt ilma selle eest kehtestatud hinna tasumiseta, samuti ka selleks, et teatud kodanikele kaupade müümisel järelmaksuga oleks tagatud võlgnevuse täielik likvideerimine ettenähtud tähtaegadel.

Kehtestatud nõudeid ka üksikasjalikumalt analüüsivõib väljakujunenud praktika alusel asuda seisukohale, et need ei taga täielikult riigi huvide kaitset kaupade elanikkonnale müümisel järelmaksuga. Nagu eespool märkisime, ei pea maksamise tähta-

gadest ja korrast kinni umbes 15% järelmaksuga ostjatest ja see tõttu on Tartu Kaubandusvalitsusel ainuüksi 1967 a. jäänud müüdud kauba eest õigeaegselt saamata 35 621 rubla.

Tõsi küll, peale eespool vaadeldud kitsendavate tingimuste on kehtivas juhendis ette nähtud ka teatud kindel kohustuse tagamise vahend — viivis. Nimelt, kui ostja ei tasu õigeaegselt järjekordseid sissemakseid kas töölt lahkumisel või teise ettevõttesse üleminekul, siis võetakse temalt viivist 0,1% ulatuses tasumata summalt iga viivitatud päeva eest. Kahjuks ei ole aga kehtestatud viivise maksmise kohustus võlasummade õigeaegset tasumist taganud. Esineb üsna rohkesti juhte, kus täitepealdise alusel võlgnevuse sissenõudmisele asumisel on selgunud sissenõudmise võimatus, ja seda väga mitmesugustel põhjustel. Näiteks kod. J. võlgnes Tartu Kaubandusvalitsusele kohustuse nr. 1270 järgi 16 rubla, kuid oli oma elukohast teadmata lahkunud; samal põhjusel ei olnud võimalik sisse nõuda kohustuse nr. 134 alusel tasumata võlga summas 180 rubla. Kod. L., kes kohustuse nr. 138 järgi oli jättnud tasumata 30 rubla, oli oma elukohast välja registreeritud seoses ajateenistusse kutsumisega Nõukogude armeesse; kod. M., kellel on samuti võlgnevus kohustuse nr. 1262 järgi, viibis sissenõudmise pööramise ajal juba vabaduskaotusliku karistuse kandmisel. Need on üksnes mõned näited võlglastest Tartu Kaubandusvalitsuse suhtes 1967. aastal. On ilmne, et nii mõnedki võlgnevused tuli Kaubandusvalitsusel ka 1967 a. tunnistada sellisteks, mida kätte saada pole võimalik kas lähemal ajal või mitte kunagi.

4. Juba järelmaksuga ostu-müügi kasutusele võtmisel kerkisid mitmesugused küsimused ostja vastutusest kaubandusorganisatsiooni ees juhul, kui ta ei tasu summat, mis jäi maksta järelmaksu korras. Nagu näitas ülalvaadeldud olukord võlgnevuste osas, on selline küsimus aktuaalne ka praegusel ajal. Seadusandlikus korras pole peale viivise maksmise ostja poolt mingisuguseid kohustise tagamise vahendeid ette nähtud. Seevastu on kirjanduses ning ka praktikas tehtud mõningaid ettepanekuid ja katsetusi just kohustise täitmise tagamise suunas.

Teatavasti peab kaupade ostmiseks järelmaksuga esitama ostja kauplusele õiendi töökohalt. Selles peab olema näidatud ostja perekonna-, ees- ja isanimi, tema töö- ja elukoht, töötasu suurus viimase 3 kuu jooksul. Selline õiend võidakse anda kodanikule teatud tingimustel (antud kohas töötamine vähemalt 6 kuud, ei peeta palgast juba kinni 50% jne.). Seega on asutiste ja ettevõtete poolt mainitud õiendi väljaandmine olulise tähtsusega — see annab kaubandusorganisatsioonile vajaliku ülevaate ostja isiksusest ning, mis eriti oluline, ostja maksujõulisusest.

On tehtud ettepanekuid kehtestada tõendi väljaandnud asutuste ja ettevõtete vastutus juhtudeks, kui viimased ei pea ostjatelt võlgnevuse summasid regulaarselt kinni või on õiendi andnud kodani-

kule eeskirjadega kehtestatud nõuete vastaselt.⁴ Mainitud ettepanek on tunnistatud aga ebaõigeks, kuna organisatsioon ei ole võlglaste kohustise käendajaks.⁵ Seejuures lihtsalt segatakse ära võlglaste kohustus tasuda oma võlg organisatsiooni kohustusega teostada töötasust kinnipidamisi ning need summad kaubandusorganisatsioonile üle anda. Esimesel juhul on siin tegu kodaniku ja kaubandusorganisatsiooni vahelise võlakohustisega, millele võib anda ka laenulepingu kuju. Nimelt läheb ostu-müügilepingu sõlmimisel omandiõigus üle ostjale ja kuna ostja poolt jäi teatud osa eseme hinnast tasumata, siis tekib ostjal vaid rahaline kohustus müüja ees. Ainult võlgu jäänud osa suhtes vormistatakse võlakohustus. Teisel juhul on tegu aga kodaniku ja oma ettevõtte vahelise käsunduslepinguga. See seisneb selles, et kodanik annab avalduse administratsioonile palvega tema töötasust kinni pidada teatud summad ja need üle kanda kaubandusorganisatsioonile. Administratsioon võtab selle palve vastu ja kui võlakohustus on töötaja ja kaubandusorganisatsiooni vahel olemas, tegutseb kui oma töötaja volinik. Seega tekib organisatsiooni kohustus ühekülgse lepingu alusel. Organisatsioon, andes kodanikule välja vastava õiendi, ei muutu viimase käendajaks, vaid informeerib kaubandusorganisatsiooni antud kodaniku maksujõulisusest, nagu õigesti märgivad mõned autorid ka kirjanduses⁶ ning kodaniku volinikuna teostab viimase töötasust kinnipidamisi ja kannab need üle kaubandusorganisatsioonile. On püütud leida teisi kohustise tagamise vahendeid. Üks selliseid on ettepanek nõuda järeelmaksuga kauba müümisel pensionäridelt käendaja esitamist tööliste või teenistujate hulgast, s. o. töötava kodaniku käendust.⁷

Tartu Kaubandusvalitsus on viimastel aastatel hakanud ostjatelt nõudma järeelmaksuga müümisel käendajat. Nii on müüdud 1966. a. järeelmaksuga mitmesuguseid esemeid 6000 juhul, neist käendaja osavõtul 840 juhul; 1967. a. 5500 juhul, neist käendaja osavõtul 386 juhul. Seoses sellega kerkib käenduse sisseviimise seadusliku aluse küsimus järeelmaksuga ostu-müügilepingu sõlmimise puhul.

«Aluste» § 43 ja Eesti NSV TsK § 257, mis näevad ette pikema kasutamisajaga kaupade kodanikele järeelmaksuga müümise võimaluse, piirduvad üksnes üldise reguleerimisega ning määravad, et kaupade müümine saab toimuda Eesti NSV Ministrite Nõukogu

⁴ Я. К у н и к. Договор купли-продажи в кредит, — «Советская юстиция», 1962, № 12, стр. 17—18.

⁵ А. О с п а н о в. Правовое регулирование купли-продажи рассрочкой платежа, — «Советское государство и право», 1960, № 8, стр. 109.

⁶ К. Г. З а м я т и н а. Договор розничной купли-продажи в кредит. Ученые записки Пермского гос. университета им. Горького. 1963, № 165, стр. 123.

⁷ Я. К у н и к. Договор купли-продажи в кредит. — «Советская юстиция», 1962, № 12, стр. 17.

poolt kindlaksmääratud juhtudel ja korras. Nii varem kehtinud kui ka praegu kehtivad juhendid kaupade müümiseks järelmaksuga ei näe käenduse kasutamist ette. Samas tuleb silmas pidada aga seda, et normid, mis reguleerivad ostu-müügilepingut üldse ja sealhulgas ka ostu-müüki järelmaksuga, ei tee mingeid takistusi kohustiste täitmise tagamise üldise korra kohaldamiseks ostu-müügilepingu puhul. Sellest tuleneb, et käenduse kui ühe kohustise täitmise tagamise liigi kasutamine järelmaksuga ostu-müügi puhul pole seadusega keelatud ning kaubandusorganisatsioonid võivad seda kasutada oma võlgnevuste kättesaamise tagamiseks.

5. Nagu eespool toodud arvulistest andmetest nähtus, ei nõua Tartu Kaubandusvalitsus käendaja olemasolu kaupade järelmaksuga müümise puhul alati, vaid ainult teatud juhtudel (1966. aastal umbes 12% ja 1967 aastal umbes 7% järelmaksuga müümise juhtudest). Käendaja esitamist on nõutud eeskätt selliselt ostjalt, kelle poolt esitatavatest dokumentidest nähtub, et ta on tihti vahetanud oma elukohta, või keda jooksva aasta kestel võidakse kutsuda ajateenistusse. On silmas peetud ka järelmaksuga müüdavate esemete väärtust. Käendajat on nõutud üksnes mootorrataste, motorollerite ja muude kallimate esemete müümisel järelmaksuga. Käendajalt nõutakse, et tal on alatine töökoht, küllaldane töötasu ning et ta pole käendatava perekonnaliige.

Täpsemaid kriteeriume, missuguste ostjate puhul peavad olema käendajad kaupade järelmaksuga müümisel ning kes saavad olla käendajaks, samuti ka kaupade puhul, mille müümisel tuleb lepingu täitmist tagada käendusega, ei ole praktikas välja kujunenud.

Kaupade järelmaksuga müümisel täidab käendaja käenduskohustise blanketi, millel näitab oma nime, elu- ja töökoha, passiandmed ning võtab enesele täieliku käenduse ostja kohustise järgi näidatud summas võlgnevuse tähtaegse tasumise eest solidaarselt peavõlgnikuga Tartu Linna TSN TK Kaubandusvalitsuse ees. Edasi on mainitud käenduskohustises märgitud, et võlgnevus tuleb käendajalt ja peavõlgnikult sisse nõuda notariaalse täitepealdise alusel. Sellise käenduskohustise kirjutab alla käendaja ning see säilitatakse Kaubandusvalitsuses järelmaksuga ostu-müügilepingute juures.

Missuguseid tagajärgi on käenduse kasutamine praktikas andnud? Antud küsimuses selguse saamiseks tuleks kõigepealt esitada mõned arvulised näitajad. Nimelt kui 1967 a. tuli ostjatelt võlgnevuse sissenõudmiseks notariaadist välja anda 74 täitepealdist, siis nendel 386 juhul, kus kaupu oli müüdud käendaja olemasolul, sellist vajadust üldse ei tekkinud. Tähendab, nendel juhtudel likvideeris võlgnevuse ettenähtud tähtajal kas ostja või käendaja.

1966. a. müüdi kaupu järelmaksuga 6600 juhul, neist käendusega 840 juhul (s. o. umbes 12%). Kui võlgnevuste sissenõudmi-

seks anti välja täitepealdisi 66, siis käendaja esines neist vaid ühel juhul.⁸

Toodud andmed näitavad kujukalt seda, et kui kaupade järelmaksuga müümisel on vormistatud käendaja, ei teki raskusi võlgnevuste likvideerimisega. Seejuures tuleb pidada silmas, et käendust on kohaldatud ainult suuremate ostude tegemisel, kus ostjatel jäid ettenähtud tähtaegadeks tasumata olulise suurusega võlad. Arvestades ülalmärgitud asjaolusid, tuleb asuda seisukohale, et käenduse rakendamine õigustab end praktikas ning seda peaksid hakkama kasutama ka teised kaubandusorganisatsioonid.

Meie ettepanekule käenduse laialdasema kasutamise kohta võidakse esitada rida vastuväiteid, nagu: käenduse sisseviimine teeb ostjale takistusi sellise progressiivse kaubandusvormi, nagu seda on ost-müük järelmaksuga, kasutamisel; muudab keerulisemaks ostu-müügi vormistamise jne.

Käenduse rakendamine võib osutuda takistuseks järelmaksuga ostmisel vaid kodanike suhtes, kes on tihti vahetanud oma elukohta või kellelt muude andmete põhjal ei ole kaubandusorganisatsioonil võla õigigaegselt kättesaamiseks täit kindlust. Kuna kaubandusorganisatsioonidel on üsna tihti jäänud küllaltki suured summad kätte saamata, siis õigustab ülalmärgitud kitsenduse kasutamine mõnede kodanike suhtes end sotsialistliku omandi kaitsmise seisukohalt täielikult. Mis puutub aga ostu-müügi vormistamisse, siis käenduse nõudmise tõttu see kuigi oluliselt keerulisemaks ei muutu. Ja lõpuks tuleks veel märkida, et 1966. a. pöörati Tartu Kaubandusvalitsuses käendatava võlgnevuse järgi sissenõue käendajate vastu ainult ühel juhul, 1967 aastal aga mitte kordagi. Õeldust võib järeldada, et käendus loob suure moraalse stiimuli — jääda ausaks kodanikuks oma kaaskodaniku, käendaja ees. Teisiti ei ole see mõeldav sotsialistlikus ühiskonnas.

On loomulik, et käendus tuleb ette näha ka kaupade järelmaksuga müümise korra juhendis. Samas tuleb määrata kindlaks ka ostjate ring, kellelt nõutakse käendust, ning samuti ka ostetavate esemete hinna piirmäärad, millest alates käendaja osavõtt on nõutav. Tuleb tingimata määrata kindlaks ka nõuded käendaja suhtes. Ilmselt tuleb asuda seisukohale, et käendajaks saab olla ainult kodanik, kellel on kindel elukoht ja alatine töökoht, samuti ka keskmine töötasu sellises suuruses, mis saab olla teatud aja jooksul kohustise täitmist tagavaks.

---

⁸ Kod. Võrk ostis 19. veebruaril 1966 mootorratta «Jawa» järelmaksuga (hind 630 rubla), kusjuures käenduskohustisega võttis solidaarse vastutuse ostja kohustise täitmise eest ka kod. T. Kod. Võrk, jättes tasumata oma võla summas 333 rubla, lahkus oma elukohast. Kaubandusvalitsus esitas hagi kod. T. ja kod. Võrgu vastu, mille Tartu Linna Rahvakohus 2. augusti 1966. a. otsusega ka täies ulatuses rahuldab. Seejärel teatas kod. T. Tartu Linna Rahvakohtule kod. Võrgu mootorratta asukoha Tartu linnas; sellele pandi hagi tagamiseks eelarest. (Tartu Linna Rahvakohtu toimik nr. 2 — 1047, 1966).

ДОГОВОР ПРОДАЖИ ТОВАРОВ С РАССРОЧКОЙ ПЛАТЕЖА И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ ТОРГОВЫМИ ОРГАНИ- ЗАЦИЯМИ Г ТАРТУ

Э. А. Плоом

Резюме

В результате анализа материалов по продаже товаров с рассрочкой платежа выяснилось, что многие граждане, покупавшие товары, не ликвидируют свою задолженность перед торговыми организациями. Взыскание пени при просрочке уплаты очередных взносов не гарантировало ликвидацию задолженности, а других мер обеспечения исполнения обязательства Правилами не предусматривается. Тартуское управление торговли требует при продаже дорогостоящих товаров (мотоциклы, мотороллеры, телевизоры и др.) представления поручения.

В статье анализируется порядок применения поручения и выводятся положительные моменты его применения. Исходя из указанного рекомендуется расширить применение поручения для обеспечения своевременной уплаты взносов. Автор предлагает предусмотреть применение поручения в Правилах продажи товаров с рассрочкой платежа.

TOODANGU KVALITEETI TAGAVA TSIVIILÕIGUSLIKU VASTUTUSE AKTUAALSETEST PROBLEEMIDEST

Aspirant A. Kalme

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

Teiste õiguslike vahendite hulgas, mille eesmärgiks on toodangu kvaliteedi tagamine, on suur tähtsus sellisel vahendil nagu tsiviilõiguslik (varaline) vastutus mittekohase kvaliteediga toodangu hankimise eest. «Sõltumata vastavate ametiisikute kriminaal- ja administratiivvastutusest kannavad majandusorganisatsioonid — toodangu hankijad ning tootjad — tarbijate ees varalist vastutust oma kvaliteedi poolest nõuetele mittevastava toodangu hankimise eest. Nendel juhtudel rakendatakse hankijate suhtes varalise mõjutamise vahendeid trahvide ja kahjude sissenõudmisena, mis isemajandamise printsiibi juures on efektiivne mõjutamisviis.»¹ Mittekohase kvaliteediga toodangu hankimise eest ettenähtud trahvide, samuti sellise toodangu hankimisega tekitatud kahjude sissenõudmine peegeldub eelkõige tootja (hankija) varalisel seisundil, s. o. toob kaasa ebasoodsaid majanduslikke tagajärgi, mis sunnivad tootjat (hankijat) ainult kvaliteetset toodangut hankima. Varaline vastutus muutub seega üheks majandusliku arengu hoovaks, millel on eriti suur tähtsus just plaanimajanduse tingimustes, sest «. sanktsioonide kasutamine on mõõdapääsmatult vajalik selleks, et korvata tootjaettevõtete majandusliku võistluse puudumist.»²

Vaatamata varalise vastutuse sellisele suurele tähtsusele ei pööratud sellele kuni viimase ajani küllaldast tähelepanu. NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu 4. oktoobri 1965. a. määruses nr. 729 «Planeerimise täiustamisest ja tööstusliku tootmise majandusliku stimuleerimise intensiivistamisest»³ konstateeritakse, et ettevõtted vastutavad puudulikult madalakvaliteedilise

¹ М. Г. Масевич. Договор поставки и его роль в укреплении хозрасчета. Алма-Ата, 1964, стр. 235—236.

² А. Кõõрна. Kvaliteet on aja nõue. Tln., 1968, lk. 89.

³ СП СССР 1965, № 19—20, стр. 153.

toodangu väljalaskmise eest ning et majandusleping ei etenda ettevõtete vahelistes suhetes veel vajalikku osa. Samas rõhutatakse vajadust muuta tööstuse plaanilise juhtimise meetodeid ettevõtete vahelistes suhetes vastastikuse varalise vastutuse printsiibi aluseks võtmise ning majanduslepingute osatähtsuse suurendamise suunas. Selleks otsustasid NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu suurendada tulevikus ettevõtete ja organisatsioonide varalist vastutust lepinguliste kohustiste mittetäitmise eest selliselt, et see üldreeglina kataks tekitatud kahjud.⁴ Trahvi kui mõjutusvahendi efektiivsuse suurendamise eesmärgil kehtestati nõue, et maksed trahvide maksmiseks kantakse nende ettevõtete või organisatsioonide majandusliku tegevuse tulemustesse, kelle süü tõttu lepingut rikuti.

Ülalähendatud ülesannete täitmiseks võttis NSV Liidu Ministrite Nõukogu 27 oktoobril 1967 vastu määruse «Ettevõtete ja organisatsioonide varalise vastutuse kohta ülesannete ning kohustiste mittetäitmise eest».⁵ Selle määrusega ühtlustati ning mõningal määral suurendati varalist vastutust mittekohase kvaliteediga toodangu hankimise eest, kuid kehtestati ka põhimõtteliselt uusi sätteid, mille eesmärgiks on toodangu kvaliteedi tagamine. Esmakordselt nõukogude seadusandluses nähti ette varaline vastutus sortidesse mittejaguneva toodangu hankimise eest, mis on halvema kvaliteediga, kui on näidatud kvaliteeti tõendavas dokumendis, kuid vastab riiklikele standarditele, tehnilistele tingimustele ja näidistele.⁶ Samuti nähti esmakordselt ette võimalus pikendada toodangu garantiitähtaegu ja nimelt selle aja võrra, mil toodangut polnud võimalik kasutada defektide ilmnemise tõttu.⁷

NSV Liidu Ministrite Nõukogu 27 oktoobri 1967. a. määruse nr. 988 sätteid on arvestatud niihästi olemasolevate normatiivaktide kehtivuse üle otsustamisel kui ka uute normatiivaktide projektide väljatöötamisel. Käesoleval ajal pole olemasolevates normatiivaktides veel tehtud muudatusi, mis tulenevad kõnesolevast määrusest, mille tõttu majandusorganisatsioonid, riikliku ja ametkondliku arbitraaži organid jt. juhinduvad selle määruse rakendamisel NSV Liidu Riikliku Arbitraaži 28. detsembri 1967 a. juhend-

---

⁴ Siinjuures tuleb pidada silmas, et mittekohase kvaliteediga toodangu hankimise eest ettenähtud trahvil on ainult karistuse iseloom, sest vastavalt «NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilseadusandluse aluste» §-le 50 lg. 3 on mittekohase kvaliteediga toodangu hankija kohustatud peale trahvi maksmise hüvitama veel kõik sellise toodangu hankimisega tekitatud kahjud. Kirjanduses on kõnesoleva trahvi iseloomu vahel moonutatud (vt. A. Kõõrna. Kvaliteet on aja nõue. Tln., 1968, lk. 89. Качество продукции и строительных работ, Изд. «Наука и техника». Минск, 1966, стр. 23—25 и т. д.).

⁵ СП СССР 1967, № 26, ст. 186 (vt. ka Eesti NSV Ministrite Nõukogu 29. novembri 1967. a. määrus nr. 474, ENSV ÜVT 1967, nr. 52, art. 450).

⁶ Määruse p. 6, vrd. «Tootmis-tehnilise otstarbega toodangu hangete põhimääruse» p. 63 ja «Rahvatarbekaupade hangete põhimääruse» p. 59.

⁷ Määruse p. 4 lg. 4.

kirjast nr. J-I-59⁸. Vastavalt selle juhendkirja p. 18 lg. 2 tuleb kuni kehtivates normatiivaktides muudatuste tegemiseni kohaldada hangete põhimääruste ning muude normatiivaktide sätteid, mis reguleerivad ettevõtete ja organisatsioonide varalist vastutust ülesannete ja kohustiste mittetäitmise eest niivõrd, kuivõrd nad pole määrusega vastuolus. Määruse sätteid, mis reguleerivad varalist vastutust, on arvesse võetud ka «Tootmistehnilise otstarbega toodangu hangete põhimääruse» ja «Rahvatarbekaupade hangete põhimääruse» projektide väljatöötamisel ning redigeerimisel. Seega on käesoleval ajal kõik võimalused selleks, et jälgida toodangu kvaliteeti tagavate õiguslike vahendite arengut lähemas minevikus.

Kõrvutades ning võrreldes NSV Liidu Ministrite Nõukogu 22. mai 1959. a. määrusega nr. 539⁹ kinnitatud hangete põhimäärustes ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu 27. oktoobri 1967. a. määruses nr. 988 sisalduvaid toodangu kvaliteeti tagavaid sätteid, selgub, et ühelt poolt minevikus kehtinud ning teiselt poolt praegu kehtivate sätete vahel on mõningaid erinevusi, mis võivad vähendada õiguslike vahendite osa võitluses toodangu kõrge kvaliteedi eest. Tähendatud sätete kohaldamise praktika üldistamine aga näitab, et üksikute sätete kohaldamine sõltub mitmesugustest teguritest, mis vähendavad nende efektiivsust.

Vaadeldes mõningaid neist probleemidest üksikasjalikult alamal.

Vastavalt «Tootmis-tehnilise otstarbega toodangu hangete põhimääruse» p. 35 lg. 1—2 ja «Rahvatarbekaupade hangete põhimääruste» p. 32 lg. 1—2 peavad hangitud toodang ja kaubad vastama riiklikele standarditele, tehnilistele tingimustele, joonistele, retseptidele ja näidistele (etalonidele). Joonised ja retseptid kujutavad endast normatiivtehnilise dokumentatsiooni eriliike, mis peale riiklike standardite ja tehniliste tingimuste normeerivad toodangu või kauba kvaliteeti. Nad täpsustavad ja detailiseerivad riiklikes standardites ning tehnilistes tingimustes sisalduvaid kvaliteedinäitajaid ning kehtestavad ka uusi, andes sel moel toodangu või kauba üksikasjalikuma iseloomustuse. Näiteks näeb tordi «Hommik» retsept ette tordi koostisosad (võibiskviit, võikohvikreem, immutussiirup, besee jms.) ning nende hulga protsentides, tordi niiskusesisaldavuse, kaalu ja kuju. Peale selle näeb retsept ette veel ka tordi koostisosade endi koostise (näiteks peab võibiskviit omakorda koosnema nisupüülist, kartulijahust, suhkrust, melanzist jms.). Selline retsept koos tehnoloogilise juhendiga on küllaldane eeskiri selleks, et valmistada juba täiesti individuaalsete omadustega tort «Hommik».

⁸ Juhendit on kokkuvõtlikult refereeritud juriidilises bulletäänis «Nõukogude Õigus», 1968, nr. 1, lk. 34—36.

⁹ ЦП СССР 1959, № 11, cr. 68.

Joonised ja retseptid ei tohi olla vastuolus antud toodangu jaoks kehtestatud riiklike standarditega ja tehniliste tingimustega. Nad kooskõlastatakse vajaduse korral huvitatud organisatsioonidega ning kinnitatakse kompetentsete organite, enamasti tootja kõrgemalseisva organi poolt.

Seega on joonised ja retseptid iseseisvad toodangu kvaliteeti normeeriva normatiivtehnilise dokumentatsiooni eriliigid. Seejuures ei ole need alati riiklike standardite või tehniliste tingimuste kohustuslikeks (lahutamatuteks) lisadeks. Vastavalt standardiseerimisalasele 25. juuli 1960. a. meetodilisele juhendile 1—60¹⁰ ja tehniliste tingimuste väljatöötamist ning kinnitamist reguleerivale 7. mai 1965. a. juhendile 2—65¹¹ lisatakse riiklikele standarditele ja tehnilistele tingimustele joonised, skeemid ja muud materjalid vaid vajaduse korral. Analoogiliselt on reguleeritud antud küsimus ka standardis «Standardite ülesehitus, sisu ja vormistamine», mis hakkab kehtima alates 1. jaanuarist 1969.

Normatiivtehnilisel dokumentatsioonil on suur tähtsus toodangu kvaliteedilisel vastuvõtmisel, mille käigus ostja (saaja) peab tegema kindlaks toodangu normeeritud ja tegeliku kvaliteedi, võrdlema tegelikku kvaliteeti normeeritud kvaliteediga ning andma toodangu tegelikule kvaliteedile hinnangu. On selge, et neid toiminguid saab ostja (saaja) sooritada vaid siis, kui tal on olemas kogu normatiivtehniline dokumentatsioon, millega normeeritakse vastuvõetava toodangu kvaliteeti.

Ostjate varustamine toodangu kvaliteeti normeeriva normatiivtehnilise dokumentatsiooniga on seadusandlikult garanteeritud. Vastavalt «Tootmis-tehnilise otstarbega toodangu hangete põhimääruse» p. 32 lg. 2—3 ja «Rahvatarbekaupade hangete põhimääruse» p. 32 lg. 2 tuleb lepingutele lisada tehnilised tingimused, joonised ja retseptid, kui neid polnud lisatud antud ostjaga varem sõlmitud lepingutele, ning saata ostjale uued või muudetud tehnilised tingimused hiljemalt 10 päeva jooksul pärast nende kinnitamist. Peale selle on «Rahvatarbekaupade hangete põhimääruses» sätestatud, et lepingus tuleb näidata riiklike standardite numbrid, tehniliste tingimuste ja retseptide kinnitamise kuupäevad, samuti neid kinnitanud organite nimetused.¹²

Kvaliteediline vastuvõtmine lõpeb toodangu kvaliteedile hinnangu andmisega. Hinnang võib olla kas positiivne või negatiivne — toodangu kvaliteet kas vastab või ei vasta normatiivtehni-

---

¹⁰ Методические указания по стандартизации 1—60, Порядок построения и изложения проектов государственных стандартов, Стандартииз. М., 1961.

¹¹ Порядок разработки и утверждения технических условий на промышленную продукцию, Инструкция 2—65, изд. Государственного комитета стандартов, мер и измерительных приборов при СМ СССР. М., 1965.

¹² Selle korra puuduseks on see, et hankija pole kohustatud saatma ostjale uusi või muudetud jooniseid ja retsepte.

lise dokumentatsiooni nõuetele. Negatiivse hinnanguga kaasnevad alati teatud juriidilised tagajärjed — kohustus maksta trahvi, hüvitada tekitatud kahjud, kõrvaldada toodangus avastatud puudused jne. «Tootmis-tehnilise otstarbega toodangu hangete põhimääruse» p. 60 ja «Rahvatarbekaupade hangete põhimääruse» p. 58 alusel oli saaja (ostja) kohustatud keelduma toodangu (kauba) eest tasumast, kui selle kvaliteet ei vastanud riiklikele standarditele, tehnilistele tingimustele, joonistele, retseptidele või näidistele (etalonidele), s. o. kogu sellele normatiivtehnilisele dokumentatsioonile, mis normeeris toodangu kvaliteeti. Alates 1. jaanuarist 1968 asendab ültähendatud sätteid NSV Liidu Ministrite Nõukogu 27. oktoobri 1967 a. määruse nr. 988 p. 3, mille kohaselt ostja (saaja) on kohustatud keelduma toodangu eest tasumast ning nõudma trahvi vaid siis, kui toodang (kaup) ei vasta riiklikele standarditele, tehnilistele tingimustele või näidistele. Seega on käesoleval ajal kujunenud olukord, et hangete põhimäärused nõuavad hangitud toodangu kvaliteedi vastavust joonistele ja retseptidele, varalist vastutust reguleeriv normatiivne akt aga ei näe ette sanktsioone joonistele ja retseptidele mittevastava toodangu hankimise eest. Sellest võib teha järelduse, et ostja (saaja) pole enam õigustatud keelduma joonistele ja retseptidele mittevastava toodangu vastuvõtmisest ja selle eest tasumisest ning nõudma trahvi sellise toodangu hankimise eest. Kui niisugune järeldus on õige, siis on oluliselt vähenenud õiguslike vahendite osa toodangu kvaliteedi tagamisel. Et otsustada sellise järelduse õigsuse üle, peame veel kord pöörduma jooniste, retseptide, riiklike standardite ja tehniliste tingimuste omavahelise vahekorra juurde.

Nagu eespool nägime, ei tohi joonised ja retseptid olla riiklike standardite ja tehniliste tingimustega vastuolus, vaid kõik nad peavad olema omavahel kooskõlas. Selline kooskõla võib aga olla kahesugune. Esiteks võivad joonised ja retseptid olla riiklike standardite ja tehniliste tingimustega selliselt kooskõlas, et jooniste ja retseptide nõuete rikkumine on ka riiklike standardite ning tehniliste tingimuste nõuete rikkumine. Sellistel juhtumitel on ostjal (saajal) õigus keelduda toodangu eest tasumast ja nõuda NSV Liidu Ministrite Nõukogu 27. oktoobri 1967 a. määruse nr. 988 p. 3 ettenähtud trahvi, sest toodang, mis ei vasta joonistele ja retseptidele, ei vasta samaaegselt ka riiklikele standarditele ja tehnilistele tingimustele.

Kuid jooniste, retseptide, riiklike standardite ja tehniliste tingimuste kooskõla võib olla ka teistsugune. Teatud juhtumitel võivad joonised ja retseptid riiklike standarditega ja tehniliste tingimustega küll kooskõlas olla, kuid jooniste ja retseptide nõuete rikkumine ei kujuta endast riiklike standardite ja tehniliste tingimuste nõuete rikkumist. Näiteks näevad ENSV VTT 744-59 ette, et täielikult glasuuritud kompekkidel ei või šokolaadiglasuuri protsent olla väiksem kui 22. Samal ajal on kompekkide retseptis

ette nähtud, et kompvekkidel «Tiina», «Kara-kum», «Oravake» ja «Punane moon» peab glasuuriprotsent olema vähemalt 30, kompvekkidel «Ananassi», «Banaani», «Maiuspala» ja «Põhja karu» — 32 jne. Või teine näide. ENSV VTT 782-60 näevad ette, et pakitud karamellil tükiarvuga 101—200 tk. ühes kilogrammis ei tohi täidise protsent olla väiksem kui 31. Vastavas retseptis nõutakse, et kompvekil «Vähikaelad» peab täidist olema 35%, kompvekil «Santos» — 36%, kompvekil «Sidruni» — 37% ja kompvekil «Maasikas koorega» — 38%. Toodud näidetes on tehnilised tingimused ja retsept omavahel kooskõlas, kuid kui tootja valmistab kompvekke, mille glasuuri- või täidiseprotsent on väiksem kui retseptiga nõutud, kuid sama suur või suurem kui tehniliste tingimustega nõutav, on ta rikkunud retsepti nõudeid, kuid mitte tehniliste tingimuste nõudeid ning temalt ei saa nõuda trahvi, kuigi kompvekkide kvaliteet ei vasta normeeritud kvaliteedile. Trahvi nõudmine on aga tingimata vajalik. Retseptide rikkumise tõttu petetakse tarbijaid, sest kompvekid sisaldavad sama hinna juures kallimat glasuuri vähem ning vähema täidiseprotsendi juures vähenevad kompveki maitse-, lõhna- jms. omadused.

Tööstusettevõtete töö kontrollimine näitab, et retsepte rikutakse sageli. Näiteks ENSV Kaubandusministeeriumi Kaubanduse ja Kaupade Kvaliteedi Riikliku Inspeksiooni aruandest Eesti NSV kaubandus- ja tööstusettevõtete töö kontrollimise kohta 1968. a. II kvartalis nähtub, et «Kalevi» kondiitritoodete vabrikus kontrollitud 373,4 tonnist kondiitritoodetest praagiti välja 17,5 tonni, sealhulgas 3,2 tonni karamelli, millel oli 4—13% täidist vähem, kui retseptis ette nähtud.

Kuivõrd toodangu kvaliteedi parandamine ja ainult kõrgekvaliteedilise toodangu tootmine on majandusliku arengu üks põhitingimusi, ei või mingil juhul lubada, et väheneks toodangu kvaliteeti tagavate õiguslike vahendite efektiivsus, vaid vastupidi, nende efektiivsust ning stimuleerivat osa tuleb veelgi suurendada. Sel eesmärgil tuleb muuhulgas lahendada ka üldtähendatud probleem. Selleks võiks rakendada järgmisi abinõusid:

- 1) loobuda toodangu normeerimisest joonistega ja retseptidega ja normeerida toodangu kvaliteeti vaid riiklike standarditega ja tehniliste tingimustega;

- 2) normeerida toodangu kvaliteeti standardite ja tehniliste tingimustega, mille lahutamatuks osadeks on joonised ja tehnilised tingimused;

- 3) viia standardid, tehnilised tingimused, joonised ja retseptid omavahel täiesti kooskõlla, nii et jooniste ja retseptide rikkumine oleks alati ka vastavate riiklike standardite ja tehniliste tingimuste rikkumine, ning lisada joonised ning retseptid hankelepingletele;

- 4) jätta kehtima NSV Liidu Ministrite Nõukogu 27 oktoobri 1968. a. määruse nr 988 vastuvõtmisele eelnenud kord, nagu see

on ette nähtud «Tootmis-tehnilise otstarbega toodangu hangete põhimääruse» p. 60 ja «Rahvatarbekaupade hangete põhimääruse» p. 58.

Et meie maa tarbijaskond on oma traditsioonide, maitsete, rahvuslike iseärasuste jne. poolest väga kirju, tarbijate nõudmised muutuvad alatasa ning suhteliselt lühikese aja jooksul, riiklike standardite ja tehniliste tingimuste kinnitamine või muutmine on aeganõudev toiming jne., ei sobi kaks esimestena mainitud abinõu kõne all oleva probleemi lahendamiseks. Ka kolmandana mainitud abinõu puhul võivad praktikas raskused tekkida. Näiteks ei saa standardite ja tehniliste tingimuste kinnitamisel alati ette näha toodangu kvaliteedi tõstmiseks tulevikus avanevaid võimalusi, mille tõttu nad hakkavad pidurdama kvaliteedi parandamist, sortimendi laiendamist, uute tooraine liikide kasutuselevõttu, tehnoloogia täiustamist jne. ning neid tuleb seepärast tihti muuta. Seega osutub kõige sobivamaks viimasena mainitud kord, mille kohaselt normatiivtehnilise dokumentatsiooni iseseisvad eriliigid — joonised ja retseptid — lisatakse kohustuslikult hankelepingule (hankija saadab ostjale, kui lepingulisse vahekorda astutakse tellimuste või hankekäsundite täitmiseks võtmise teel) ning ostjaid (saajaid) kohustatakse nõudma tootjailt (hankijailt) trahvi oma kvaliteedilt joonistele ja retseptidele mittevastava toodangu või kauba hankimise eest.

Siinkohal võidakse küsida, kas sellise korra kehtestamine ei lähe vastuollu «NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilseadusandluse aluste» §-ga 47, mille kohaselt hangitava toodangu kvaliteet peab vastama vaid riiklikele standarditele, tehnilistele tingimustele või näidistele ning kas NSV Liidu Ministrite Nõukogu 27 oktoobri 1967 a. määrusega nr. 988 ei tahetud just kõrvaldada vastuolu «Tootmis-tehnilise otstarbega toodangu hangete põhimääruse» p. 60 («Rahvatarbekaupade hangete põhimääruse» p. 58) ja üldtähendatud aluste § 47 vahel? Sellele küsimusele tuleb vastata eitavalt. Esiteks ei ole keelatud üht või teist küsimust laiemalt reguleerida, kui seda teevad «NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilseadusandluse alused».¹³ Teiseks ei saa NSV Liidu Ministrite Nõukogu 27 oktoobri 1967 a. määrust nr. 988 vaadelda määrusena, millega kõrvaldati vastuolu üldtähendatud normatiivaktide üksikute sätete vahel, sest NSV Liidu Ministrite Nõukogu tegi kehtivates normatiivaktides «NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilseadusandluse alustest» tulenevad muudatused juba oma 25. mai 1963. a. määrusega nr. 591.¹⁴ Selle määrusega muudeti vaid «Rahvatarbekaupade hangete põhimääruse» p. 37 lg. 3, kuna kõik selle põhimääruse üle-

¹³ Vastavalt «Aluste» §-le 2 lg. 2 reguleeritakse toodangu hankimisel kuju-
nevaid suhteid NSV Liidu tsiviilseadusandlusega.

¹⁴ ЦП СССР 1963, № 10, cr. 105.

jäänud punktid, samuti «Tootmis-tehnilise otstarbega toodangu hangete põhimäärus» jäid kehtima NSV Liidu Ministrite Nõukogu 22. mai 1959. a. määrusega nr. 539 kinnitatud redaktsioonis.

Analooiliselt varem kehtinud normatiivaktidele võimaldab NSV Liidu Ministrite Nõukogu 27. oktoobri 1967 a. määruse nr. 988 p. 4 ostjail vastu võtta mittekvaliteetset toodangut ja rahvatarbekaupa ning kõrvaldada nendel esinevad tootmisest tingitud puudused kohapeal. Sellise korra säilitamine on vajalik, kui võtta arvesse, et paljusid toodangu ja kauba liike pole võimalik ega otstarbekohane tagastada nende defitsiitsuse, suurte gabariitide, raske kaalu, puuduste iseloomu ja ulatuse, suure veokauguse jne. tõttu. Küsitav on aga sellise toodangu ja kauba hankimise eest ettenähtud trahvide suuruse, samuti trahvide sissenõudmise eelduste õigsus ja otstarbekohasus. Sissenõudmise eelduste ning praktika kogemuste uurimine näitab, et nende trahvide kohaldamine sõltub mitmesugustest teguritest, mis vähendavad varalise vastutuse osa toodangu kvaliteedi tagamisel. Nende teguritena võiks nimetada järgmisi asjaolusid:

1) trahvide sissenõudmise eeldused on vastuolus tsiviilõiguliku vastutuse tingimustega, sest trahvi suurus ei sõltu süü astmest, kahjude suurusest jne. Kui ostja ei soovi sellist kaupa vastu võtta või kui tootja (hankija) ei saa temast mitteolenevatel põhjustel kõrvaldada toodangus esinevaid puudusi kokkulepitud tähtajaks, maksab tootja (hankija) trahvi mitte 5% või 2%, vaid juba 20% ulatuses toodangu või kauba maksumusest;

2) toodangu puudustele antav hinnang ei sõltu mitte alati puuduste iseloomust ja ulatusest, vaid sellest, kui võrd vajalik on see toodang ostjale, kas saamise kohas on olemas puuduste kõrvaldamiseks vajalik tehniline baas jne. Kui näiteks toodang on rangelt fondeeritud ja ostjale hädavajalik ning kui rahvatarbekaup on äärmiselt defitsiitne, on ostja sunnitud tunnistama toodangul esinevad mistahes iseloomu ja ulatusega puudused tootmisest tingitud ning kohapeal kõrvaldatavaks puudusteks ning jätma seetõttu tootja (hankija) suhtes kõrgema trahvi kohaldamata;

3) trahvide suurus ei ole küllaldane selleks, et hoida ära sellise toodangu hankimist. Praktikas on sagedased juhtumid, mil hanketähtaja lõppedes satub tootja ajahätta ning rakendab seetõttu kõik abinõud plaani tähtaegseks täitmiseks, pööramata seejuures tähelepanu toodangu kvaliteedile, sest tootmis- ja realiseerimisplaani mittetäitmisega võib peale muude negatiivsete tagajärgede kaasneda veel suurem varaline vastutus. Näiteks kui tootja «tormab» ja täidab hankelepingujärgsed kohustised ning hangib saamise kohas kõrvaldatavate puudustega toodangut, maksab ta ostjale trahvi 5% ulatuses toodangu maksumusest; kui ta aga jätab toodangu hankimata ega suuda seda ka järgmise hanketähtaja 10

esimese päeva jooksul järelhankida, maksab ta ostjale trahvi 8% ulatuses hankimata jäänud toodangu maksumusest.¹⁵

Tootja (hankija) on kohustatud maksma NSV Liidu Ministrite Nõukogu 27. oktoobri 1967. a. määruse nr. 988 p. 3 ja 4 ettenähtud trahve ka siis, kui garantiitähajaga toodangul või rahvatarbekaubal ilmnevad puudused pärast nende kasutuselevõtmist. Tootja (hankija) peab maksma tähendatud määruse p. 4 lg. 1 ettenähtud trahve iga kord, kui ta kas ise, vastav garantiiremondiettevõtte või ostja kõrvaldab toodangul või kaubal tema süü tõttu ilmnenud puudused. Seejuures ei tohi trahvide üldsumma ületada 20% toodangu või kauba maksumusest.¹⁶ Tegelikult ei nõua kaubandusorganisatsioonid kunagi neid trahve, kui tootja või garantiiremondiettevõtte kõrvaldab kodanikule müüdud kaubal esinevad puudused. Selline olukord on seletatav raskustega, millega kaubandusorganisatsioonid põrkavad kokku nende trahvide sissenõudmisel. Raskused seisnevad selles, et pärast kaupade müümist kodanikele pole kaubandusorganisatsioonil nii lihtne kindlaks teha, millistel kaupadel on garantiitähajaja jooksul ilmnenud tootmisest tingitud puudused, sest puuduste ilmnenemise juhul on kodanikud kohustatud pöörduma mitte kaubandusorganisatsiooni, vaid garantiiremondiettevõtte poole. Sageli ei aita seda kindlaks teha ka garantiiremondiettevõtte, sest see pole kohustatud esitama kaubandusorganisatsioonile andmeid remonditud kaupade liikide, koguste, tootjate, remondi aegade jms. kohta ning andma trahvide sissenõudmiseks vajalikku tõendmaterjali. Isegi siis, kui kaubandusorganisatsioon saab garantiiremondiettevõttelt trahvide sissenõudmiseks vajalikke andmeid ja tõendmaterjali, on see kaubandusorganisatsioonile väga tülikas, sest selleks peab ta olema garantiiremondiettevõttega pidevalt kontaktis ja jälgima, millise tootja kaupu remonditi. Ja ka siis ei saa kaubandusorganisatsioon andmeid kõikide müüdud kaupade kohta, sest kaupu ostanud kodanikud ei ela kõik kaubandusorganisatsiooni asukohas, nad ei lase kaupu remontida kaubandusorganisatsiooni asukohas jne. Alles siis, kui garantiiremondiettevõtte leiab, et kaupa pole võimalik kohapeal remontida, pöördub kodanik kaubandusorganisatsiooni poole taotlusega vahetada kaup ümber kvaliteetse vastu või tagastada kauba eest makstud raha. Sellisel juhtumil avaneb kaubandusorganisatsioonil võimalus nõuda tootjalt trahvi 20% ulatuses kauba maksumuselt.

Kuivõrd juriidilise aluse puudumise tõttu ei nõua neid trahve ka garantiiremondiettevõtted, vabanevad tootjad varalisest vastutusest mittekvaliteetsete kaupade hankimise eest. Selline olukord aga nõrgendab trahvide osa toodangu kvaliteedi tagamisel, sest

¹⁵ Vt. NSV Liidu Ministrite Nõukogu 27. oktoobri 1967. a. määruse nr. 988 p. 1.

¹⁶ NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riikliku Arbitraaži 31. juuli 1963. a. juhendkirja nr. I-I-37 p. 1, Инструктивные указания Государственного арбитража при СМ СССР «Юридическая литература». М., 1964, стр. 128.

remonditud kaupade hulk on üsna aukartustäratav. Näiteks Tallinnas asuv Teeninduskombinaat «Ühendus» remontis 1968. a. I kvartalis üksnes 3256 mitmesugust kella ja 495 elektriabeme-ajamisaparaati. Kui aga võtta arvesse, et Teeninduskombinaadil «Ühendus» on sõlmitud garantiiremondi tegemiseks lepingud 80 ettevõttega, et peale tema teevad Eesti NSV-s garantiiremonti veel 5 teeninduskombinaati ja Raadio- ning Televisioonivõrgu Direktsioon oma allettevõtetega ning et ENSV on üks viieteistkümnest liiduvabariigist ja pealegi kõige väiksem, siis võime julgesti väita, et garantiiremondiettevõtete poolt kogu riigis aasta jooksul remonditud kaupade maksumus ulatub kümnete miljonite rubladeni, millelt tootjad peaksid maksma trahvi 2% ulatuses.

Võttes arvesse ülaltähendatud negatiivseid asjaolusid ning vajadust tugevdada varalist vastutust, tuleks hangete põhimäärustes ette näha üks ühtne trahv sellise toodangu või kauba hankimise eest, mille kvaliteet ei vasta riiklikele standarditele, tehnilistele tingimustele, joonistele, retseptidele või näidistele, sõltumata sellest, kas toodangu või kauba puudusi on võimalik kõrvaldada saamise kohas või mitte. Et hõlbustada trahvide sissenõudmist nendelt tootjatelt, kelle toodetud rahvatarbekaupu remonditi garantiiremondiettevõtetes, tuleks kehtestada kord, mille kohaselt juhtudel, kui garantiitähajaga kaubal ilmnevad tootja süüst tingitud puudused pärast kauba müümist kodanikele ning see kaup remonditakse garantiiremondiettevõttes, kuulub vastava trahvi nõudmise õigus mitte kauba müünud kaubandusorganisatsioonile, vaid kauba remontinud garantiiremondiettevõttele. Osa sissenõutud trahvist tuleks kanda liidueelarve tuludesse, osa aga jätta garantiiremonti teinud ettevõtte kasuks, et stimuleerida teda trahvi nõudma.¹⁷ Nendel juhtumitel aga, kui garantiiremondiettevõtte remondib kaup korduvalt, kuid puudusi pole võimalik kõrvaldada ning selle tõttu tuleb kaup tootjale tagastada, tuleb säilitada senine kord, mille kohaselt trahvi nõudmise õigus kuulub kaubandusorganisatsioonile. Sellisel juhtumil tuleb trahvi nõudmisel võtta arvesse neid trahve, mida garantiiremondiettevõtte on tootjalt juba sisse nõudnud.

NSV Liidu Ministrite Nõukogu 27. oktoobri 1967. a. määruse nr. 988 p. 6 nähakse ette trahv sellise toodangu hankimise eest, mis kuulub madalamasse sorti (on madalama kvaliteediga), kui

---

¹⁷ Trahvi nõudmist ei takista asjaolu, et garantiiremondiettevõtte pole tootjaga lepingulises vahekorras. Näiteks nõuavad hulgikaubanduse baasid, kes kontrollivad oma tööprikkonnas asuvate tööstusettevõtete ladudes toodangu kvaliteeti, ettevõtetelt trahvi mittekohase kvaliteediga toodangu väljalaskmise eest vaatamata sellele, et nende vahel puudub lepinguline vahekord (NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riikliku Arbitraaži 29. märtsi 1962. a. juhendkiri nr. J-I-9 p. 7, «Инструктивные указания Государственного арбитража при СМ СССР». Юридическая литература, М., 1964, стр. 117—118).

Sellist vastutust on juriidilises kirjanduses nimetatud «lepinguväliseks vastutuseks». Vt. näiteks М. Г. Масевич. Договор поставки и его роль в укреплении хозрасчета. Алма-Ата, 1964, стр. 254—256.

on näidatud toodangu kvaliteeti tõendavas dokumendis, kuid vastab riiklikele standarditele, tehnilistele tingimustele ja näidistele. Mõlemal juhtumil on tegemist madalamakvaliteedilise toodangu hankimisega, mille eest tuleb maksta trahvi 200% ulatuses toodangu allahindluse summast, kuid mitte rohkem kui 20% toodangu maksumusest enne allahindamist. Seega saab kõnesolevat trahvi rakendada järgmistel tingimustel: võimalus toodangut alla hinnata, kvaliteeti tõendava dokumendi olemasolu ning toodangu vastavus riiklikele standarditele, tehnilistele tingimustele ja näidistele. Vaadeldagem neid tingimusi lähemalt.

Kõnesolevatest tingimustest on tähtsaim viimane, sest kui toodangu vastuvõtmisel selgub, et selle kvaliteet mitte üksnes ei vasta kvaliteeti tõendavas dokumendis sisalduvatele näitajatele, vaid ei vasta ka riiklikele standarditele, tehnilistele tingimustele ja näidistele, tuleb nõuda juba NSV Liidu Ministrite Nõukogu 27 oktoobri 1967 a. määruse nr. 988 p. 3 ettenähtud trahvi. Seega pole tähendatud määruse p. 6 ettenähtud trahv mitte trahviks normatiivtehnilise dokumentatsiooni nõuete rikkumise eest, vaid toodangu kvaliteedile ebaõige hinnangu andmise eest, püüde eest hankida madalamakvaliteedilist ning odavamalt toodangut kõrgemakvaliteedilise ning kallima toodangu pähe. Kuivõrd selline rikkumine pole aga tõsisem kui mittekvaliteetse (mittekomplektse) toodangu hankimine, ei või trahv olla suurem kui 20% toodangu maksumusest enne allahindamist.

Kui hangitav toodang jaguneb sortidesse (gruppidesse, kategooriatesse jne.) ning toodang kuulub oma tegeliku kvaliteedi poolest madalamasse sorti, kui on näidatud kvaliteeti tõendavas dokumendis, on toodangu allahindluse summat alati võimalik kindlaks määrata, sest nii madalama kui ka kõrgema sordi jaoks on kehtestatud eraldi hind. Näiteks maksavad kala, kalakaupade ja kalakonservide jaehindade hinnakirja nr. 010 järgi I sordi suured, rasvased, jahutatud või külmutatud atlandi heeringad esimeses hinnavööndis 1,01 rubla kg, samasugused II sordi heeringad aga 0,84 rubla kg. Teistsugune on olukord siis, kui toodang ei jagune sortidesse või kui toodang jaguneb küll sortidesse, kuid ta võib ka iga üksiku sordi piires olla kas kõrgema või madalama kvaliteediga. Sellisel juhul saab toodangu allahindluse summat kindlaks määrata vaid siis, kui ka kvaliteeti tõendavas dokumendis näidatuga võrreldes madalamakvaliteedilise toodangu kohta on kehtestatud eraldi hind. Näiteks jagab ülaletähendatud hinnakiri atlandi heeringad rasvateks ja lahjadeks I ja II sordi heeringateks ning kehtestab mõlema liigi ja sordi jaoks eraldi hinnad. Kui kvaliteeti tõendavas dokumendis näidatakse, et hangitakse I sordi rasvaseid atlandi heeringaid, kuid tegelikult hangiti I sordi lahjasid heeringaid, on tegemist madalamakvaliteediliste heeringate hankimisega, mille allahindluse summa on kindlaksmääratav, sest lahjad heeringad on odavamad kui rasvased. Kui aga sellise toodangu kohta, mille kva-

liteet on kvaliteeditõendis näidatust madalam, pole eraldi hinda kinnitatud, siis seda toodangut alla hinnata ei saa. Näiteks normeerib riiklik standard 21—57 muuhulgas ka peensuhkru värvuse, sahharoosi- ja niiskusesisalduse; nimetatud andmed tuleb vastavalt «Suhkru hanke eritingimuste»¹⁸ p. 4 näidata ka kvaliteeditõendis. Kui nüüd kvaliteeditõendi andmete järgi peab hangitud suhkur sisaldama 99,9% sahharoosi, tegelikult sisaldab aga 99,8%, ei saa peensuhkrut alla hinnata, sest riikliku standardi 21—57 järgi on peensuhkru sahharoosisisalduse alammääraks 99,75% ning suhkru ja kondiitritoodete jaehindade hinnakirja nr. 005 järgi on kvaliteetsel peensuhkrul konkreetsetes hinnavööndis vaid üks ühtne hind. Kui aga toodangut alla hinnata ei saa, ei saa ka NSV Liidu Ministrite Nõukogu 27 oktoobri 1967 a. määruse nr 988 p. 6 ettenähtud trahvi nõuda, sest see trahv tuleb arvutada allahindluse summalt.

Siinkohal võib tekkida küsimus: kas kvaliteetse, kuid kvaliteeti tõendavas dokumendis sisalduvatele näitajatele mittevastava ja allahindamisele mittekuuluva toodangu hankimisega on üldse rikutud ostja huve niivõrd, et hankija peaks vastutama sellise toodangu hankimise eest. Küsimuses kirjeldatud rikkumine on sisuliselt toodangu kvaliteedile ebaõige hinnangu andmine tootja poolt. Vahe küsimuses kirjeldatud juhtumi ning allahindamisele kuuluva toodangu hankimise juhtumi vahel seisneb ainult selles, et viimasel kaasneb toodangu kvaliteedile ebaõige hinnangu andmisega varaline kahju ostjale. Kuid nii ühel kui teisel juhtumil on tootja aluse-tult kõrgendanud toodangu kvaliteeti ja andnud ostjale toodangu kvaliteedi kohta ebaõiget informatsiooni. Ebaõiget informatsiooni sisaldava kvaliteeditõendi väljaandmine on aga sisuliselt võrdne kvaliteeditõendi puudumisega. Võttes arvesse tegelikkusele vastavaid andmeid sisaldavate kvaliteeditõendite väljaandmise suurt tähtsust ning seda, et «Rahvatarbekaupade hangete põhimääruse» p. 67 on ette nähtud trahvi kaupade hankimise eest ilma kvaliteeti tõendavate dokumentideta, tuleks hangete põhimäärustes ette näha trahv selliste kvaliteeti tõendavate dokumentide väljaandmise eest, mis sisaldavad tegelikkusele mittevastavaid andmeid, kuid nendes näidatud toodang on kvaliteetne (standardne) ning ei kuulu allahindamisele madalama hinna puudumise tõttu. Et sellise kvaliteeti tõendava dokumendi väljaandmise tagajärjed pole nii tõsised kui toodangu allahindamise puhul, võiks see trahv olla sama suur kui trahv kauba hankimise eest ilma kvaliteeti tõendava dokumendita.

Puudulik on ka määruse p. 6 ettenähtud trahvi rakendamise kolmas tingimus. Trahvi on võimalik nõuda vaid siis, kui toodang kuu-

---

¹⁸ Положения о поставках продукции и товаров. Инструкция о порядке приемки по количеству и по качеству. Особые условия поставки. — «Сборник нормативных актов». Юридическая литература. М., 1965, стр. 175—177.

lub madalamasse sorti (on madalama kvaliteediga), kui on näidatud kvaliteeti tõendavas dokumendis. Sellise redaktiooni autorid lähtusid ilmselt «Tootmis-tehnilise otstarbega toodangu hangete põhimääruse» p. 37 ja «Rahvatarbekaupade hangete põhimääruse» p. 34, mille kohaselt hankelepingus peab olema ette nähtud, milliste dokumentidega tõendatakse hangitava toodangu ja kauba kvaliteeti. Praktika kogemuste üldistamine näitab aga, et sageli ei saada hankijad ostjale lepingus ettenähtud kvaliteeditõendit või hangivad toodangut ilma hankelepingut sõlmimata. Tõlgendades määruse p. 6 sõna-sõnalt, ei saa teoreetiliselt nendel juhtumitel hankijalt trahvi nõuda. Tegelikult nõuavad arbitraazid trahvi alati sisse, kui hangitud toodang osutub küll kvaliteetseks, kuid o d a v a m a k s, kui hankija arves näidatud. Seega on praktikas kujunenud seisukoht, et kvaliteeti tõendava dokumendi puududes on arve selleks dokumendiks, mis tõendab hangitud toodangule tootja poolt omistatud sordi (kvaliteedi) Samuti saab sorti tuvastada toodangu tarbimismarkeeringu järgi, kuna sort on üks tarbimismarkeeringu kohustuslikke rekvisiite. Võttes arvesse praktikas väljakujunenud seisukohti, tuleks üldtähendatud teoreetiliste raskuste kõrvaldamiseks võtta hangete põhimäärustesse punkt, mille kohaselt kõnealust trahvi nõutakse juhtumitel, kui hangitud toodang kuulub madalamasse sorti (või on madalama kvaliteediga), kui on näidatud kvaliteeti tõendavas dokumendis, selle puududes aga arves või markeeringus.¹⁹

Vastavalt «Tootmis-tehnilise otstarbega toodangu hangete põhimääruse» p. 36 lg. 1 ja «Rahvatarbekaupade hangete põhimääruse» p. 33 lg. 1 võivad pooled hankelepingus ette näha kõrgema kvaliteediga toodangu ja kauba hankimise võrreldes riiklike standardite, tehniliste tingimuste jms. normatiivtehnilise dokumentatsiooni nõuetega või näidistega. Nähes ette kõrgema kvaliteediga toodangu hankimise, juhindub ostja soovist rahuldada oma vajadusi sellise toodangu järele. Et need vajadused ei jääks rahuldamata, peab hangitud toodangu kvaliteet alati vastama lepinguga normeeritud kvaliteedile. Selline vastavus on tagatud ikkagi siis, kui lepingule mittevastava toodangu hankimisega kaasnevad teatud juriidilised tagajärjed. On kaks võimalust — kas võrdsustada lepinguga normeeritud kvaliteedinõuetele mittevastava toodangu hankimine tellimata (lepingus ette nägemata) toodangu hankimisega või mittekvaliteetse toodangu hankimisega. Mõlemal juhul on ostjal õigus keelduda toodangu vastuvõtmisest ja tasumisest ning nõuda trahvi.²⁰ Lähtudes vajadusest tugevdada tootjate (hankijate) vas-

¹⁹ «Rahvatarbekaupade hangete põhimääruse» p. 59 ettenähtud trahvi nõuti siis, kui hangitud toodang kuulus madalamasse sorti, kui oli näidatud kvaliteeti tõendavas dokumendis või markeeringus. Et kvaliteedi tõendita hangitud toodang võib olla markeerimata, on arve selleks dokumendiks, millest nähtub toodangu sort.

²⁰ Vt. NSV Liidu Ministrite Nõukogu 27. oktoobri 1967. a. määruse nr. 983 p. 2, 3, 4.

tutust toodangu kvaliteedi eest, tuleb lepinguga ettenähtud kõrgematele kvaliteedinõuetele mittevastava toodangu hankimine võrdsustada mittekvaliteetse toodangu hankimisega koos kõigi sellest tulenevate tagajärgedega, olgugi et toodang vastab riiklikele standarditele, tehnilistele tingimustele jms. Sellele seisukohale on asunud NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riiklik Arbitraaž, kes oma 29. märtsi 1962. a. juhendkirjas nr. J-I-9 p. 2 lg. 1 nõuab, et hankijate suhtes kohaldataks kõrvalekandumatult varalisi sanktsioone sellise toodangu ja kauba hankimise eest «... mis oma kvaliteedilt ei vasta standarditele, tehnilistele tingimustele, retseptidele, kooskõlastatud näidistele (etalonidele) ja lepingule (minu sõrendus. A. K.)».²¹

Poolte õigus näha hankelinguga ette kõrgema kvaliteediga toodangu hankimist võrreldes standardite, tehniliste tingimuste ja näidistega tuleb säilitada ka tulevikus. Pooltele tuleb anda õigus kõrgendada juba olemasolevaid kvaliteedinõudeid või leppida kokku täiendavate nõuete suhtes.²² Samuti tuleks ette näha kord, et juhtumitel, mil hangitud toodang või kaup vastab riiklikele standarditele ja tehnilistele tingimustele, kuid ei vasta lepinguga ettenähtud kõrgematele või täiendavatele kvaliteedinõuetele, on ostjal (saajal) õigus keelduda hinnalisandi tasumisest või toodangu vastuvõtmisest ning nõuda trahvi. Ühesõnaga — sellise toodangu või kauba hankimine ja mittekvaliteetse kauba hankimine tuleb võrdsustada just oma juriidiliste tagajärgede poolest ning tugevdada seega tootja (hankija) vastutust toodangu kvaliteedi eest. Selleks on arbitraažitöötajad ka oma ettepanekuid teinud, mis pole kahjuks alati olnud lõpuni järjekindlad. Näiteks on tehtud ettepanek, et trahvi määr sellise toodangu hankimise eest, mis ei vasta lepingus ettenähtud kõrgendatud või täiendavatele nõuetele, määrataks kindlaks lepinguga. Seega sõltuks trahvi määr poolte kokkuleppest ning võiks seepärast olla suurem või väiksem mittekvaliteetse toodangu hankimise eest makstavast trahvist. Kui võtta arvesse, et kõrgema kvaliteediga toodang on ostjale tungivalt vajalik, tootja pole aga kohustatud sellist toodangut hankima, nõustub ostja kui tahes madala trahvimääraga kui tootja tingimusega kõrgema kvaliteediga toodangu hankimiseks. Kuid madal trahvimäär pole küllaldane tagatis kõrgema kvaliteediga toodangu saamiseks. Et tagada ostja vajaduste rahuldamine kõrgema kvaliteediga toodangu järele, tuleks hangete põhimäärustes ette näha üks ühtne trahv sellise toodangu ja kauba hankimise eest, mis ei vasta riiklikele standarditele, tehnilistele tingimustele, näidistele, joonistele, retseptidele ning lepingus ettenähtud kõrge-

²¹ Vt. viide 17.

²² Juriidilises kirjanduses ei tehta alati vahet nende kahe mooduse vahel. Sellele juhib tähelepanu M. Jemeljanova oma raamatus «Вопросы стандартизации и качества продукции». Таллин, 1967, стр. 23—24.

matele või täiendavatele kvaliteedinõuetele. Kui aga peetakse ots-
tarbekohaseks, et trahvi määr tuleb ette näha pooltevahelises lepin-
gus, tuleks hangete põhimäärustes sätestada, et see trahv ei tohi
olla väiksem trahvist, mida makstakse riiklikele standarditele, teh-
nilistele tingimustele, näidistele jms. mittevastava toodangu han-
kimise eest.

ОБ АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМАХ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩЕЙ КАЧЕСТВО ПРОДУКЦИИ

А. А. Калме

Резюме

До последнего времени не обращалось должного внимания на такое важное средство обеспечения качества продукции как гражданско-правовая ответственность за поставку продукции ненадлежащего качества. В целях повышения упомянутой ответственности Совет Министров Союза ССР принял постановление от 27 октября 1967 г. № 988 «О материальной ответственности предприятий и организаций за невыполнение заданий и обязательств» Но и названное постановление не является эффективным правовым средством в борьбе за высокое качество продукции, если иметь в виду, что:

1) в нем не предусмотрена ответственность поставщиков за поставку продукции, несоответствующей чертежам и рецептурам;

2) им сохранена прежняя ответственность за поставку продукции с производственными дефектами, устранимыми на месте, но правильность условий применения этой ответственности вызывает сомнение (например, при товарах размер штрафа не зависит от степени вины, размера убытков и т. д., а от желания покупателя принять или не принять товар, а при продукции — от технических возможностей к устранению дефектов на месте и т. д.); сомнение вызывает и целесообразность установления штрафа более низкого размера за вышеупомянутую поставку;

3) торгующие организации не привлекают поставщиков к ответственности, когда производственные дефекты, обнаруженные в товарах с гарантийным сроком службы, устраняются в мастерских гарантийного ремонта, т. к. они не имеют необходимых для применения штрафа доказательств;

4) им предусмотрена ответственность за поставку продукции более низкого качества, чем указано в удостоверяющем качество документе, ко соответствующей ГОСТам, техническим условиям и образцам. Но применение этой ответственности воз-

можно только тогда, когда имеет место разница в стоимости продукции (штраф исчисляется с суммы уценки) и когда поставщиком выдан документ, удостоверяющий качество продукции.

Для повышения роли гражданско-правовой ответственности в деле обеспечения качества продукции в новые положения о поставках следует включить пункты, по которым:

1) изготовитель несет единую материальную ответственность за поставку продукции и товаров, несоответствующих ГОСТам, техническим условиям, чертежам, рецептурам, образцам и договорам, независимо от характера (устранимости) дефектов;

2) мастерские гарантийного ремонта вправе взыскивать с изготовителя (поставщика) штраф, когда они устраняют производственные дефекты в принадлежащих гражданам товарах с гарантийным сроком службы (внедоговорная ответственность);

3) получатель вправе взыскивать с изготовителя (поставщика) штраф за поставку продукции более низкого качества и при отсутствии удостоверяющего качество документа, когда качество продукции указано в счете или в маркировке, а также тогда, когда удостоверяющий качество документ содержит несоответствующие действительности данные, но продукция стандартная и не подлежит уценке из-за отсутствия цен на продукцию более низкого качества.

На обеспечение качества продукции направлено и право сторон предусмотреть в договоре поставку продукции более высокого качества по сравнению с требованиями ГОСТов, технических условий и т. д., но только тогда, когда за нарушение условий договора о повышенном качестве продукции изготовитель (поставщик) несет ответственность, не меньшую ответственности за поставку недоброкачественной продукции.

ELAMUÕIGUSSUHETE TEKIMINE ÜÜRNIKU PEREKONNALIIKMETEL

Van.-õpet. L. Lill

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

1. Üürniku perekonnaliikmete õigus eluruumi kasutamisele on lahutamatult seotud üürniku enda õigusega selle eluruumi kasutamisele. Et analüüsida eluruumi kasutamise õiguse tekkimist üürniku perekonnaliikmetel ja määratleda kodanike ringi, kes kuuluvad üürniku perekonnaliikmete hulka, tuleb eelkõige lühidalt peatuda eluruumi kasutamise õiguse tekkimisel üürnikul endal.

Vastavalt Eesti NSV TsK § 300 sätetele antakse eluruumid kohalike töörahva saadikute nõukogude majades kohaliku nõukogu täitevkomitee poolt ühiskondlike organisatsioonide esindajate osavõtul. Riiklike, kooperatiivsete ja ühiskondlike organisatsioonide majades antakse eluruumid administratsiooni ja ametiühingu vabriku-, tehase- või kohaliku komitee ühise otsuse alusel, mille on kinnitanud töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee, NSV Liidu Ministrite Nõukogu poolt ettenähtud juhtudel aga administratsiooni ja ametiühingu vabriku-, tehase- või kohaliku komitee ühise otsuse alusel eluruumide asustamiseks andmisest järgneva teatamisega töörahva saadikute nõukogu täitevkomiteele.

Kompetentsete organite poolt ülalmainitud korras tehtud otsus kodanikule eluruumi andmise kohta, kui eluruumi hakatakse kasutama üürilepingu alusel, ei anna veel sellele kodanikule õigust ei eluruumi faktiliseks asustamiseks ega ka temaga üürilepingu sõlmimiseks. Tehtud otsus tuleb spetsiaalselt vormistada. Eesti NSV TsK § 300 lg. 2 sõnastab vormistamise nõude järgmiselt: «Eluruumi andmise otsuse alusel annab kohaliku töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee kodanikule orderi eluruumi asustamiseks (§ 305)». Viide §-le 305 tähendab seda, et orderi saanud kodanik võib eluruumi asustada ainult §-s 305 ettenähtud korras ja nimelt majavalitsuse või seda asendava organi (ettevõtte administratsiooni, elamu- ja kommunaalsektori või vastava ametiisiku) ja orderi saanud kodaniku vahel kirjalikus vormis sõlmitud eluruumi üürilepingu alusel. Muidu poleks viitel mingit mõtet. Majades, mis

kuuluvad kodanikele isikliku omandiõiguse alusel, sõlmitakse eluruumi üürileping majaomaniku ja eluruumi üürida sooviva kodaniku vahel, kusjuures lepingu kirjalikku vormi ei nõuta.

Sellisel on sätestatud kehtivas Eesti NSV TsK-s eluruumide andmine ja eluruumi asustamine kohaliku töörahva saadikute nõukogu, riiklike, kooperatiivsete ning ühiskondlike organisatsioonide majades ja kodanikele isikliku omandiõiguse alusel kuuluvates majades.

Toodud käsitlestest tuleneb, et orderi saanud kodaniku õigused ja kohustused orderis tähendatud eluruumi kasutamise alal tekivad ainult eluruumi üürilepingu sõlmimise momendist alates.¹ Seda nimetatakse elamuõigussuhte tekkimiseks eluruumi üürile andja ja üürniku vahel.

Juriidilises kirjanduses esineb elamuõigussuhte tekkimise küsimuses mitmeid meie poolt käsitletust erinevaid seisukohti, nagu orderi teooria², kompromissi teooria³ ja mõned teised⁴. Nende üksikasjaline analüüs väljub käesoleva teema raamidest. Selleks puudub ka praktiline vajadus, sest kõik autorid jõuavad lõppkokkuvõttes ühtsele järeldusele: elamuõigussuhe tekib ikkagi üürile andja ja üürniku vahel, millest meie käsitus käesolevas artiklis ka algab.

2. Vastavalt Eesti NSV TsK § 300 lg. 2 ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu poolt kinnitatud näidistele⁵ antakse order välja ühe kodaniku nimele. Teised kodanikud kantakse orderile isikutena, keda orderi valdaja võib majutada temale antud eluruumi. Nimeetatud kodanike all mõeldakse eelkõige perekonnaliikmeid, kuid erandlikel juhtudel ka teisi kodanikke: kaasüürnikke, allüürnikke ja ajutisi elanikke, sest eluruumide vahetamise puhul näidatakse orderis eraldi, kes asuvad uude eluruumi alatise kasutamise õigusega (näit. perekonnaliikmed) ja kes ilma alatise kasutamise õigusega (näit. allüürnikud)⁶.

¹ Vt. Аскназий, Брауде, Пергамент. Жилищное право. Госюриздат. М., 1956, стр. 114;

Э. Лаасик. Возникновение жилищного правоотношения по гражданскому кодексу Эстонской ССР — Ученые записки Тартуского государственного университета. Труды по правоведению, IV, 1966, стр. 58.

² В. К. Хитев. Советское жилищное законодательство. Москва, 1945, стр. 14—15; Ю. С. Василев. О договоре жилищного найма. — «Советское государство и право», 1959, № 9, стр. 108.

³ З. И. Шкундин. Договор жилищного найма в учебнике для юридических школ. — Советское гражданское право, изд. 4-е под ред. проф. С. Н. Братуся. М., 1950, стр. 374—375.

⁴ Р. О. Халфина. Значение и сущность договора в советском социалистическом гражданском праве. М., 1954, стр. 175.

⁵ Lisa nr. 4 «Eluruume vajavate kodanike arvelevõtmise ja eluruumide andmise korra põhimääruse» juurde ENSV UVT 1967, nr. 16, art. 124; lisa nr. 1 «Teeninduslike eluruumide andmise korra põhimääruse» juurde — ENSV UVT 1966, nr. 27, art. 178.

⁶ Lisa nr. 2 eluruumide vahetamise korra põhimääruse juurde, ENSV MKK 1965, nr. 43, art. 187.

Varem kehtinud korra kohaselt võidi eluruumi üürileping sõlmida ükskõik missuguse orderis märgitud perekonnaliikmega. Eesti NSV TsK kehtestamisega muudeti seda korda ja vastavalt §-le 305 lg. 1 võib majavalitsus sõlmida lepingu ainult selle kodanikuga, kelle nimele on välja antud order, sõltumata sellest, kas eluruumi hakkab kasutama üks kodanik või mitmeliikmeline perekond. Kui tekib vajadus sõlmida üürileping perekonnaliikmega, tuleb order eelnevalt ümber kirjutada selle perekonnaliikme nimele.

Kodanikku, kellega on sõlmitud eluruumi üürileping, nimetatakse üürnikuks. Tema nimele avatakse majavalitsuses ka üürikonto. Teised üürniku poolt eluruumi majutatud kodanikud (perekonnaliikmed, allüürnikud ja teised, välja arvatud kaasüürnikud) ei ole üürile andjaga lepingulises vahekorras ja neid ei saa seetõttu ka nimetada üürnikeks. Lepinguline elamuõigussuhe tekib ainult üürile andja ja üürniku kui ainuisiku vahel.

Ülaltoodud käsitluse juures võivad arusaamatuks jääda Eesti NSV TsK § 307 lg. 1 sätted, milles öeldakse, et «võrdselt eluruumi üürnikuga omandavad üürniku perekonnaliikmed, kes elavad temaga koos, üürilepingust tulenevad õigused ja kohustused.» Ka juriidilises kirjanduses on selles küsimuses väljendatud mitmesuguseid arvamusi. J. G. Bassin väidab, et üürnikuga koos eluruumi asunud perekonnaliikmetel tekib elamuõigussuhe üheaegselt üürnikuga, et perekonnaliikme õigused ei tulene üürniku õigustest ja seepärast on ka perekonnaliikmete elamuõigussuhe algne.⁷ Ta küll ei ütle sõnaselgelt, kes on tema arvates perekonnaliikmega tekkiva algse elamuõigussuhte teiseks subjektiks (pooleks), kuid kogu käsitlusest võib järeldada, et selleks on samuti üürile andja. Samal ajal J. G. Bassin eitab üürniku poolel kollektiivse subjekti olemasolu.

J. G. Bassini seisukohaga ei saa nõustuda. Elamuõigussuhe üürile andja ja üürniku vahel tekib eluruumi üürilepingu sõlmituks tunnistamise momendil. Eluruumi üürileping on konsensuaalne leping ja see loetakse sõlmituks seadusega ettenähtud vormis kokkuleppe saavutamise momendist alates, sõltumata lepingu objekti üleandmisest üürnikule. Koos lepinguga vormistatav eluruumi üleande-vastuvõtu akt ei muuda lepingu konsensuaalset iseloomu, sest see koostatakse pärast lepingu sõlmimist ja selle ülesandeks on tagada eluruumi faktilise seisundi kindlaksmääramine lepingu sõlmimise momendil.

Ainult seoses eluruumi üürilepingu sõlmituks tunnistamisega tekivad üürnikul sellest lepingust tulenevad õigused ja kohustused, kaasa arvatud perekonnaliikmete majutamise õigus. Eesti NSV TsK § 308 lg. 1 räägib just üürniku õigusest oma perekonnaliikmete majutamisele tema poolt üüritud eluruumi. Enne üürilepingu sõlmimist ei saa juttugi olla ei üürnikust ega ka üüritud

⁷ Ю. Г. Б а с с и н. Вопросы советского жилищного права. Алма-Ата, 1963, стр. 75.

eluruumist, sest eluruumile orderi saanud kodanik pole veel üürnik. Pole veel teadagi, kas orderi saanud kodanikust saab üürnikku, sest ta võib jätta eluruumi üürilepingu üldse sõlmimata ja mitte asuda eluruumi elama.

Kui orderi saanud kodanik ei sõlmi orderis tähendatud eluruumi kasutamiseks üürilepingut ja elamisõigussuhet üürile andja ja orderi saanud kodaniku vahel ei teki, ei saa üldse rääkida õiguste ja kohustuste tekkimisest üürniku perekonnaliikmetel, sest seni, kuni ei ole üürnikku, ei saa olla ka üürniku perekonnaliikmeid.

Üürniku perekonnaliikmete õigused ja kohustused üürniku eluruumile ei teki mitte eluruumi üürilepingu sõlmituks tunnistamise momendist alates, vaid alles alates faktilisest eluruumi asumise momendist. Kui üürniku perekonnaliige üürniku poolt üüritud eluruumi elama ei asu, ei ole ega teki temal mingisuguseid õigusi ja kohustusi selle eluruumi suhtes.

Analüüsime üht näidet kohtupraktikast. Valeria I. kasutas koos oma abikaasa Hans I-ga eluruumi alates 1960. a. Poolte abielu purunes. Hans I. lahkus 1963. a. oma abikaasa juurest ja asus elama mujale, jäädes sisse registreerituks senisesse korterisse. 1966. a. vahetas Valeria I. senise eluruumi teise eluruumi vastu. Kuna Hans I. oli endisest korterist välja registreerimata, nõuti ka temalt vahetamiseks nõusolekut ja ta kanti kui abikaasa ka uuele orderile. Hans I. uude eluruumi üldse elama ei asunud.

1968. a. esitas Hans I. hagi Valeria I. vastu ja taotles enda kasutusse Valeria I. eluruumist 2 tuba. Oma hagi põhjendas Hans I. sellega, et tegemist on abikaasadega, ta on sellesse eluruumi sisse registreeritud ega ole kaotanud õigust sellele.⁸

Need hageja väited ei ole põhjendatud. Et Hans I. ei asunud faktiliselt vaidluse all olevasse eluruumi elama, siis ei tekkinud tal eluruumi kasutamise õigust Valeria I. perekonnaliikmena ja formaalsel sisseregistreerimise faktil ei ole juriidilist tähtsust. Seetõttu jäi hagi rahuldamata. Kui üürniku perekonnaliige asub üürniku poolt üüritud eluruumi, siis omandab ta õigused ja kohustused, mis tulenevad üürile andja ja üürniku poolt juba sõlmitud eluruumi üürilepingust. Nad tekivad vastastikuse tahteavalduse (kokkuleppe) põhjal, kusjuures aga dispositiivse normiga (§ 307, lg. 1) eeldatakse, et üürniku perekonnaliikmed omandavad võrdse õiguse üürnikuga, kui seda printsiipi ei ole muudetud nende vahelise kokkuleppega (§ 308, lg. 3) Et seadusega (§ 187) on aga sätestatud üürnikule ja tema täisealistele perekonnaliikmetele solidaarne vastutus eluruumi üürilepingust tulenevate kohustuste mittetäitmise puhul (§ 307, lg. 2), siis seda kohustust vastastikuse kokkuleppega muuta ei saa.

Nii nagu üürniku õigused ja kohustused üksikute eluruumi üürilepingute puhul on erinevad (eluruumi üürileping kohaliku

---

⁸ Tartu Linna Rahvakohtu tsiviilasi nr. 2-757, 1968.

nõukogu elamufondi majas, eluruumi üürileping riikliku, kooperative või ühiskondliku organisatsiooni majas, kui see ettevõtte on võetud vastavasse nimekirja (§ 339), teenistusliku eluruumi üürileping jne.), nii on vastavalt erinevad ka nende perekonnaliikmete õigused ja kohustused, sest üürniku perekonnaliikmete õiguste ja kohustuste maht oleneb üürniku õiguste ja kohustuste mahust.

Eeltoodust järeldub, et J. G. Bassini väide üürile andja ja üürniku vahel elamuõigussuhete ja üürniku perekonnaliikme õiguste üheaegse tekkimise kohta on ebaõige. Üürniku enda õigused ja kohustused tekivad varem, üürniku perekonnaliikmete õigused ja kohustused hiljem. Vastav ajavahemik võib olla väga erinev, olenevalt sellest, millal perekonnaliikmed asuvad üüritud eluruumi. Samuti on ebaõige väide, et perekonnaliikme õigused ei tulene üürniku õigustest. Perekonnaliige ei ole vahetuis lepingulistest suhetes üürile andjaga, sest tema õigused ja kohustused on tuletatud üürniku õigustest ja kohustustest.

Kõige selle tõttu peame õigeks lugeda üürniku perekonnaliikmete elamuõigussuhet mitte algseks, vaid tuletatud elamuõigussuhteks. Algne on ainult üürile andja ja üürniku vaheline elamuõigussuhe.

Teistsugusele seisukohale asumine viib paratamatult O. P. Lutsivi järeldustele⁹, mille kohaselt eluruumi üürilepingus esineb üürniku poolel kollektiivne subjekt. Sellist järeldust peab enamik autoreid ebaõigeks ja see on ka otseses vastuolus kehtiva seadusandlusega.

Tuletatud elamuõigussuhte alusel kasutavad eluruume ka allüürnikud, ajutised elanikud jne. Nende õiguslik seisund on üürniku perekonnaliikmete õiguslikust seisundist oluliselt erinev, kuid ühiseks tunnuseks on see, et nende õigussuhted on tekkinud *üürnikul endal varem tekkinud algse õigussuhte baasil*.

3. Käsitledes elamuõigussuhte tekkimist üürniku perekonnaliikmetel, tuleb määratleda ka nende isikute ring, keda loetakse üürniku perekonnaliikmeteks. Seaduses ei ole antud üldist perekonna mõiste määrangut, mis oleks kasutatav kõikides õigusharudes. Vaevalt on see ka tulevikus võimalik.

Üürniku perekonnaliikme mõiste ja tunnused on antud Eesti NSV TsK §-s 307 lg. 3. See ei kattu perekonnaõiguses antud perekonnaliikmete mõistega, samuti ka pärimisõiguses loetletud seadusjärgsete pärijate ringidega. Perekonna koosseisu perekonnaõiguse järgi arvatakse kodanikud, kes on omavahel seotud abielulis-perekondlike õiguste ja kohustustega. Sel alusel loetakse perekonna koosseisu abikaasad, lapsed ja vanemad, õed ja vennad, vanavanemad, lapselapsed, võõrasvanemad ja võõraslapsed, lapsendajad ja lapsendatavad, samuti perekonda kasvatada

⁹ Ю. Г. Б а с с и н. Вопросы советского жилищного права. Алма-Ата, 1963, стр. 41 järgi.

võetud lapsed¹⁰ Abikaasade kuuluvuse perekonda määrab abielu, teistel sugulus, lapsendamine või laste kasvatamisele võtmine. Perekonda kuulumiseks perekonnaõiguse järgi ei ole olulist tähtsust koos elamise faktil. Kehtiva APEK-i §-s 9 on otseselt öeldud, et ühise majapidamise korraldamine määratakse abikaasade vastastikusel kokkuleppel ja kui üks abikaasa muudab oma elukohta, siis ei kohusta see teist temale järgnema.

Eesti NSV TsK § 307 lg. 3 on antud perekonnaliikmete kaks kategooriat.

Esimesse kuuluvad üürniku abikaasa, lapsed ja vanemad. Ainukeseks tingimuseks nende perekonnaliikmeks tunnistamisel on üürnikuga koos elamise fakt. Neid kodanikke võiksime seepärast nimetada vaieldamatuteks perekonnaliikmeteks.

Teise kategooriasse kuuluvad teised sugulased ja töövõimetus ülalpeetavad. Nende kodanike perekonnaliikmeks tunnistamiseks on peale kooselu fakti veel nõutav üürnikuga ühise majapidamise olemasolu. Neid võiksime nimetada võimalikeks perekonnaliikmeteks.

Mõlemate kategooriate puhul tuleb märkida veel seda, et kooselu üürnikuga peab olema alatine. Ajutise kooselu korral ei teki nimetatud kodanikel perekonnaliikmetele seadusega ettenähtud õigusi ja kohustusi. Kui üürniku juurde asub elama tema täisealine poeg näiteks puhkusajaks, siis on poeg ajutine elanik.

Üürniku abikaasaks tuleb lugeda kodanikku, kelle abielulised vahekorrad on tunnustatud kehtiva «NSV Liidu ja liiduvabariikide abielu- ja perekonnaseadusandluse alustega» ja liiduvabariikide abielu ja perekonna koodeksitega. «Aluste» § 9 järgi tekitab ainult riiklikes perekonnaseisuvorganeis sõlmitud abielu abikaasade õigused ja kohustused.

Juriidilises kirjandues on avaldatud väga erinevaid arvamusi üürniku faktilisel abikaasal elamuõigussuhte tekkimise üle. Mitmed autorid väidavad, et Eesti NSV TsK §-s 307 lg. 3 antud loetelu võib tõlgendada laiendavalt, mistõttu sellesse loetelusse võiks kuuluda ka faktiline abikaasa. V Nurmela arvates võiks faktilisele abikaasale omistada eluruumi iseseisev kasutamise õigus neil juhtudel, kui ta asus üürniku eluruumi eesmärgiga abielu registreerida ja luua perekond, kuid abielu jäi registreerimata temast mitteolenevatel põhjustel, samuti ka siis, kui kooselust üürnikuga on sündinud lapsed ja kui faktiline abikaasa on kooselu ajal jäänud töövõimetuks.¹¹

Meie arvates ei ole need seisukohad põhjendatud. Kui ühes õigusharus (perekonnaõiguses) määratakse õigusnormidega sõnaselgelt, et abikaasaks saab lugeda ainult sellist kodanikku, kes on

¹⁰ Г. М. Свердлов. Советское семейное право, 1958, стр. 159.

¹¹ V. Nurmelo. Eluruumi üürileping. «Nõukogude Õigus», 1967, nr. 5, lk. 284; A. A. Сергиенко. Некоторые вопросы права на жилую площадь членов семьи нанимателя. — «Правоведение»; 1963, № 3, стр. 143.

teisega seaduses ettenähtud korras registreeritud abielus ja teises õigusharus (tsiviilõiguses) sätestatakse, et üürniku perekonnaliikmeks saavad olla abikaasa, lapsed, vanemad, samuti ka teised sugulased ja töövõimetud ülalpeetavad, siis ei saa nn. «faktiline abikaasa», kui ta ei ole ülalpeetav, kuidagi kuuluda üürniku perekonnaliikmete hulka. Ta pole ju seaduse järgi ei abikaasa ega sugulane. Ettepanek tunnistada kodanik üürniku perekonnaliikmeks seetõttu, et asus eluruumi abiellumise eesmärgil või et ta on jäänud üürnikuga faktilise kooselu ajal töövõimeetuks, on vastuolus kehtiva seadusandlusega, tähendab nn. «faktilise abikaasa» instituudi sissetoomist elamuõigusesse (erinevalt perekonnaõigusest). Selle ettepaneku realiseerimiseks oleks vaja oluliselt muuta kehtivat perekonna- ja elamuseadusandlust, kuid selles suunas seadusandluse muutmine ei ole käesoleval ajal millegagi põhjendatud.

Samal ajal aga peab märkima, et mõningatel juhtudel, tuginedes varem kehtinud seadusandlusele, tuleb tunnistada nn. «faktilise abikaasa» õigust eluruumile just perekonnaliikmena. Kui kodanik elas üürniku faktilise abikaasana eluruumis enne 8. juulit 1944. a., mil faktiline abielu oli võrdsustatud registreeritud abieluga, siis on sellise kodaniku õigus eluruumile perekonnaliikmena väljaspool kahtlust. Kui «faktiline abikaasa» oli töövõimeetuna üürniku ülalpeetav, tekib tal õigus eluruumile ka kehtiva õiguse alusel perekonnaliikmena (§ 307 lg. 3), kuid ülalpidamise fakti tõttu, mitte aga abikaasana. Kui faktiline abikaasa oma vanuse või tervisliku seisundi tõttu ei saa kuuluda ülalpeetavate kategooriasse ja faktilisest kooselust üürnikuga on sündinud laps, siis loetakse last üürniku ülalpeetavaks ja ka perekonnaliikmeks. Ema on alati lapse seaduslik eestkostja (kui seda õigust ei ole temalt seadusega ettenähtud korras ära võetud) ja seetõttu võib ka teda arvata üürniku perekonnaliikmeks, kui ta elab koos lapsega üürniku eluruumis.

Erandjuhtudel, kui eri soost võõras kodanik on elanud nn. «faktilise abikaasana» üürniku eluruumis ja ta ei kuulu ühtegi ülaltoodud erandkategooriasse, tuleks asuda seisukohale, et teda tunnistada kaasüürnikuks (mitte perekonnaliikmeks), kui tuvasatakse, et faktiline kooselu on kestnud väga pikka aega, kaasüürnikuks vormistamist on takistanud mingi objektiivne asjaolu ning elamuorgan keeldub käesoleval ajal temale orderi väljaandmisest (kui üürnik on lahkunud või surnud) või tema nime orderile kandmisest.

Eraldi vajab käsitlemist enne Eesti NSV TsK kehtestamist kujunenud kohtupraktika. Teatavasti ei olnud kuni selle ajani kehtinud elamuseadusandluses kindlaks määratud ei üürniku perekonnaliikmete mõistet ega ringi. Kuigi alates 8. juulist 1944 loeti ühe isiku abikaasaks teist kodanikku ainult sel juhtumil, kui abielu oli seadusega ettenähtud korras registreeritud, ei arvestatud kohtu-

praktikas mitte ainult seda perekonnaõiguses antud abikaasa mõistet üürniku abikaasa mõiste kindlaksmääramisel konkreetsete elamuõiguslike vaidluste lahendamisel. Üsna sageli tunnistas kohus ka nn. «faktilise abikaasa» õigust eluruumile perekonnaliikmena.

Lähtudes just eeltoodust võiks Eesti NSV Ülemkohtu Pleenum kaaluda selgitava määruse andmise vajadust, milles öeldakse, et nn. «faktilised abikaasad», kui nad asusid üürniku eluruumi enne 1. jaan. 1965, omandavad õiguse eluruumile üürniku perekonnaliikmetena. Eesti NSV TsK §-l 307 tagasiulatuvat jõudu ei ole. Ilma sellise ofitsiaalse selgituseta aga nn. «faktilisi abikaasasid» perekonnaliikmeteks tunnistada ei saa, sest ka enne 1. jaanuari 1965. a. kehtis ikkagi õigusnorm selle kohta, keda lugeda abikaasaks.

Erinev faktilise abikaasa seisundist on aga nende isikute seisund, kelle abielu üürnikuga on hiljem tunnistatud kehtetuks. Selline abielu on kehtetu üldreeglina algusest peale. «NSV Liidu ja liiduvabariikide abielu- ja perekonnaseadusandluse aluste» § 15 alusel ei avalda abielu kehtetuks tunnistamine mõju sellisest abielust sündinud laste õigustele. Abielu kehtetuks tunnistamise muud tagajärjed määratakse kindlaks liiduvabariikide seadusandlusega. Seni ei ole seda veel tehtud. Selles küsimuses tuleb õigeks pidada nende autorite seisukohta, kes seovad abielu kehtetuks tunnistamise korral üürniku eluruumi asunud abikaasa õigused eluruumile viimase süüga.¹² Kui näiteks kodanik abiellus selleks, et asuda ebaausal teel eluruumi, ei või teda tunnistada üürniku perekonnaliikmeks. Kui abielu tunnistati kehtetuks selle abikaasa süü tõttu, kes asus üürniku eluruumi, kaotab ta selle eluruumi kasutamise õiguse. Kui aga üürniku juurde elama asunud abikaasa ei ole süüdi abielu kehtetuks tunnistamises ja kehtetuse põhjused olenesid üürnikust endast, siis säilib abikaasal eluruumi kasutamise õigus ka pärast abielu kehtetuks tunnistamist.

Üürniku laste ja vanemate määratlemisel tuleb samuti lähtuda kehtivatest abielu- ja perekonnaseadusandluse «Alustest». Laste põlvnemine vanematest peab olema tõendatud «Aluste» §-s 16 sätestatud korras. Ema ja lapse vahelkordades ei saa mingeid probleeme tekkida. Kui aga üürnikuks on lapse isa või vastupidi, tekib vastav õigus kõigil neil juhtudel, kui isadus on tuvastatud sissekandega perekonnaseisuorganites. Üürniku perekonnaliikmete hulka tuleb arvata ka lapsendaja ja lapsendatu, kuna «Aluste» § 25 järgi loetakse lapsendatud ja nende järeltulijad lapsendajate suhtes ning lapsendajad lapsendatute ja nende järeltulijate suhtes võrdseks veresugulastega.

---

¹² В. Ф. Чигир. Советское жилищное право. Изд. «Вышэйшая школа», Минск, 1968, стр. 85.

Nii teorias kui ka praktikas ei ole ühtset seisukohta küsimuses, kas lugeda vaieldamatuteks perekonnaliikmeteks ainult üürniku enda abikaasat, üürniku enda lapsi ja vanemaid või kuuluvad sellesse kategooriasse ka üürniku perekonnaliikmete abikaasad, lapsed ja vanemad.

V F Tšigiri arvates kuuluvad esimesse kategooriasse peale üürniku enda laste ja vanemate ka üürniku abikaasa lapsed ja vanemad¹³. Selline järeldus on õige, sest see põhineb Valgevene TsK §-le 292 lg. 3, kus räägitakse üürniku abikaasast ja nende lastest ning vanematest.

V Nurmela järgi kuuluvad vaieldamatute perekonnaliikmete hulka ükskõik missuguse perekonnaliikme lapsed ja vanemad, sest seadus ei tegevat selles suhtes mingit erandit.¹⁴ Samal seisukohal on ka S. M. Kornejev.¹⁵

Viimati mainitud autorite seisukohtadega on raske nõustuda. Need ei ole kooskõlas ei Eesti NSV TsK § 307 lg. 3 ega ka Vene NFSV TsK § 301 lg. 3 sõnastusega. Nimetatud §-des mõeldakse abikaasa, laste ja vanemate all just üürniku enda abikaasat, lapsi ja vanemaid, mitte aga teiste perekonnaliikmete abikaasasid, lapsi ja vanemaid. Seda seisukohta kinnitab ka Eesti NSV TsK § 308 lg. 1, samuti ka Vene NFSV TsK § 302 lg. 1 teksti analüüs, kus on juba sõnaselgelt märgitud, et jutt on üürniku enda abikaasast, lastest ja vanematest.

V Nurmela ja S. M. Kornejev on oma seisukohtade esitamises lähtunud ilmselt mõne teise liiduvabariigi tsiviilkoodeksi sätetest.

Nii näiteks loetakse Ukraina NSV TsK § 283 lg. 3, Kasahhi NSV TsK § 278 lg. 2 ja veel mõne teise liiduvabariigi tsiviilkoodeksi sätete järgi üürniku perekonnaliikmeteks üürniku abikaasa, nende lapsed ja vanemad. Nimetatud autorid on aga sõna «nende» asendanud sõnadega «ükskõik missuguse perekonnaliikme» ja sellega laste ning vanemate ringi veelgi laiendanud. Selline laiendav tõlgendamine viiks esimese kategooria perekonnaliikmete ringi liigsele avarandumisele. Kui vaieldamatuks perekonnaliikmeks tunnistada näiteks üürniku poja abikaasa, siis tekiks samasugune õigus ka viimase vanematel, nende vanemate lastel jne. Võib isegi väita, et sel juhtumil võib paigutada peaaegu kõik üürniku sugulased üürniku perekonnaliikmete esimesse kategooriasse.

Seadus ei nõua, et vaieldamatutel perekonnaliikmetel oleks tuvastatud üürnikuga ühine majapidamine. Seda eeldatakse.

4. Nagu juba eespool märkisime, võidakse üürniku võimalikeks perekonnaliikmeteks tunnistada ka teisi üürniku sugulasi

¹³ В. Ф. Чигир. Осуд. теос, lk. 82.

¹⁴ V Nurmela. Осуд. теос, lk. 284.

¹⁵ С. Ч. Корнеев. Понятие члена семьи в жилищном праве. — «Советская юстиция», 1965, № 16, стр. 18.

(mitte aga üürniku perekonnaliikmete sugulasi) kahe tingimuse esinemisel: kui nad elavad üürnikuga koos ja neil on üürnikuga ühine majapidamine. Mõlemad tingimused peavad esinema üheaegselt.

Juriidilises kirjanduses on avaldatud arvamusi, et sugulus elamuõiguslikus mõttes on erinev suguluse mõistest perekonnaõiguse järgi. Väidetakse, et elamuõiguslikus mõttes ei ole sugulaseks tunnistamine piiratud mingi suguluse astmega, siia kuuluvad nii lähedased kui ka kaugemad sugulased.¹⁶

Meie arvates ei ole suguluse mõiste selline käsitlemine põhjendatud. Ka elamuõiguses on vaja konkretiseerida isikute ringi, keda võidakse tunnistada üürniku sugulasteks, vastasel korral puudub võimalus sugulaste ja mittesugulaste piiritlemiseks.

Perekonnaõiguses määratakse suguluse lähedus sugulusastemetega. Ainult lähedastel sugulastel on vastastikused õigused ja kohustused. Siia kuuluvad otseliinis peale vanemate ja laste veel vanavanemad ja lapselapsed, külgnevas liinis ainult õed ja vennad.

Ka pärimisõiguses peetakse silmas ainult lähedasi sugulasi.

Elamuõiguses võiks sugulaste ring olla mõnevõrra laiem. Nii võiks perekonnaliikmeteks tunnistada kõik sugulased otseliinis, külgnevas liinis aga peale õdede ja vendade ka veel õe (venna) lapsed, samuti ka tädid, onud, lelled, sõtsed ja ka nende lapsed. Kaugema sugulusastmega isikute perekonnaliikmeks tunnistamisel ei ole ka praktilist vajadust.

Enamus liiduvabariikide koodekseid (analoogiliselt Eesti NSV TsK-le) sisaldab sätte, et võimalikuks perekonnaliikmeks saab tunnistada ainult üürniku sugulast. Mittesugulase tunnistamine perekonnaliikmeks on võimalik ainult töövõimetute kodanike puhul. Moldaavia NSV ja Usbeki NSV TsK-des on sõnad «teisi sugulasi» asendatud sõnadega «teisi kodanikke». See võimaldab perekonnaliikmeks tunnistada ka mittesugulasi.

Eespool käsitlesime üürniku faktilise abikaasa õigusi üürniku eluruumile ja märkisime, et faktiline abikaasa ei kuulu üürniku perekonnaliikmete hulka ei vaieldamatu ega ka võimaliku perekonnaliikmena. Moldaavia ja Usbeki NSV TsK järgi võib aga tunnistada faktiline abikaasa üürniku võimalikuks perekonnaliikmeks kui üürnikuga koos elav kodanik, kellel on temaga ühine majapidamine.

Moldaavia ja Usbeki NSV TsK-des väljendatud seisukohti toetavad ka mõned autorid juriidilises kirjanduses. Nii teeb J. K. Tolstoi mõningate redaktsiooniliste täiendustega ettepaneku muuta kehtiva Vene NFSV TsK § 301 lg. 3 teksti redaktsiooni ja sõnastada see järgmiselt: «Üürniku perekonnaliikmeteks on

---

¹⁶ В. Ф. Чигир. Осуд. теос, lk. 82.

üürniku abikaasa, nende lapsed, (sealhulgas ka lapsendatud) ja vanemad (sealhulgas ka lapsendajad). Töövõimetuid ülalpeetavaid ja teisi kodanikke võidakse tunnistada üürniku perekonnaliikmeteks, kui nad elavad koos üürnikuga ja neil on ühine majapidamine.»¹⁷

Selline muudatus sisaldab enamuse liiduvabariikide TsK-de suhtes, kaasa arvatud Eesti NSV TsK, 2 täiesti uut seisukohta: 1) perekonnaliikmeks tunnistamisel pole tarvis enam mingit sugulusastet ja 2) vaieldamatuteks perekonnaliikmeteks oleksid peale üürniku enda laste ja vanemate ka üürniku abikaasa, lapsed ja vanemad.

Meie arvates ei ole sugulusvahekorra nõudest loobumine põhjendatud. See annaks üürnikule võimaluse üle anda eluruumide kasutamist teistele kodanikkudele, arvestamata Eesti NSV TsK §-s 300 kehtestatud korda. Sel juhul võib üürnik eelseisva lahkumise korral majutada eluruumi täiesti võõra kodaniku ja hakata temaga «alatiselt» pidama «ühist» majapidamist. Sellega tekiks üürniku eluruumi asustatud kodanikul üürniku perekonnaliikmena iseseisev eluruumi kasutamise õigus ja üürniku lahkumise korral jääks tema eluruumi kasutajaks. Sugulusastme nõude puhul on sellised eluruumide seadusvastase üleandmise võimalused välisstatud. Mis puutub aga ettepanekusse tunnistada vaieldamatuteks perekonnaliikmeteks peale üürniku enda laste ja vanemate ka üürniku abikaasa lapsed ja vanemad, siis ei ole ka sellise muudatuse tegemiseks praktilist vajadust. Nimetatud kodanikud on üürniku perekonnaliikmeteks nagu teised sugulased, kui nad elavad temaga koos ja neil on temaga ühine majapidamine.

5. Eesti NSV TsK § 307 annab võimaluse tunnistada üürniku perekonnaliikmeks ka kodanikku, kes ei ole küll tema sugulane, kuid kes elab koos üürnikuga ja kellel on temaga ühine majapidamine, kui ta on ülalpeetav töövõimetuse tõttu. Töövõimetuks loetakse alla 16 aasta vanuseid kodanikke (õppijaid alla 18 a.), naisi alates 55. ja mehi alates 60. eluaastast, samuti ka I, II ja III gr. invaliide.

Üürniku ülalpidamisel olevateks loetakse kodanikke, kes on kas üürniku täielikul ülalpidamisel või saavad üürnikult perioodilist toetust, mis on neile põhiliseks elatusallikaks.

6. Eesti NSV TsK §-s 308 sätestatakse üürniku õigus teiste kodanike majutamiseks tema poolt üüritud eluruumi. Teiste kodanikkude all peetakse silmas just perekonnaliikmeid. Mitteperekonnaliikmete majutamine on sätestatud §-des 315, 325 ja 238.

Paragrahvis 308 lg. 1 antakse nende kodanikkude loetelu, keda võidakse majutada üürniku eluruumi. See on analoogiline §-s 307 lg. 3 antud loetelule nii vaieldamatute kui ka võimalike perekonna-

---

¹⁷ Ю. К. Толстой. Советское жилищное право, Изд. Ленинградского университета, 1967, стр. 68.

liikmete osas. Samas sätestatakse ka majutamistingimused, s. t. määratakse kindlaks need juriidilised faktid, millest oleneb elamu-õigussuhte tekkimine üürniku perekonnaliikmete osas.

Perekonnaliikmete majutamisel tuleb esiteks kinni pidada «NSVL passimäärustikuga» kehtestatud majutamise korrast ja muude normatiivaktidega kehtestatud elamispinna majutamismahust. Kui üürnikuga juba elab koos mõni perekonnaliige, on teiseks vaja kõigilt temaga koos elavatelt täisealistelt perekonnaliikmetelt kirjalikku nõusolekut, sealhulgas ka ajutiselt äraolevatelt täisealistelt perekonnaliikmetelt, kellele säilitatakse § 312 korras eluruumi kasutamise õigus. Ainult alaealiste laste majutamiseks oma vanemate juurde ei nõuta teiste perekonnaliikmete nõusolekut. Viimases tingimuses väljenduvadki §-s 307 lg. 1 toodud üürniku ja tema perekonnaliikmete võrdsed õigused eluruumi kasutamisel. Kui mõni perekonnaliige keeldub kirjaliku nõusoleku andmisest uute perekonnaliikmete majutamiseks, siis ei ole üürnikul üldse võimalik majutada eluruumi uusi perekonnaliikmeid. Sellist keeldumist ei ole võimalik vaidlustada isegi kohtulikus korras.

Eesti NSV TsK § 308 lg. 1 praegune redaktsioon kutsub esile tõsiseid vastuväiteid. Nii ei ole üürnikul abiellumise korral võimalik abikaasat oma eluruumi majutada ilma teiste juba eluruumis elavate perekonnaliikmete (näiteks vanemate) nõusolekuta. Seega otsustavad küsimuse, kas abikaasad võivad elada koos üürniku korteris, mitte abikaasad ise, vaid teised kodanikud. Võib esineda ka niisugune juhtum, et üürniku abikaasa elas koos alaealiste lastega tööülesannete tõttu pikemat aega teises linnas eraldi oma abikaasast. Üürnik ise aga elab nende endises eluruumis koos oma ema ja õega. Kui üürniku abikaasa koos lastega sooviks oma abikaasa juurde elama asuda, siis on see takistamatult võimalik ainult lastel. Kuid laste ema elamaasumine samasse eluruumi sõltub abikaasa ema ja õe nõusolekust. Kui viimased keelduvad sellest, siis peab üürniku abikaasa jääma elama oma abikaasast ja lastest eraldi, sest ema ja õe keeldumist ei saa vaidlustada kohtus. Sellise olukorra kujunemine ei ole kooskõlas praktika vajadustega ja on vastuolus isegi kommunistliku moraali normidega. Piiramised olgu suunatud ainult teiste perekonnaliikmete majutamise vastu, et kaitsta eluruumi juba kasutavate perekonnaliikmete õigusi, kuid mitte üürniku enda abikaasa vastu. Ka siin tuleks teha erand, nagu alaealiste lastegi suhtes. Seepärast oleks õigem Eesti NSV TsK § 308 lg. 1 viimane lause sõnastada järgmiselt: «Alaealiste laste majutamisel oma vanemate juurde ja üürniku abikaasa majutamisel oma abikaasa juurde ei nõuta teiste perekonnaliikmete nõusolekut.»

Kui eluruum asub kohaliku tööraha saadikute nõukogu, riikliku, kooperatiivse või ühiskondliku organisatsiooni elamufondi majas, siis ei ole üürile andja nõusolekut perekonnaliikmete maju-

tamiseks tarvis. Isikliku omandiõiguse alusel kuuluv asutus on üürniku perekonnaliikme majutamiseks või peale teiste perekonnaliikmete nõusoleku ka üürile andja nõusolek. Kui aga üürilepingu esemeks kodanikule isikliku omandiõiguse alusel kuuluv asutus on isoleeritud ruum, siis ei ole üürniku abikaasa ja alaealiste laste majutamiseks üürile andja nõusolekut vaja (§ 308, lg. 2). Seda üürile andja keeldumist ei saa vaidlustada kohtulikus korras, kuna Eesti NSV TsK § 303 alusel võidakse nendes majades eluruumi välja üürida ainult majaomaniku äranägemisel ja ka teiste kodanike (kaasa arvatud perekonnaliikmed) majutamisel on oluline üürile andja seisukoht.

Mõningad erinevused on üürniku perekonnaliikmete majutamisel elamuehituskooperatiivi majades. Teatavasti võib kooperatiivi liige juhatuse nõusolekul anda temale kooperatiivi majas antud eluruumi või selle osa üürile. Sellele üürilepingule kohaldatakse Eesti NSV TsK §-de 325 ja 327 sätteid (§ 304). Seetõttu on üürnik elamuehituskooperatiivi majas tegelikult allüürniku õiguslikus seisundis ja perekonnaliikmete majutamisel on kõikidel juhtudel (ka abikaasa ja alaealiste laste majutamisel) vaja üürile andja nõusolekut.

7 Kui üürniku perekonnaliikmete majutamine on toimunud Eesti NSV TsK §-s 308 lg. 1 või 2 ettenähtud korras ja tingimustel, tõusetub nende perekonnaliikmete õiguste küsimus üürniku eluruumile. Nimetatud paragrahvi 3. lõike kohaselt omandavad üürniku poolt majutatud kodanikud «võrdselt üürniku teiste perekonnaliikmetega õiguse elamispinnale, kui need kodanikud tunnistatakse tema perekonnaliikmeteks (§ 307) ja kui majutamise korral nende kodanike, üürniku ja temaga koos elavate perekonnaliikmete vahel ei olnud teistsugust kokkulepet.» Sellega kehtestatakse kaks tingimust, mille puhul üürniku poolt § 308 lg. 1 või 2 korras majutatud kodanikel tekib varem majutatud teiste üürniku perekonnaliikmetega, iseenesest mõista ka üürniku endaga (kui teisi perekonnaliikmeid varem majutatud ei ole), võrdne õigus eluruumi kasutamisele. Nendeks tingimusteks on esiteks üürniku perekonnaliikmeks tunnistamine ja teiseks see, et nende kodanike ja üürniku ning temaga koos elavate perekonnaliikmete vahel ei olnud teistsugust kokkulepet. Seejuures peab märkima, et mõningat arusaamatust tekitab sõna «признаться» tõlkimine vene keelest eesti keelde sõnavastega «tunnistatakse». Kerkib küsimus: kes tunnistab ja millises korras tunnistatakse? Paragrahvis 307 lg. 3 räägitakse perekonnaliikmeks tunnistamisest ainult teiste sugulaste ja töövoimetute ülalpeetavate osas. Teksti sisuline analüüs ja teiste analoogiliste sätete tõlketekstide võrdlemine kinnitab, et tegemist on lihtsalt tõlkevaste sünonüümiga: sõna «признаться» võib tõlkida eesti keelde ka «loetakse» või «on». Sellepärast ei tähenda perekonnaliikmeks tunnistamine mingit erilist tunnistamise menetlust ja keegi ei pea kedagi kellekski tunnistama. Sama-

võrdselt võib kasutada ka tõlkevastet «perekonnaliikmeteks on ka teised sugulased ja töövõimetud ülalpeetavad, kui ...»

Ülaltoodut arvestades tuleb asuda seisukohale, et §-s 308 lg. 3 räägitakse üürniku poolt nende kodanike majutamisest, kes on loetletud §-s 307 lg. 3 ja jutt ei ole hoopiski majutatud kodanike mingisuguses protsessuaalses korras üürniku perekonnaliikmeks tunnistamisest. Kui kodanik, kes § 307 lg. 3 järgi võiks kuuluda üürniku perekonnaliikmete hulka (näiteks poeg koos perekonnaga), ei soovi perekonnaliikmeks tunnistamist, siis ei olegi üürnikul õigust teda § 308 lg. 1 järgi oma perekonnaliikmena eluruumi majutada (vrd. § 308, lg. 3). Sellist kodanikku (poega) võib üürnik majutada kas allüürnikuna (§ 325) või kodanikuna omaette isoleeritud tuppa kolme kuu jooksul, kui temale oli elamuorgani poolt antud vastav hoiatus (§ 320 lg. 4), ja loovutada majutatud kodanikule (pojale) selle isoleeritud toa iseseisva kasutamise õiguse (§ 321 lg. 1). Küll aga säilivad §-s 307 lg. 3 loetletud kodanikel, kui nad lakkavad olemast üürniku perekonnaliikmed, kuid jäävad elama üürniku eluruumi, samasugused õigused ja kohustused kui üürnikul ja tema perekonnaliikmetel (§ 307 lg. 4). Kokkuleppe all aga peetakse ilmselt silmas eluruumi kasutamise tingimuste kindlaksmääramist juurdetulevate perekonnaliikmete ja seniste eluruumi kasutavate perekonnaliikmete vahel. Võidakse näiteks kokku leppida nii, et hiljem majutatud perekonnaliikmed ei kasuta eluruumi mitte võrdselt teiste perekonnaliikmetega, vaid väiksemas ulatuses. Kokkulepe võib puudutada ka abiruumide erinevat kasutamist. Mitmetoalise korteri puhul võidakse kokku leppida, et majutatud isikud kasutavad ainult ühte tuba ilma köögi kasutamisetä.¹⁸ Kui aga vastav kokkulepe puudub, siis ei ole min-geid erinevusi endiste ja uute perekonnaliikmete õigustes.

Ülal kirjeldatud kokkulepe ei too kaasa üürniku ja üürile andja vahel sõlmitud eluruumi üürilepingu muutmist ega kujuta endast ka uue üürilepingu sõlmimist Eesti NSV TsK § 318 mõttes. Samuti ei kõrvalda selline kokkulepe üürniku perekonnaliikmete solidaarset vastutust Eesti NSV TsK § 307 lg. 2 järgi.

8. Seoses elamuehituse pideva suurenemisega on uute eluruumide andmine põhiliseks kodanike korterivajaduste rahuldamise allikaks. Samas tõuseb aga küsimus üürniku perekonnaliikmete õigustest ja kohustustest seniste eluruumide vabastamisel ja uude eluruumi asumisel. Order antakse senise üürniku nimele ja temaga sõlmitakse ka uus üürileping uude eluruumi asumiseks. Uude eluruumi elama asumisel on üürnik kohustatud vabastama senise eluruumi. Kas samasugune kohustus on ka üürniku perekonnaliikmetel ja mida teha siis, kui mõni üürniku perekonnaliikmetest keeldub eluruumi vabastamast? Ei ole välistatud ka võimalus, et üür-

¹⁸ Vt. Гражданский кодекс РСФСР, учебно-практическое пособие, часть II, Средне-Уральское Книжное Издательство. Свердловск, 1965, стр. 119.

nik keeldub mõne senise perekonnaliikme kaasavõtmisest uude eluruumi. Kas sel juhtumil on võimalik perekonnaliikme sundmajutamine või temalt endise eluruumi äravõtmine ja sellest väljatõstmine?

Enamuse liiduvabariikide tsiviilkoodeksites on need vahekorrad reguleerimata. Ainult Kasahhi NSV TsK § 315 järgi on üürnik ja temaga koos elavad perekonnaliikmed uue eluruumi saamisel kohaliku nõukogu, ametkondliku elamufondi või elamuehituskooperatiivi majas kohustatud vabastama senise eluruumi, kui nad on eelnevalt andnud nõusoleku ülekolimiseks. Kui aga selline säte liiduvabariigi tsiviilkoodeksis (kaasa arvatud Eesti NSV TsK) puudub, ei või üürniku perekonnaliikmeid üürniku lahkumisel korterist välja tõsta. Sellega rikutakse otseselt § 307 lg. 1 sätetega üürniku perekonnaliikmetele garanteeritud eluruumi iseseisva kasutamise õigust. Kui üürniku perekonnaliikmed ei vabasta senist eluruumi vaatamata varem antud lubadusele ja esitatud andmetele, tuleks uue eluruumi andmise otsus ära muuta ja ülekolinud isikud uuest eluruumist välja tõsta õigusega asuda tagasi endisesse eluruumi. Mingil juhul ei tohi lubada senisele ühele perekonnale kahe eluruumi saamist pettuse teel. Erinev on olukord aga siis, kui pärast uude eluruumi ülekolimise nõusoleku andmist toimuvad olulised muudatused üürniku perekonnas — näiteks üürniku abielu lahutati, üürniku poeg abiellus ja moodustas omaette perekonna jne. Siis tuleks kompetentsel eluruumi andval organil (kohaliku tööraha saadikute nõukogu täitevkomitee, ettevõtte administratsioon ja a/ü komitee) küll kaaluda küsimuse lahendamise võimalust vastavalt kujunenud olukorrale, s. o. kahe korteri jätmise võimalust juba faktiliselt kujunenud kahele perekonnale. Kuid see ei anna ikkagi õigust rikkuda §-s 307 lg. 1 kehtestatud sätteid ja kohalejäänud perekonnaliikmeid välja tõsta.

Meie pakutud lahendus tundub ka sisuliselt õigem olevat. Üürniku perekonnaliikme poolt antud kohustus üürnikule uue eluruumi andmisel sinna elama asuda ja senine eluruum vabastada ei kuulu selliste kohustuste hulka, millest loobumine on seadusega keelatud (näiteks TsK §-s 555 lg. 4 märgitud kohustusest ei ole võimalik loobuda).

Analoogiliselt tuleks küsimus lahendada ka sel korral, kui üürnik keeldub mõne senise perekonnaliikme kaasavõtmisest uude korterisse. Perekonnaliikme sundmajutamine ilma üürniku nõusolekuta ei ole võimalik, sest see on vastuolus Eesti NSV TsK §-ga 308 lg. 1.

Iga antud liiki asja lahendamisel tuleb lähtuda konkreetsetest asjaoludest ja silmas pidada seda, et uue eluruumi andmisega peaksid üürniku ja tema perekonnaliikmete elamistingimused oluliselt paranema.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ЖИЛИЩНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ У ЧЛЕНОВ СЕМЬИ НАНИМАТЕЛЯ

Л. А. Лилль

Резюме

В статье исследуются некоторые проблемы возникновения жилищных правоотношений у членов семьи нанимателя.

Прежде всего анализируется возникновение жилищного правоотношения у самого нанимателя и отмечается, что жилищное правоотношение между наймодателем и нанимателем возникает в момент признания заключенным договора найма жилого помещения, и это отношение мы называем первичным жилищным правоотношением.

Права и обязанности членов семьи нанимателя в отношении взятого нанимателя в наем жилого помещения возникает не с момента признания заключенным договора о найме жилого помещения, а лишь с момента фактического заселения жилого помещения. Член семьи не находится в непосредственных договорных отношениях с наймодателем, и его права и обязанности производны от прав и обязанностей нанимателя.

Поэтому следует считать жилищное правоотношение членов семьи нанимателя не первичным, а производным жилищным правоотношением.

В статье также определен круг лиц, которые считаются членами семьи нанимателя.

Понятие члена семьи в жилищном праве не покрывается понятием члена семьи в семейном праве; в жилищном праве соответствующий круг шире.

В состав бесспорных членов семьи входят лишь супруга нанимателя, его дети и родители. В эту категорию неправильно включаются по ТК Эстонской ССР супруги, дети и родители других членов семьи. Последние могут входить в категорию возможных членов семьи как другие родственники, проживающие вместе с нанимателем и ведущие с ним общее хозяйство.

Считается целесообразным ограничить круг родственников, которых можно признать членами семьи нанимателя.

Обращается внимание на недостаточность редакции ст. 308 ч. 1 ТК Эстонской ССР согласно которой и для вселения супруги нанимателя требуется согласие других членов нанимателя. Это не соответствует запросам практики и противоречит коммунистическим моральным нормам. Ограничения в отношении супруги нанимателя нуждаются в изменении.

О МЕТОДИКЕ КОНКРЕТНО-СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В КОЛХОЗНОМ ПРАВЕ

Докт. юрид. наук В. П. Кельдер, аспирант Л. П. Саарнитс
Кафедра гражданского права и процесса

Хотя социология — наука не молодая, все же о ней в последнее время много пишут и говорят. Иногда особое внимание к социологическим исследованиям связывается с указанием Программы КПСС на необходимость изучать и теоретически обобщать практику коммунистического строительства, исследовать основные закономерности экономического, политического и культурного развития социализма и перерастания его в коммунизм, разрабатывать проблемы коммунистического воспитания.¹ Несомненно в Программе КПСС даны основные направления развития социалистического общества и его научного изучения. Но и сама Программа КПСС является научным обобщением развития социалистического общества и базируется на объективных закономерностях его развития. Требования, выраженные в Программе, научно обобщенные результаты объективных требований развития социализма.

Закономерности развития социалистического общества сами выдвигают новые требования отраслям науки, изучающим и обобщающим это развитие. Необходимость знания основных закономерностей развития социалистического общества в наши дни неразумно выросла. Экономика социалистического общества в настоящее время настолько сложна, что руководство экономическими процессами без использования современных знаний и техники невозможно. Несравнимо, например, планирование производства наших дней с первыми годами советской власти. Этими же объективными обстоятельствами и вызвана необходимость искать новые возможности научного исследования процессов социалистического общества. Требованиям всестороннего изучения процессов развития социалистического общества в настоящее время отвечает широкое проведение социологических

---

¹ Программа Коммунистической Партии Советского Союза. М., 1965, стр. 127—128.

исследований. Конечно, в социологии нельзя видеть единственно возможной науки изучения развития социалистического общества. Задачам строительства коммунизма подчинены все, без исключения, отрасли советской науки. Социологические методы не являются каким-то последним словом в науке. По мере дальнейшего развития общества возникает необходимость в более совершенных методах изучения общественных процессов.

Дальнейшее развитие отдельных отраслей науки связано не только объективными необходимостями, но и объективными возможностями их развития. В то же время развитие отдельных отраслей науки теснейшим образом связано между собой. Одни используют достижения других. Поскольку социология изучает процессы развития общества через их количественные изменения, то ясно, что дальнейшее развитие социологии во многом зависит от развития математики и электронно-вычислительной техники. Использование математических методов позволяет всесторонне и быстро обработать огромное количество данных социологических исследований. Развитием математики и электронно-вычислительной техники также объясняется особая актуальность социологии в настоящее время.

Социология изучает социальную структуру общества (межклассовые и внутриклассовые отношения, систему социальных институтов, регулирующих эти отношения) развитие и взаимодействие систем и организации внутри данного общества. Марксистское изучение социальной жизни преследует двоякого рода закономерностям:

- 1) общим закономерностям становления, развития и смены социальных организмов и общим закономерностям функционирования и развития каждого определенного организма;
- 2) специфическим закономерностям связи социальных систем и отношений и социального организма в целом. Первая группа перечисленных социальных закономерностей — это предмет исследования теоретической (общей) социологии, вторая — прикладной (конкретной) социологии или конкретных социологических исследований.²

Таким образом объект общей социологии и конкретных социологических исследований — общий. Различны только аспекты и цели изучения этого объекта. Поскольку социальные системы и отношения социального организма и их специфические закономерности многообразны, постольку и многообразны аспекты их изучения конкретными социологическими исследованиями. Конкретно-социологические исследования не представляют собой какой-то особой отрасли знания, обособленной науки со своим

---

² Г. В. Осипов. Социология как наука. «Социальные исследования», АН СССР, 1968, вып. 2, стр. 40, 47

предметом, отличающимся от предмета других общественных наук, а играют служебную роль.³

Таким образом предметом социально-правового изучения является не система правовых норм сама по себе, но главным образом связь между нормой и ее социальным действием, выявление всех факторов, как способствующих воздействию права на общественные отношения, так и препятствующих этому.⁴ Объектом социально-правового изучения являются связи социальных систем, связи норм права с общественными отношениями.

Конкретно-социологические исследования отличаются не только по своему методу исследования, но и по аспекту изучения объекта. В социально-правовых исследованиях на первый план выдвигается социальное воздействие и социальная эффективность государственно-правовых институтов. Изучение социальной эффективности норм права представляется возможным только путем изучения изменений в общественных отношениях. Только этим путем можно судить о социальной эффективности норм права. Целью социально-правовых исследований является измерение влияния права. И изменения в общественных отношениях являются этими измерителями, показателями влияния права.

В социально-правовых исследованиях нельзя упускать из виду, что специфические закономерности социальных систем зависят от множества факторов. Упуская из виду сложные связи отдельных социальных систем и ориентируясь только на одну сторону социальных явлений, возможны неоправданные выводы. Интересными в этом отношении являются выводы, к которым приходит В. И. Никитинский, сопоставляя ранее выдвинутые рекомендации по совершенствованию трудового законодательства, выявленные конкретно-социологическими исследованиями и основные причины текучести кадров⁵ Анализ показывает, что некоторые правовые нормы, имеющие непосредственной целью борьбу с текучестью кадров, вместо пользы приносят вред общественным интересам. Использование В. И. Никитинским результатов конкретно-социологических исследований о текучести кадров в целях правовых предложений позволяет сделать еще один вывод. Не всегда предметом изучения социально-правовых исследований непременно является практическая ре-

---

³ Г. Штракс. К вопросу о конкретно-социологических исследованиях. «Вопросы организации и методики конкретно-социологических исследований», М., Росвузиздат, 1963, стр. 9.

⁴ В. П. Казимирчук. Социологические исследования в праве: проблемы и перспективы. — «Советское государство и право», 1967, № 10, стр. 37.

⁵ В. И. Никитинский. Конкретно-социологические исследования и совершенствование трудового законодательства. — «Советское государство и право», 1968, № 6, стр. 36.

зультативность правовых норм. Очень часто юристу необходимо иметь полную картину о действительном положении тех или других социальных явлений. Только ответ на фактическое положение дел дает юристу дальнейшее направление. Особенно важное значение имеет точный и полный анализ действительного положения при правотворческой деятельности. Так, например, цель бракоразводного законодательства достигается только при полном знании причин разводов.

Хотя социологическим исследованиям и присущи специфические методы, они не являются определяющими. Методы вытекают от особенностей объекта и являются только дополнительными характеристиками научных исследований. Поэтому следует согласиться с тем, что более предпочтительно говорить не о конкретно-социологическом методе, а о конкретно-социологических исследованиях, так как конкретно-социологические исследования предусматривают различные методы в зависимости от предмета, задач и условий исследования.⁶

Конкретно-социологические исследования используют различные методы и выбор методики зависит от характера изучаемого объекта и от поставленных задач. Общим для них является количественный характер и использование математического аппарата.

Во многом определяют методику поставленные цели. Соответствующей методикой можно достигать только поставленные цели (или нет, если методика недостаточно продумана), но не больше. При оценке одной или другой методики следует исходить строго из поставленных задач и не требовать от нее большего.

В области конкретных правовых исследований пока еще период испытания одной или другой методики. Мы будем идти ощупью и путь наш будет длинный.⁷ Количественные методы, которые применяются в настоящее время в социологии, не разработаны для качественных характеристик и поэтому недостаточно отвечают потребностям предмета этой науки.⁸ На третьем симпозиуме по научному прогнозированию подчеркивалось, что в настоящее время в нашей стране все больше и шире развиваются социальные и социально-правовые исследования с применением счетных и вычислительных машин. В связи с этим весьма актуальной является задача разработки проблемы применения в социологии современных научно-технических средств

---

⁶ И. П. Недбайло. Теоретические принципы и конкретно-социологические исследования. — «Конкретно-социологические исследования в правовой науке». Материалы научной конференции. Киев, 26—27 октября 1965 г., Киев, 1967, стр. 95.

⁷ Там же, стр. 95.

⁸ «Социальные исследования», 1968, в. 2, стр. 267.

обработки информации, создания соответствующих методов, программ и алгоритмов.⁹

Для быстрого преодоления временных трудностей в юридической литературе следовало бы шире осветить конкретные методы исследований. В конкретных правовых исследованиях, как правило, только называют методику, не давая более подробной ее характеристики, а сразу же переходят к результатам, полученным путем применения конкретных исследований. Мы уделяем слишком много внимания результатам конкретных исследований и забываем путь достижения этих результатов. Исследователи также с осторожностью относятся к опубликованию конкретной методики, поскольку здесь всегда большие возможности для критики, а без критического анализа своей работы мы дальше не продвинемся.

Для оценки результатов также необходимо знать пути их получения. Не зря же все научные исследования по естественным наукам на первом месте дают точную характеристику использованной методики. Общественные науки к этому еще не привыкли.

Конкретно-социологические исследования более распространены в уголовном, трудовом и государственном праве. Некоторые попытки сделаны в области колхозных отношений, хотя об их методике мало известно. Более подробно передает свой опыт Н. И. Титова — в области укрепления законности в колхозах. В частности, она приходит к выводу, что анкетный метод, который широко применяется в области трудовых отношений в промышленности, на транспорте и т. д. вряд ли будет удачным, по крайней мере как основной, в области колхозных правоотношений.¹⁰ С этим хочется не согласиться. В общей социологии структура деревни рассматривается как модель всякой социологической структуры.¹¹ Возник даже специальный раздел социологии — сельская социология. В Советском Союзе также исследованы различные аспекты колхозной жизни при помощи различных методов.¹² Колхозные правоотношения не представляют собой какого-то исключительного явления, не подчиняющегося методам конкретных исследований, в том числе и методам анкетирования. Что метод анкетирования вполне применим при изучении влияния права на колхозные отношения, об этом речь идет ниже.

⁹ Обсуждение проблем научной информации и прогнозирования в общественных науках. — «Советское государство и право», 1968, № 6, стр. 141.

¹⁰ Н. И. Титова. Некоторые результаты конкретно-социологических исследований в области укрепления законности в колхозах. — «Конкретно-социологические исследования в правовой науке». Материалы научной конференции. Киев 26—27 ноября 1965 г., Киев, 1967, стр. 30.

¹¹ Н. Яхиял. Город и деревня. Социологические аспекты. М., 1968, стр. 20.

¹² Ю. Ф. Арутюрян. Из истории социологических исследований села. — «Социальные исследования», 1968, в. 2, стр. 197—210.

При характеристике методики конкретных исследований в праве, на наш взгляд, особенно подробного освещения требуют следующие вопросы: 1) цели и задачи исследования; 2) выбор объекта; 3) методика собирания, фиксирования и обработки материалов.

Ниже мы приводим характеристику нескольких методов, использованных нами при изучении колхозных отношений, в том числе и одного метода анкетирования.

Прежде, чем приступить к конкретным исследованиям, необходимо определить основные цели и задачи исследования — т. е. возможные окончательные результаты. Целью нашего первого исследования являлось определение оптимальной структуры коллегиальных органов внутриколхозного руководства и их компетенции. До последнего времени вопросы внутриколхозного руководства изучались исходя из норм действующего права, из рассуждений о важности одного или другого вопроса в компетенции отдельных органов внутриколхозного руководства. Практика колхозов использовалась только в качестве примеров. Целостной картины о положении внутриколхозного руководства мы не имели.

К формулированию конкретных вопросов, на которые должно дать ответы проводимое исследование, следует приступить после определения основных задач. Мы сформулировали следующие конкретные вопросы: 1) какие коллегиальные органы используются колхозами; 2) какими вопросами (максимальное число) занимаются общие собрания колхозников, собрания уполномоченных и управления; 3) как часто эти вопросы встречаются в повестке дня названных органов отдельных колхозов; 4) какие из них более распространенные, т. е. встречаются в повестке дня большинства колхозов и какие менее распространенные; 5) как часто проводятся общие собрания, собрания уполномоченных и управления; 6) приблизительная затрата времени на чаще встречаемые вопросы в повестке дня; 7) какие особенности наблюдаются между отдельными колхозами и ряд других. Как видно из поставленных вопросов, ответы на них могут быть только цифровые или переводимые в цифровые. Еще раз хотелось бы подчеркнуть ранее уже высказанную мысль, что от исследования не следует ожидать или искать ответа на непоставленные вопросы, например, о законности принятых решений, поскольку избранная методика ответы на непоставленные вопросы не дает.

После определения основной цели и постановки конкретных вопросов возникает вопрос о выборе объекта. Такие объекты исследования как заводы, колхозы, предприятия в социологии называют особенными.¹³ В социологии выработаны основные

¹³ Г. Осипов, Ю. Козырев, В. Колбановский, М. Айвазян. Задачи и методы конкретно-социологических исследований. — «Вопросы организации и методики конкретно-социологических исследований». Росвузиздат, 1963, стр. 21.

требования, и специальные приемы, предъявляемые к выбору объекта. Для того, чтобы получить достоверные знания об объекте в целом (в данном случае все колхозы республики), необходимо, чтобы выборочное изучение было репрезентативно. Выборка может считаться репрезентативной в том случае, если она сохраняет соответствие целому как в качественном, так и в количественном отношении.¹⁴ Основными видами выборочного метода являются собственно-случайный, типический, механический и серийный.¹⁵ Какой же из них больше всего отвечает нашим интересам и обеспечивает принцип репрезентативности? Для использования собственно-случайного выбора количество генеральных объектов слишком маленькое. В литературе для выбора подобных объектов советуют метод типического выбора. Но какой колхоз или какие колхозы являются типичными. Ю. Ф. Арутюнян правильно критикует проведенное в колхозе «Россия» Ставропольского края Ново-Александровского района комплексное социологическое исследование как в типическом колхозе.¹⁶ На наш взгляд типичность колхоза весьма условное понятие. Далеко нельзя, например, считать типичными средние по размерам и хозяйственным показателям колхозы. Типичными не являются также ни передовые, ни отстающие колхозы.

Поэтому при выборе объекта мы руководствовались иными критериями. Нас интересовала практика как маленьких по размерам, так и больших колхозов, как передовых, так и отстающих. Поэтому мы выбирали большинство колхозов двух районов. Двух районов по той причине, что в одном районе в большей степени уже осуществлены оптимальные размеры колхозов, в другом еще нет. Отличаются и природные условия, но они не являются крайними в республике.

Правильность выбора объекта можно проверить некоторыми контрольными методами. Так, например, можно проводить то же самое исследование в конкретно избранных передовом и отстающем колхозе республики.

Не все полученные выводы распространяемы на все колхозы Советского Союза, но некоторые общие безусловно. На практику внутриколхозного руководства влияют не только объективные, но и некоторые субъективные факторы: состояние руководящих кадров, местная практика, даже темперамент народа и др.

Методика собирания, фиксирования и обработки материалов конкретных исследований в литературе освещена крайне недостаточно. Безусловно, отдельными исследователями найдены и

---

¹⁴ «Опыт и методика конкретных социологических исследований». М., 1965, стр. 62—64.

¹⁵ Методика и техника статистической обработки первичной социологической информации. АН СССР, Институт философии, М., 1968, стр. 277.

¹⁶ Ю. Ф. Арутюнян. Из истории социологических исследований села. — «Социальные исследования», 1968, в. 2, стр. 209.

использованы эффективные и рациональные методы обработки материалов, но они остались недоступными остальным.

При проведении социологических исследований часто жалуются на нехватку технических работников. Но технику проведения социологических исследований можно усовершенствовать до такой степени, чтобы необходимость в технических работах была минимальна. Если, например, проводить какие-либо конкретные исследования методом анкетирования, рекомендованному Институтом Экономики и организацией промышленного производства СО АН СССР¹⁷, то требуется огромная техническая работа для введения анкетных данных в машину. Как показывает наш опыт, технику составления и заполнения анкет можно усовершенствовать до такой степени, что анкеты, кроме проверки их качества, не требуют никакой обработки, кодирования или перекодирования и их данные можно непосредственно ввести в машину.

Имеются также более простые приемы и технические средства фиксирования и обработки количественных материалов, используемых при меньшем количестве материалов. Нами были использованы ручные перфокарты. Все полученные ответы на вышеперечисленные вопросы были нанесены на перфокарты; данные каждого колхоза на отдельную перфокарту. Для этого был составлен специальный вопросник (дескриптор), содержащий все исследуемые вопросы и все возможные варианты ответов и соответствующий код. До приступления к сборанию материалов обязательно следует предвидеть способ их обработки, потому что тогда можно собирать материалы соответственно техническим требованиям их обработки. В противном случае неизбежна переработка материалов, специальная их подготовка к обработке.

Технику заполнения перфокарт также можно максимально упростить. На перфокарту наносят только цифры, обозначающие условленные понятия. Так, например, цифры 5—1 (2) — 8; 2(24) — 36; 8—17 и т. д. — обозначают, что в колхозе «Мир» (5) состоялось в год 2 общих собрания (1) где было рассмотрено 8 различных вопросов; собраний правления (2) было проведено 24, где обсуждалось 36 различных вопросов; заявлений об отводе земельного участка (8) на собраниях было рассмотрено 17 и т. д.

Ручные перфокарты были использованы и в других исследованиях. При помощи ручных перфокарт были исследованы вопросы образовательного уровня и культурно-бытового обслуживания молодежи в колхозах Хаапсалуского района. Были исследованы вопросы соответствия образования и возраста.

---

¹⁷ В. А. Устинов, А. Ф. Деев. Опыт применения ЭВМ в социологических исследованиях. Новосибирск, 1967.

образования и профессии, образования и семейного положения, квартирные условия, все проведенные домами культур и клубами мероприятия (виды мероприятий, количество), тематика и количество лекций, использованное молодежью в библиотеках количество книг, проведение комсомольскими организациями мероприятий, количество участвующих в тех или иных мероприятиях, количество слушателей на лекциях и т. д. Работа была выполнена студентом в качестве дипломной работы.¹⁸ Студент уложился в бюджет времени только благодаря использованию технических, хотя и простейших средств собирания, фиксирования и обработки материалов.

Ручные перфокарты позволяют довольно быстро и, что самое главное, всесторонне обработать цифровые материалы. Так, например, буквально в течение нескольких минут можно выяснить, сколько в общем количестве таких колхозов, где общие собрания проводились один раз в год, два раза и т. д., в каких колхозах обсуждался, например, вопрос о технике безопасности или любой другой вопрос и т. д.

А теперь более подробно об одном конкретно-социологическом исследовании, проведенном нами путем анкетирования.

Основная цель исследования — выявление укоренившейся практики внутриколхозного руководства, установление расформированных типичных и нетипических структур управления делами в колхозах. Для достижения этой цели следовало бы выявить основную структуру внутриколхозного управления, установить центральных должностных лиц и специалистов колхоза, их типичные и нетипические функции работы и управления, объем выполнения этих функций по времени. Вместе с тем была сделана попытка выявить отдельные аспекты связей между выполнением должностными лицами и специалистами колхозов определенных функций с экономической эффективностью управления колхозами и с основными экономическими показателями хозяйств. В рамках главной цели исследования имелась в виду и возможность выявления связей между выполнением управленческих функций с некоторыми личными качествами руководящих кадров и кадров специалистов колхоза (возраст, образование, стаж работы и т. д.).

Как видно из сказанного, мы не ставили своей целью установление экономически и социологически обоснованной рациональной структуры внутриколхозного руководства, поскольку для этого требовалось бы комплексное исследование вопроса экономистами, социологами и другими специалистами. Нашей целью являлось только установление компетенции, прав и обя-

---

¹⁸ К. Пыдер. Положение образовательного уровня и культурно-бытового обслуживания молодежи в колхозах Хаапсалуского района. Дипломная работа. Рукопись.

занностей должностных лиц и специалистов колхоза путем более широкого обобщения сложившейся практики.

Как при исследовании коллегиальных органов внутриколхозного руководства, так и при выборе объекта и при данном исследовании мы исходили из тех же основных требований выборочного метода и специфики социальных объектов. Здесь мы только уточним некоторые общие положения, из которых мы исходили при выборе частного объекта. Если общим объектом исследования считать два района республики, то особым объектом являются все колхозы этих двух районов, а в качестве частного объекта взято 15 руководящих лиц и специалистов по каждому колхозу.

При определении частных объектов исследования мы брали за основу комплексный характер колхозного производства. Исходя из этого в число исследуемых должностных лиц должны были попасть руководители хозяйства в целом и его отдельных отраслей. Исследованием должны были быть охвачены все руководители и специалисты, чтобы получить данные о системе внутриколхозного управления в целом и о подавляющем большинстве связей функционирования этой системы управления.

После ознакомления с уже имеющейся соответствующей информацией и консультации со специалистами сельского хозяйства в список исследуемых колхозных руководителей и специалистов были включены:

из общих руководителей:

- 1) председатель колхоза;
- 2) заместитель председателя колхоза;

по полководству:

- 3) главный агроном;
- 4) агроном более узкой специальности;
- 5) заведующий отделом;
- 6) бригадир;

по животноводству:

- 7) главный зоотехник;
- 8) зоотехник более узкой специальности;
- 9) заведующий фермой;
- 10) бригадир стада;

из механизаторов:

- 11) главный механик;
- 12) заведующий мастерской;
- 13) механик по фермам;
- 14) заведующий строительными работами (бригадир по строительству);
- 15) поставщик (снабженец).

С вопросами выбора объекта исследования и определением репрезентативной выборочной совокупности тесно связан вопрос методики собирания и обработки материалов. Это является в то же время наиболее сложной частью составления программы исследования. Решение вопроса усложняется как довольно скромной разработкой общих вопросов социальных исследований, так и недостаточной теоретической и практической обработкой этих вопросов в специфике села.

Основным методом получения конкретной социальной информации мы выбрали в данном случае метод анкетного опроса. Не соглашаясь с теми исследователями села, которые считают невозможным в области колхозных правоотношений применение метода анкетного опроса как основного метода исследования, мы пришли к выводу, что для изучения деятельности колхозов данный метод может быть в определенных условиях даже более эффективным, чем проведение социологических исследований на промышленных предприятиях.¹⁹ В пользу анкетного метода говорит то, что анкеты позволяют работать результативно и сравнительно точно выяснить количественную сторону объекта исследования — обстоятельство, которое в исследовании играет существенную роль. Этот метод позволяет небольшому количеству исследователей в короткий срок охватить большое количество людей. При этом безусловно следует учитывать и слабые стороны этого метода: определенное упрощение действительности, определенную поверхностность и субъективность получаемой социальной информации.

В нашем исследовании анкетный метод позволил в определенной степени выяснить мнения, взгляды руководителей и специалистов колхоза по изучаемым нами вопросам. Нас специально интересовали субъективные мнения опрашиваемых как непосредственных руководителей колхозного производства и колхозной жизни.

При оценке результатов письменного опроса нельзя забывать и о таких недостатках подобных опросов как возможность обсуждения вопросов, подлежащих заполнению, с членами семьи, с сотрудниками или знакомыми опрашиваемых. Поэтому нельзя считать, что полученные ответы всегда только ответы заполнителя анкеты.

В подавляющем большинстве случаев опрашиваемый сначала прочтет анкету до ответов на отдельные вопросы; следовательно последние вопросы могут влиять на ответы первых вопросов и психологическая сторона построения анкеты не выполняет всегда своих заданий. В то же время не исключена возможность моментального фиксирования ответов на анкету. Письменный опрос

---

¹⁹ См. Колхоз — школа коммунизма для крестьянства. Комплексное социальное исследование колхоза «Россия», изд. «Мысль», М., 1965, с. 11.

дает опрашиваемому возможность основательно продумать свои мысли, ответы теряют свою спонтанность. Возможность умышленных фальшивок и влияние тактических рассуждений на ответы при личном заполнении больше, чем при устном опросе и т. д.

Мы считаем, что при соответствующей подготовке программы исследования и опроса, при правильном определении круга опрашиваемых лиц, при хорошей подготовительной, разъяснительной и организационной работе и при условии применения этого метода в сопоставлении с контрольными данными, полученными иными способами, и письменный опрос дает нам многостороннюю информацию по интересующим нас проблемам.

Репрезентативность письменного опроса зависит во многом от составления анкеты с соблюдением соответствующих основных требований. Поэтому составление опросных листов совершенно обоснованно считается самой комплицированной фазой исследования. Умелое сочетание простых программных и тестовых вопросов с учетом элементарных психологических, логических и эмоциональных элементов формирования ответов достигается не только изучением методологической литературы, но и соблюдением определенной организационной методики, проведением многосторонней проверки подготавливаемой анкеты. В целях накопления необходимого опыта, прогнозирования хода складывания ответов, выяснения критических соображений по поводу будущей анкеты необходимо узнать о ней как можно больше различных деловых мнений (от разных специалистов и неспециалистов, практиков и т. д.). Одной формой здесь, как известно, является групповое обсуждение вопросника. Здесь должны еще раз подвергаться объективному комплексному критическому анализу все главные цели и аспекты составляемой анкеты. Среди многих важных, подлежащих коллективному обсуждению вопросов, хотелось бы обратить особое внимание на важность решения вопросов внутреннего самоконтроля анкеты, вопросов технических форм опроса (например, вопросы с исчерпывающими или примерно заданными ответами, выражение альтернатив диалогом, использование картин и т. д.), а также на сочетание разных типов психологических функциональных вопросов.

По своему содержанию вопросы анкеты были разделены на следующие основные группы: 1) вопросы, относящиеся к личности анкетирваемого; 2) вопросы, выявляющие выполняемые анкетирваемыми основные функции и их объем по времени; 3) вопросы, выявляющие условия труда, и 4) экономические показатели хозяйства. Учитывая, что формы вопросов и ответов существенно влияют на результаты опроса, при составлении рассматриваемого опросного листа мы использовали разные формы вопросов и ответов. Были использованы вопросы с исчерпы-

вающим перечнем ответных вариантов («закрытые вопросы», например, об анкетных данных), вопросы с примерным перечнем ответов («открытые вопросы» — выполняемые функции, условия труда и др.); вопросы без всяких предварительно заданных ответов (кому задает анкетировемый рабочие поручения, от кого получает их), использовались дихотомные вопросы с ответами «да» или «нет».

Какие формы вопросов и где их использовать, зависит во многом от возможного ответа. Если абсолютно известны все возможные варианты ответов, то обязательно следует задать закрытые вопросы. Этим достигается наибольшая точность и однородность ответов по форме, обеспечивающей их обработку. Если возможные варианты ответов неизвестны, но их довольно много (например — какие функции выполняет председатель колхоза), то обязательно следует дать примерный, возможно более точный перечень ответов. Как показал наш предварительный эксперимент с главными специалистами районного сельскохозяйственного производственного управления, они (например, главные агрономы разных районов) по-разному ответили на поставленный вопрос об их служебных обязанностях, хотя, как выяснилось после совместного обсуждения, они выполняли одни и те же функции. Но тем не менее, если варианты ответов зависят от конкретных условий заполнителя анкеты, и мы их не знаем и не можем предвидеть, вопрос следует оставить открытым, т. е. представить возможность задавать и не предусмотренные в анкете ответы.

Если варианты ответов нам неизвестны или если они очень разнообразны, то следует только поставить вопрос, без указания на возможные ответы. Но подобные вопросы должны быть анкетировемому понятны, поскольку никаких примеров для ответа здесь анкета не содержит.

При формулировке вопросов следует также иметь в виду квалификацию, образование и другие качества анкетировемых. Если анкету, например, будут заполнять главные специалисты колхозов с высшим или специальным средним образованием и вопросы затрагивают их специальность, то допустимы и более специфические вопросы с соответствующей формулировкой. Но этим злоупотреблять ни в коем случае нельзя. Мы должны иметь в виду, что анкетирование рабочих и служащих (хотя и ответственных лиц) строго добровольное мероприятие и анкетировемый не обязан трудиться над заполнением анкеты.

Несмотря на то, что цели исследования не позволили применить разные психологические функциональные типы вопросов, такие как контактные вопросы, вопросы тренировки, буферные вопросы, вопросы усиливающие самодоверие опрашиваемого, вопросы, повышающие увлекательность и напряжение опроса, «вопросы-ловушки» и т. д., были сделаны попытки использовать

вопросы с направлением на разрушение конвенциональных барьеров по интерпретации отдельных вопросов. Вопросы и направление приведенных примерных ответов были заданы как можно более просто, даже упрощенно, в то же время с учетом, чтобы это не повредило результатам опроса.²⁰

В подготовительной стадии была использована помощь и консультации практиков, особенно руководящих работников и главных специалистов районных сельскохозяйственных производственных управлений и руководителей и специалистов отдельных колхозов. Особенно плодотворной можно считать совместную работу со специалистами районных производственных управлений по выработке перечня должностных функций опрашиваемых, а также по организации и проведении опроса в Йыгеваском районе ЭССР. Для окончательной предварительной проверки пригодности анкеты были проведены контрольные опросы и беседы с отдельными руководителями и специалистами колхозов по выбору методом случая. Результаты оказались положительными.

Особенностью нашей анкеты являлось то, что при подготовке анкеты, исходя из целей нашего исследования, мы учитывали необходимость полученной при помощи опросов социальной информации обрабатывать вместе со статистической экономической информацией. Необходимую статистическую экономическую информацию мы дополнительно кодировали после опросов в виде приложения к анкете по данным, полученным из районных сельскохозяйственных производственных управлений и колхозов.

Несколько слов о кодировании вопросов анкеты для последующей обработки, полученной социальной информации. Анкета была предварительно подготовлена для математической обработки в Вычислительном центре Тартуского университета на ЭВМ «Урал-4» по стандартной программе. Стандартная программа обработки ограничивала нас определенными рамками, в основном связанными с техническими возможностями ЭВМ, которые были для нас обязательны как при подготовке материалов для обработки, так и при последующей формулировке приказов. Не касаясь при этом подробностей подготовки анкеты со стороны последующей математической обработки на ЭВМ, отметим только то, что при проведении этой работы нам пришлось довольно много потрудиться, чтобы облегчить будущую формализацию анкеты. В основном это нам удалось. Полученный опыт еще раз показал, что анкету можно подготовить так, чтобы все вопросы и ответы на анкете или на отдельной полоске без лишней технической работы можно перевести на формализованный язык для последующей обработки ЭВМ.

---

²⁰ Sotsioloogilised küsitlused. Eesti NSV Ajakirjanike Liidu väljaanne. Tallinn, 1967.

Удачное предварительное кодирование существенно облегчает работу по подготовке полученных данных для обработки и не мешает проведению письменного анкетного опроса. К сожалению стандартная программа обработки анкетных данных не совсем удачно помогала нам при математическом анализе данных, несмотря на различные попытки комбинированного кодирования информации. Это связано со спецификой изучаемой нами проблемы управления, нехваткой подходящих стандартных программ. Но указанное далеко не означает, что применение подобного анализа себя не оправдало.

Распределение и заполнение анкет мы проводили при помощи районных сельскохозяйственных производственных управлений. Это однако не означало применения административного принуждения, которое мы считаем здесь категорически неуместным и вредным. Принуждения и администрирования должны здесь заменить «добрые нравы», тонкая психология, вежливость, такт, контактные вопросы, беседы и т. д. Успешно были нами для этой цели использованы личные контакты с руководителями колхозов, а также совещания, проведенные районными органами управления. Добрым советом и положительным отношением ограничивалась роль руководящих лиц производственных управлений. В том районе, где личное разъяснение цели исследования со стороны исследователей и производственного управления осталось более поверхностным, это сразу влияло на результаты заполнения анкет. Поэтому считаем очень важным донесение цели и задач анкетирования до каждого анкетлируемого (а также контакты с анкетлируемыми). Понимание ими цели и задач проводимого мероприятия обеспечивает максимально полное заполнение и возврат выданных анкет, что в свою очередь существенно влияет на полученные данные, круг заполнителей которых тем самым может оказаться нерепрезентативным.

Часто в таких случаях лица, которые не вернули анкет, обыскиваются после определенного промежутка времени и их опрашивают устно или приводят маленький дополнительный репрезентативный опрос. Это связано со многими вопросами, влияющими на результаты обследования. Дополнительный опрос затруднен при анонимном анкетировании. Поэтому решающее значение следует дать первому «туру» опроса и контрольным опросам.

При определении приказов для машины следует исходить из поставленной общей и специальных целей исследования. Следует точно определить, что мы при помощи количественного анализа хотим получить, что проверить, выяснить. Непременным условием научного анализа и здесь должен быть подход без предвзятости, предубеждений. Приказы следует сформулировать на программные бланки и группировать по изучаемым проблемам. Предъявление машине приказов по проблемам обеспе-

чивает получение статистических таблиц группами по содержанию и тем самым облегчает последующую работу над полученными от машины данными.

Проведенные конкретно-социологические исследования дали нам полезный опыт для исследования различных вопросов колхозной жизни в дальнейшем. Для человека, математически неграмотного, отрезана возможность понять некоторые сравнительно новые методы мышления, которыми в настоящее время чаще всего оперирует человечество. Элементарная математическая грамотность стала теперь необходимым орудием понимания всех без исключения явлений.²¹ Юридическая наука и наука управления не может мыслить на уровне требований современной науки без применения математических и конкретно-социологических методов исследования.

---

²¹ М. Б. Броуди. О статистическом рассуждении. Перевод с английского. Изд.-во «Статистика», М., 1968, с. 21.

NÕUKOGUDE LIIDU LEPINGUD SOTSIALISMIMAADEGA ÕIGUSLIKUKS ABIKS*

Õigustead. dokt. A. Uustal
Riigi- ja haldusõiguse kateeder

Aasta-aastalt laieneb koostöö NSV Liidu ja sotsialismimaade vahel nii majanduslikul kui ka kultuurilisel alal. Ühiste jõupingutustega on sotsialismimaad saavutanud majanduslikus ülesehitustöös selliseid edusamme, mis on kättesaamatud kapitalistlikele riikidele.

Edusammud majanduslikus ülesehitustöös ei ole neil maadel siiski mingi omaette eesmärk, vaid nende ülesandeks on pidev elanikkonna parem majanduslike ja kultuuriliste vajaduste rahuldamine, materiaal-tehnilise baasi loomine sotsialismi täielikuks võiduks ja järkjärguliseks üleminekuks kommunismi ülesehitamise teele.

Ühes edusammudega sotsialismi ülesehitamisel ja järkjärgulisel üleminekul kommunismile toimub uue inimese — sotsialismiajastu inimese kujunemine. Ka selle tähtsa ülesande teostamisel on sotsialismimaadel nimetamisväärsed edusamme. On kujunenud uus ühiskond, kelle ideaaliks on kommunism, kelle liikmed ausalt suhtuvad oma kohustustesse, täidavad seadusi ja teisi sotsialistliku ühiselu reegleid. Siiski leidub veel indiviide, kes vanade igandite või mitmesuguste muude tegurite mõjul rikuvad seadusi, ei täida neile pandud kohustusi ega austa sotsialistliku ühiselu reegleid. Nende isikute vastu tuleb teinekord rakendada peale mitmesuguste ühiskondlike mõjutamisvahendite ka kohtulikku sanktsiooni.

Kuid sanktsioonide rakendamisel oma kohustuste täitmisest kõrvalehoidjate ja kurjategijate vastu võivad praktikas tekkida raskused. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normide alusel piirdub riigi seaduste kehtivus, aga samuti ka kohtuorganite tege-

---

* Käesolevas töös ei käsitleta lepingute neid sätteid, mis reguleerivad õigusliku abi osutamist kriminaalasjades.

vuse ulatus üldreeglina vaid tema territooriumiga.¹ Rahvusvahelise õiguse alusel teostavad riigid oma territooriumil kogu selle ulatuses suveräänsed ülemvõimu. Selle alusel on keelatud ühe riigi kohtuorganitel igasugused kohtulikud toimingud teise riigi territooriumil.² Ka kohtuotsuste kehtivus piirdub vaid riigi territooriumiga. Tema tunnustamiseks välismaal ja täitmiseks on vaja vastava välisriigi nõusolekut ning kaasabi. Nõusolek kohtuotsuste vastastikuseks tunnustamiseks ning kaasabi osutamiseks tema täitmiseks antakse tavaliselt riikide vahel sõlmitud vastavasisuliste rahvusvaheliste lepingutega.

Kuigi sotsialismimaade vahel areneb palju lähedasem koostöö kui kapitalistlike riikide vahel, lähtub see samuti vastastikusest suveräänsuse ja territoriaalse terviklikkuse põhimõtte tunnustamisest. «Täielik võrdõiguslikkus, iseseisvuse ja suveräänsuse vastastikune austamine, üksteise vennalik abistamine ja koostöö on sotsialistliku ühenduse maade suhete iseloomulikuks jooneks»,³ märgitakse NSV Liidu Kommunistliku Partei programmis. Kõik eelöeldu seaduste kehtelamise ning kohtuotsuste tunnustamise ning täitmise kohta teise riigi territooriumil kehtib seepärast ka sotsialismimaade suhetes. Samal ajal tingivad nende maade vahel arenevad väga laialdased suhted vajaduse koostöö arendamiseks mitmesugusteks kohtulikeks toiminguteks (tunnistajate ülekuulamine, kohtukutsete kätteandmine jm.) teiste sotsialismimaade territooriumil ja ka vastastikuse kohtuotsuste tunnustamise ja täitmise. Seoses üha laienevate suhetega sotsialismimaade vahel võivad praktikas esineda juhud, et ühes riigis elaval isikul tekib vajadus hagi esitamiseks teises riigis elava kostja vastu, ühes riigis tehtud kohtuotsuse sundtäitmiseks teises riigis, et isik, kes on toime pannud kuriteo ühes riigis, on hiljem elama asunud teise riiki ja tema kohtulikule vastutusele võtmiseks on vaja viimase riigi koostööd.

On ilmne, et riikide territoriaalse terviklikkuse ja suveräänsuse printsiip loob teatud võimalused õiguslike kohustuste mittetäitjaile ning kurjategijatele vastutusest kõrvalehoidmiseks, mis omakorda on teatud soodustavaks teguriks kuritegevuse laiendamiseks. Kuritegevuse vastu võitlemiseks, inimeste kasvatamiseks õiguslike

¹ Ainult üksikutel kriminaalkoodeksis ettenähtud juhtudel võidakse isikut vastutusele võtta ka välismaal toimepandud kuritegude eest. Vt. näit. ENSV KrK § 5.

² Н. А. Ушаков. Суверенитет в современном международном праве. М., 1963, стр. 93 и т. д.; Kaasaja rahvusvahelise õiguse aluseks olevad erineva süsteemiga riikide rahuliku koosseksisteerimise printsiibid nõuavad samuti suveräänsuse ja territoriaalse terviklikkuse austamist. Vt. В. Н. Дурденевский, М. И. Лазарев. Пять принципов мирного сосуществования. М., 1957, стр. 22 и т. д.; Курс международного права, т. I. М., 1967, стр. 73 и т. д.

³ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tln., 1961, lk. 20; Lähemalt sotsialismimaadevaheliste suhete aluseks olevatest rahvusvahelise õiguse normidest ja põhiprintsiipidest. Vt. Г. И. Тункин. Вопросы теории международного права, М., 1962, стр. 306 и т. д. Курс международного права, т. I, стр. 98 и т. д.

kohustuste täpseks täitmiseks on vaja, et iga õiguserikkuja vastu rakendataks vastavaid sanktsioone ja talle ei jääks mingeid võimalusi vastutusest vabanemiseks. Eriti on vaja luua sellised tingimused sotsialismimaades, sest see on väga tähtis tegur uue inimese kasvatamisel. Teadmine, et iga õiguserikkumine toob kaasa vastavate sanktsioonide rakendamise, on tähtis profülaktiline vahend, mis aitab kaasa õiguserikkumiste vältimiseks.

Koostöö tugevdamiseks õiguserikkumiste vastu võitlemisel on sotsialismimaad sõlminud omavahel lepingud õiguslikuks abiks tsiviil-, perekonna- ja kriminaalasjades. Nõukogude Liit sõlmis vastavad lepingud 1958. a. Mongooliaga⁴, Koreaga, Bulgaariaga, Tšehhoslovakkia, Poolaga, Saksa Demokraatliku Vabariigiga ja Rumeeniaga, 1959. a. Ungari ja Albaaniaga ning 1963. a. Jugoslaaviaga.⁵

Nende riikide kohtuotsuste täitmise kord, kellega NSV Liit sõlmis eelnimetatud lepingu, nähakse ette 12. septembril 1958. a. vastuvõetud NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadluses, mida seoses hiljem õigusliku abi osutamiseks sõlmitud lepingutega täiendati 20. detsembri 1958. a. ja 9. juuli 1965. a. seadlustega.⁶

Õigusliku abi all mõeldakse tavaliselt abi, mida riigid vastastikkülastajatele osutavad rahvusvaheliste lepingute või siseriikliku seaduse alusel mitmesugusteks protsessuaalseteks toiminguteks.⁷ Kui vaatlеме Nõukogude Liidu poolt sotsialismimaadega sõlmitud vastavate lepingute sisu, näeme, et see on tunduvalt laiem. Kõrvuti tavalise õigusliku abi andmisega seotud küsimuste lahendamise sisaldavad nimetatud lepingud ka paljusid kollisiooninorme tsiviilõiguse valdkonnas kerkida võivate kollisioonide lahendamiseks (isikliku seisundi, abielulahutuse, teadmata äraolijaks ja surnuks tunnistamise, eestkoste ja hoolduse, lapsendamise,

---

⁴ Lepingu jõustumisega kaotas kehtivuse 28. juunil 1930. a. NSV Liidu ja MRV vahel sõlmitud leping mõnedes tsiviilasjade kategooriates tehtud kohtuotsuste täitmiseks.

⁵ Договоры об оказании правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам, заключенные Советским Союзом в 1957—1958 гг. М., 1959 (edaspidi — «Договоры»); Leping Jugoslaaviaga vt. «Ведомости Верховного Совета СССР», 1963, № 21, ст. 236.

⁶ Указ Президиума Верховного Совета СССР о порядке исполнения решений судов государств, с которыми СССР заключены договоры об оказании правовой помощи. — «Ведомости Верховного Совета СССР», 1958, № 23, стр. 345; Указ Президиума Верховного Совета СССР о порядке исполнения в СССР решений судов Народной Республики Албании, Венгерской Народной Республики и Монгольской Народной Республики. — «Ведомости Верховного Совета СССР», 1959, № 1, стр. 2; Указ Президиума Верховного Совета СССР о порядке исполнения в СССР решений судов Социалистической Федеративной Республики Югославии. — «Ведомости Верховного Совета СССР», 1965, № 24, стр. 236.

⁷ М. М. Богуславский, А. А. Рубанов. Правовое сотрудничество СССР со странами народной демократии. — «Советский Ежегодник Международного права», 1958, М., 1959, стр. 256.

pärimisõiguse jm. kohta) Seda sisu ja lepingu nimetuse teatud erinevust püütakse kõrvaldada Poola Rahvavabariigiga sõlmitud lepingus, mida nimetatakse «õigusliku abi ja õiguslike suhete» lepinguks.⁸

Tuleb nõustuda nõukogude õigusteadlaste arvamusega, et nime- tatud lepingud neis sisalduvate kollisiooninormidega valmistavad ette teed rahvusvahelise eraõiguse kodifitseerimiseks ning vasta- vate lepingute sõlmimiseks sotsialismimaade vahel⁹

Vaadeldes lähemalt NSV Liidu poolt sotsialismimaadega õigus- likuks abiks sõlmitud lepinguid, näeme, et nad on sisult ja vorm- milt väga sarnased. See on ka arusaadav, sest lepingud on sõlmi- tud ühesuguse materiaalse baasiga riikide vahel ja on määratud kindlustama seda baasi. Ometi sisaldavad üksikud lepingud erine- vaid sätteid ja reguleerivad mõningaid küsimusi erinevalt.

Kuigi sotsialismimaadel on ühetaoline majanduslik alus — sotsialistlik omandus tootmisriistadele ja -vahenditele —, on neil siiski rida erinevusi õigussüsteemides ja ühiskondliku elu õigus- likul reguleerimisel. Need erinevused on tingitud ajaloolise arengu erinevustest, aga samuti ka rahvuse elu-olu, kultuuri, kommete ja kogu hingelaadi erinevusest.

Neid erinevusi arvestavadki üksikute maadega sõlmitud lepin- gutes sisalduvad erinevad sätted.

Lepingute eesmärgiks on, nagu see on otseselt väljendatud preambulas, «tugevdada ja edasi arendada vennalikke sidemeid» nõukogude ja sotsialismimaade rahvaste vahel, omistades seejuu- res olulist tähtsust koostööle õiguslike suhete alal.¹⁰

Rahvusvahelisel areenil on kapitalistlikke riike arvuliselt tun- duvalt rohkem kui sotsialistlikke ja enamikuga neist on Nõukogude Liit sõlminud diplomaatilised suhted ning nende vahel arenevad edukalt ka majanduslikud ja kultuurilised sidemed. Ometi on Nõu- kogude Liit sõlminud kapitalistlike riikidega väga vähe lepinguid õiguslikuks abiks. Sellised lepingud on ainult Ameerika Ühend- riikidega, Prantsusmaaga, Saksa Föderatiivse Vabariigiga, Bel- giaga, Austriaga, Iraaniga ja Türgiga. Võrreldes sotsialismimaa- dega sõlmitud lepingutega on nad sisult tunduvalt kitsamad, regu-

---

⁸ «Договор между СССР и Польской Народной Республикой об оказании правовой помощи в правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам», изд. Верховного Совета СССР, 1958 г.

⁹ Д. Д. Аверин. Процессуальные вопросы сотрудничества органов юстиции социалистических государств, исполнение решений и поручений иностранных судов. М., 1963, стр. 10. П. Кудрявцев. Договор между Союзом Советских Социалистических Республик и Чехословацкой Республикой об оказании правовой помощи по гражданским, семейно-брачным и уголовным делам. — «Социалистическая законность», 1959, № 10; В. Менжинский, Договоры о правовой помощи между СССР и другими странами. — «Советская юстиция», 1958, № 8.

¹⁰ Vt. Bulgaariaga sõlmitud leping, «Договоры», lk. 58.

leerides vaid mõningate kohtulike toimingute sooritamist ja kohtudokumentide kättetoimetamist.¹¹

Meie varasemas juriidilises literatuuris rõhutati eriti võimast kapitalistlike riikidega selliste lepingute sõlmimiseks ja nimelt seepärast, et ühiskondlikud suhted, mida ohustab kuritegelik käitumine, on diametraalselt erinevad.

On muidugi õige, et Nõukogude riigi ja kapitalistlike maade ühiskondlik korraldus on diametraalselt erinev — ühelt poolt ekspluateerimisvaba, teiselt poolt aga inimese inimese poolt ekspluateerimisele rajatud ühiskond. Kuid sellest erinevusest ei saa siiski teha järeldust, et iga kuritegu, mis sooritatakse kapitalistlikes maades, on sooritatud antagonistlike klassivastuolude ajendil, õõnestab kodanlikku korda ja sotsialistlik riik ei või abi osutada kapitalistlikele riikidele kurjategija õiglaseks karistamiseks. Näib, et meie juriidilises literatuuris väljendatud sellised seisukohad on liiga kitsapiirilised ja ühekülgsed ning tulevad isegi kahjuks meie riigile. Teatavasti keeldusid Inglismaa, Kanada ja Austraalia välja andmast Nõukogude Eesti võimudele meil vastutusele võetud sõjaroimareid, kes varjasid end nende riikide territooriumil, peamiselt ettekäändel, et Nõukogude Liidul ei ole nende riikidega sõlmitud lepinguid kurjategijate väljaandmiseks.¹²

Sellised lepingud aitaksid kaasa usaldusõhkkonna süvendamiseks Nõukogude Liidu ja kapitalistlike maade suhetes ning soodustaksid sidemete laiendamist erineva süsteemiga riikide vahel kooskõlas tuntud printsiipidega riikide rahulikust koosseksisteerimisest.

Et nimetatud lepingud ei kahjustaks rahvusvahelist revolutsioonilist liikumist, saab vältida lepingutesse vastavate sätete siseseviimisega. Sellega seoses võib märkida, et lepingud kurjategijate väljaandmiseks kapitalistlike riikide vahel sisaldavad sätte, mis keelab poliitiliste kurjategijate väljaandmise.

Vaadeldes Nõukogude Liidu poolt sotsialismimaadega õiguslikuks abiks sõlmitud lepinguid näeme, et need vastavad reale üldtunnustele, mis iseloomustavad üldse sotsialismimaadevahelisi suhteid.¹³

Nendest tunnustest tuleks kõigepealt nimetada mõlema lepingupoolle täielikku võrdõiguslikkust lepingust tulenevate õiguste ja kohustuste suhtes. Ühe lepingupoolle kodanikele ja juriidilistele isikutele kindlustatakse teise lepingupoolle territooriumil samasugune õiguslik kaitse nende isiklikele ja varalistele õigustele, nagu see

¹¹ Vt. lähemalt И. С. Переторский, С. Б. Крылов. Международное частное право. М., 1940, стр. 191 jj.; Л. А. Лунц. Международное частное право. М., 1949, стр. 342.

¹² Vt. Austraalia valitsuse 15. märtsi 1961. a. noot sõjaroimar Viksi suhtes.

¹³ «Международное право». М., 1964, стр. 94 и т. д.; Е. А. Коровин. Основные проблемы современных международных отношений. М., 1959, стр. 61; В. Гениш, Г. Гердер. Пролетарский интернационализм — основной принцип отношений между социалистическими государствами. — «Проблемы международного права». М., 1961, стр. 7.

kindlustatakse antud riigi kodanikele ja juriidilistele isikutele. Neil on õigus vabalt ja takistamatult pöörduda kohtute, prokuratuuri, notariaatide ja teiste asutuste poole, kelle kompetentsi kuulub vastavate õiguslike küsimuste lahendamine. Nad võivad neis asutustes isiklikult esineda, esitada avaldusi ja hagisid võrdselt oma kodanikega.¹⁴

Seega kindlustatakse õigusliku abi lepingutega lepingupoole kodanikele ja juriidilistele isikutele täielik rahvuslik režiim teise lepingupoole territooriumil, mis kindlustab ka nende õiguste kaitse teise lepingupoole territooriumil. On arusaadav, et kaitstakse vaid neid huvisid, mis leiavad kaitse seadustes, ja sellises ulatuses ja korras, nagu neid kaitstakse selle riigi seaduste alusel, kelle kohtuorganitele või asutustele esitatakse vastav avaldus või hagi.

Nimetatud tingimuste osas erinevad Nõukogude Liidu poolt sotsialismimaadega sõlmitud lepingud kapitalistlike riikide praktikast. Kapitalistlikes maades tehakse tavaliselt välismaalastele suuri takistusi kohtute poole pöördumiseks, eriti muidugi välismaalastele-töölisele, kuna kohtulikud vaidlused puudutavad tavaliselt kohalike kapitalistide huve. Paljudes maades nõutakse välismaalastelt hagi esitamisel erilise kaitsjoni maksmist (*cautio judicatum solvi*) võimalike kohtukulude ja muude asja kohtuliku arutamisega seotud kulude katteks.¹⁵

Välismaalastele-töölisele teeb selline kaitsjoni maksmise nõue eriti raskeks kohtu poole pöördumise oma õiguste kaitseks.

Nõukogude Liidu poolt sõlmitud lepingutes keelatakse sõnaselgelt kohtukulude kindlustamise nõudmine põhjusel, et hageja on välismaalane, kellel ei ole antud riigis alalist elu- või viibimiskohta.¹⁶

Poolte täielik võrdõiguslikkus ilmneb ka sellest, et lepingutes nähakse ette võrdselt võimalus teatud juhtudel teise poole materiaalõiguse kohaldamiseks.

Lepingute alusel võib välismaa materiaalõigus tulla rakendamisele isiku teovõime ja isaduse kindlaksmääramisel, vanemate ja laste vahekordade lahendamisel, isiku teadmata äraolijaks ja sur-

---

¹⁴ Nimetatud seisukoht on väljendatud tekstuaalselt peaaegu ühesuguses vormis kõigi lepingute art. 1. Erinevalt mainitakse lepingutes juriidilisi isikuid. Lepingus SDV-ga (art. 1) räägitakse juriidilistest isikutest, mis on «asutatud vastavalt ühe lepingupoole seadustele». Teistes lepingutes räägitakse kodanikest ja juriidilistest isikutest». Sisulisi erinevusi siin ei ole, kuna tavaliselt asutamiskoht määrab juriidilise isiku «rahvuse». Vt. lähemalt — А. М. Ладыженский. Теории национальности юридических лиц в международном частном праве. «Советский Ежегодник международного права, 1964—1965». М., 1966, стр. 260.

¹⁵ Л у н ц. Международное частное право, М., 1949, стр. 336, 337.

¹⁶ Art. 16 lepingutes Albaaniaga, Bulgaariaga, Koreaga, Mongooliaga, Rumeeniaga ja Tšehhoslovakkiaiga; art. 17 lepingus SDV ja Jugoslaaviaga; art. 19 lepingus Poolaga; art. 15 lepingus Ungariga.

nuks tunnistamisel jm.¹⁷ Ka protsessuaalsete toimingute vormi suhtes võidakse teatud juhtudel kohaldada teise lepingupoole palvel välismaa seadust, kui see ei ole vastuolus kohtulikku eriülesannet täitva riigi seadustega.¹⁸

Ka selles osas erinevad sotsialismimaade vahel sõlmitud lepingud kapitalistlike riikide vahelistest suhetest. Kapitalistlikes riikides tavaliselt tehakse takistusi välismaa materiaalõiguse rakendamiseks ja püütakse igati laiendada oma õiguse kehtesfääri.

Poolte täielik võrdõiguslikkus ilmneb ka dokumentide keeles. Taotlused kohtulike toimingute sooritamiseks ja muud avaldused õiguslikuks abiks koostatakse kas taotluse esitaja või taotluse täitja keeles.¹⁹ Üksikutes lepingutes on siiski öeldud, et kirjavahetuses kasutab kumbki pool oma ametlikku keelt.²⁰

Seega ei tunnustata lepingutes mingit eelistatud keelt, milles tuleks koostada taotlused, nagu see ilmneb kodanlike riikide praktikast.

Mis puutub Nõukogude Liidu poolt sotsialismimaadega sõlmitud lepingutes välismaalastele rahvusliku režiimi kindlustamisele kohtute ja muude asutuste poole pöördumisel ja õiguste kaitse suhtes, siis ei ole see mingiks muudatuseks meie riigi senisest praktikast ja seadusandlusest. Meie seadusandluses asuti juba varem sellele seisukohale. NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilkohtumenetluse alustes (§ 59) tunnustatakse samuti välisriigi kodanike, ettevõtete ja organisatsioonide õigust kasutada «tsiviilprotsessuaalseid õigusi võrdselt Nõukogude kodanikega.»²¹

Samas on aga öeldud, et NSV Liidu Ministrite Nõukogu poolt võidakse kitsendada välismaalaste ja välismaa ettevõtete ja organisatsioonide protsessuaalseid õigusi, kui nende kodumaal eriti piiratakse Nõukogude kodanike, ettevõtete või organisatsioonide protsessuaalseid õigusi.

Viimast sätet ei leia me lepingutest, sest see on ilmselt ülearune. Sõbralikud suhted, mis valitsevad NSV Liidu ja sotsialismimaade vahel ja nendes maades valitsev ühiskondlik korraldus

---

¹⁷ Art. 24 lepingus Albaaniaga, Bulgaariaga, Koreaga, Mongooliaga, Rumeeniaga, Ungariga, Tšehhoslovakkiaiga; art. 22 lepingus Poolaga; art. 25, 26, 27, 29 lepingus Jugoslaaviaga.

¹⁸ Art. 7, 45, 48 lepingus Albaaniaga; art. 7, 46, 49 lepingutes Bulgaariaga, Koreaga, Mongooliaga, Tšehhoslovakkiaiga; art. 6, 45, 46 lepingus SDV-ga, art. 47, 50 lepingus Ungariga; art. 7, 47, 50 lepingus Rumeeniaga; art. 7, 54 lepingus Poolaga; art. 8 lepingus Jugoslaaviaga.

¹⁹ Art. 15 lepingus Albaaniaga, Bulgaariaga, Koreaga ja Mongooliaga; art. 16 lepingus SDV-ga.

²⁰ Art. 15 lepingus Tšehhoslovakkiaiga, Rumeeniaga; art. 4 lepingus Poolaga ja Jugoslaaviaga.

²¹ Л. А. Лунц. Вопросы правового положения иностранцев и применения иностранных законов в основах гражданского законодательства и основах гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик. «Новое в гражданском и гражданско-процессуальном законодательстве Союза ССР и Союзных республик». М., 1962, стр. 63, 64.

teevad võimatuks lepinguliste kohuste mittetäitmise. Kui aga praktikas selline juhtum peaks esinema ja kui lepinguosalise riigi territooriumil kitsendatakse Nõukogude kodanike, asutuste või ettevõtete protsessuaalseid õigusi, siis võidakse kitsendada ka selle lepingupoole kodanike, asutuste ja organisatsioonide protsessuaalseid õigusi NSV Liidus.

Tuleb märkida, et meie tsiviilkohtumenetluse alustes kindlustatakse rahvuslik režiim välismaalastele ilma vastastikkust nõudmata, s. t. arvestamata seda, millises ulatuses garanteeritakse Nõukogude kodanikele võimalus kohtute poole pöördumiseks ja nende õiguste kaitseks vastavas välisriigis. Kuid nagu eespool öeldud, kui nendes riikides esineb Nõukogude kodanike protsessuaalsete õiguste «erilisi piiramisi»²², siis võib NSV Liidu Ministrite Nõukogu rakendada vastavaid vastuabinõusid.

Millised organid täidavad kohtulikke ülesandeid? Lepingutes on öeldud, et õigusliku abi osutamisel suhtlevad kohtuorganid üksteisega oma keskorganite kaudu, kui lepingutes ei ole ette nähtud teist korda.²³ Erandina on ette nähtud Poolaga sõlmitud lepingu juurde lisatud täiendavas protokollis, et õigusliku abi küsimustes, mis puudutavad Ukraina, Valgevene ja Leedu Nõukogude Vabariike, võivad Poola Rahvavabariigi keskorganid vahetult pöörduda vastavate liiduvabariikide keskorganite poole.²⁴ Ungariga sõlmitud lepingule lisatud protokoll lubab vahetult pöörduda Ukraina NSV keskorganite poole.²⁵ Viimase seisukoha eesmärgiks on nende ülesannete täitmise kiirendamine, kuna sellega jääb ära täiendav kirjavahetus NSV Liidu keskorganite ja vastavate liiduvabariikide vahel. Õigusliku abi taotluste edasiandmise korda täpsustavad NSVL Ülemkohtu pleenumi 3. märtsi 1950. a. määrus nr. 5/5/ II «Välisriikide kohtulike eriülesannete täitmise korrast tsiviilasjades», mida omakorda täiendab NSVL Ülemkohtu pleenumi 6. aprilli 1951. a. määrus nr. 4/10/y²⁶

Nendes määrustes on öeldud:

a) välisriigi kohtute kohtulikud eriülesanded Nõukogude Liidu kohtutele saadab NSV Liidu või liiduvabariigi välisministeerium vahetult vastavale NSV Liidu kohtule;

b) NSV Liidu kohtute kohtulikud eriülesanded välisriikide kohtutele saadetakse liiduvabariikide ülemkohtute kaudu NSV Liidu välisministeeriumile;

---

²² Samas, lk. 64.

²³ Art. 3 lepingus Albaaniaga, Bulgaariaga, Koreaga, Mongooliaga, Rumeeniaga, Poolaga, Tšehhoslovakkia ja Ungariga; art. 4 lepingus SDV-ga. Lepingus Jugoslaaviaga (art. 3) on öeldud, et suhtlemine toimub organite kaudu, keda pooled teatavad diplomaatilisel teel teisele poolele.

²⁴ Vt. «Договоры», стр. 135.

²⁵ Samas, lk. 213.

²⁶ «Сборник действующих постановлений Пленума Верховного Суда СССР» 1924—1957 гг., М., 1958, стр. 192—194.

c) kohtud ei või mingil juhul täita neid välisriikide kohtute eriülesandeid, mis ei saanud meile NSV Liidu või liiduvabariigi välisministeeriumi kaudu.

Sellised taotlused tuleb jätta täitmata ja saata kas NSV Liidu või liiduvabariigi välisministeeriumile.

Nende sotsialistlike riikide kohtuorganid, kellega NSV Liit on sõlminud lepingud õiguslikuks abiks, suhtlevad meie vastavate organitega oma keskorganite kaudu.

Kehtiva seadusandluse alusel on volitatud NSV Liidu keskorganid suhtlema sotsialistlike välisriikide organitega õigusliku abi küsimustes järgnevalt:

a) NSV Liidu Ülemkohus — kõigis küsimustes, mis puudutavad kohtute ja notariaadi tegevust;

b) NSV Liidu Prokuratuur — küsimustes, mis on seotud kriminaalasja algatamisega, eeluurimisega, isikute väljaandmisega ja nende edasitoimetamisega; teated kriminaaljälituse tulemustest ja kõik muud küsimused, mis on seotud prokuratuuri, riikliku julgeoleku organite ja ühiskondliku korra kaitse ministeeriumi tegevusega;

c) NSV Liidu Välisministeerium — lapsendamise, eestkoste ja hoolduse küsimustes, nõudmised perekonnaseisuaaktide saamiseks ja muudes küsimustes, mis on ette nähtud lepingutes;

g) NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuv Juriidiline Komisjon — küsimustes, mis puudutab kehtivat või kehtinud seadusandlust.²⁷

Kui kohtud või teised organid saavad vahetult taotlusi sotsialistlike välisriikide kohtuorganitelt mitmesuguste eriülesannete täitmiseks, tuleb need täitmata jätta ja saata kas NSV Liidu Ülemkohtule või teisele NSV Liidu keskorganile, kelle kompetentsi kuulub vastava küsimuse lahendamise korraldamine.

Täites sotsialismimaade keskorganitelt saadud taotlusi õiguslikuks abiks, täidavad meie kohtud need eriülesanded Nõukogude protsessiseadusandluses ettenähtud korras.²⁸ Seega lähtutakse kohulike eriülesannete täitmisel kohtu asukoha seadusest (lex fori). Kohus eriülesannete täitmisel lähtub kohtu asukohas kehtivaist NSV Liidu või vastava liiduvabariigi seadustest.

Siiski nähakse lepingutes ette, et erandina, kui taotleja seadusandluses nähakse ette mõne eriülesande täitmiseks eriline vorm

²⁷ Постановление № 2 Пленума Верховного Суда СССР «О вопросах, связанных с выполнением судебными органами договоров с иностранными государствами об оказании правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам». «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1959, № 4, стр. 8, 9.

²⁸ Art. 7, 45, 48 lepingus Albaaniaga; art. 7, 46, 49 lepingus Albaaniaga; art. 7, 46, 49 lepingus Bulgaariaga, Mongooliaga ja Tšehhoslovakkiaga; art. 6, 45, 46 lepingus SDV-ga; art. 6, 47, 50 lepingus Ungariga; art. 7, 54 lepingus Poolaga; art. 7, 47, 50 lepingus Rumeeniaga; art. 8 lepingus Jugoslaaviaga.

või kord, võidakse taotleda eriülesannete täitmist taotleja protsessi-seadusandluses ettenähtud korras.²⁹

Vastavalt NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 19. juuni 1959. a. määrusele nr. 2 võivad Nõukogude kohtud täita sotsialistlike välisriikide kohtuorganite taotluse ja rakendada eriülesande täitmiseks taotleja protsessuaalset seadust, kui see ei ole vastuolus Nõukogude seadusandlusega. Küsimus lahendatakse igal üksikjuhul NSV Liidu Ülemkohtus.³⁰ Selles osas on lepingud kooskõlas NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilkohtumenetluse alustega.³¹ Nii lepingutes kui ka NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilkohtumenetluse alustes räägitakse kohtulike eriülesannete täitmiseks kohtuorganite poolt kohtu asukohas kehtivate seaduste alusel. Nimetatud sätet tuleb laiendavalt tõlgendada ja asuda seisukohale, et ka teised asutused (näit. NSV Liidu ja liiduvabariikide välisministeeriumid, notariaat) täidavad eriülesanded meil kehtivate seaduste alusel, kui taotleja ei taotle nende täitmist oma maa seaduste alusel.

Samuti ka sel juhul, kui mõne sotsialistliku välisriigi-lepingu-osalise kodanik või juriidiline isik esineb meie kohtutes, määratakse tema protsessuaalsed õigused (tema õigused ja kohustused jm.) kindlaks kohtu asukoha seadustega.

Kohtulike eriülesannete täitmisel NSV Liidu territooriumil teise lepingupoole — sotsialistliku välisriigi kodanike suhtes võib esineda juhte, et nimetatud isikud oma käitumisega püüavad takistada Nõukogude organitel eriülesannete täitmist, (näit. keeldumine kohtukutse vastuvõtmisest, tunnistajana esinemisest, tõendite esitamisest jm.) Sellistel juhtudel võivad meie organid kasutada teiste lepingupoolte kodanike vastu kõiki neid sunnivahendeid, mis on lubatud kasutada meie seadusandlusega vastavate protsessuaalsete toimingute täitmise kindlustamiseks.³²

Tsiviilõiguslikes vaidlustes, millest võtab osa välismaalane, välismaa asutus või organisatsioon, on teinekord vaja kasutada poolte õiguste ja kohustuste või juriidilise fakti kindlaksmääramiseks välismaa seadust.

Välismaa seaduse rakendamise võimalus meie kohtutes määratakse kindlaks NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilkohtumenetluse alustes § 12, kus on öeldud: «Välismaa õiguse norme rakendab kohus kooskõlas seadusega». NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviil-seadusandluse aluste § 128 alusel: «Välisriigi seadust ei kohaldata,

²⁹ Art. 7 lepingus Albaaniaga, Bulgaariaga, Koreaga, Mongooliaga, Poolaga, Rumeeniaga ja Tšehhoslovakkiaiga; art. 6 lepingus SDV-ga; art. 8 lepingus Jugoslaaviaga.

³⁰ Постановление Пленума Верховного Суда СССР «О вопросах, связанных с выполнением судебными органами договоров с иностранными государствами об оказании правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам», ч. 3 «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1959, № 4, стр. 10.

³¹ Vt. § 3. ja 62.

³² Eesti NSV TsPK, §-d 90—94.

kui selle kohaldamine oleks vastuolus nõukogude korra alustega». Samas seaduses § 129 määratakse kindlaks ka meie tsiviilseaduste ja rahvusvaheliste lepingute vahekord. Nimetatud paragrahvis on öeldud: «Kui rahvusvahelise lepinguga või rahvusvahelise kokkuleppega, millest võtab osa NSV Liit, on kehtestatud teistsugused eeskirjad, kui need, mis sisalduvad Nõukogude tsiviilseadusandluses, siis kohaldatakse rahvusvahelise lepingu või rahvusvahelise kokkuleppe eeskirju».

Samas on öeldud, et sama põhimõtet rakendatakse liiduvabariigi territooriumil, kui viimane võtab osa rahvusvahelisest lepingust või kokkulepest.

Seega lahkkelide korral meie seadusandluse ja rahvusvaheliste lepingute vahel tunnustatakse rahvusvaheliste lepingute prioriteeti. Nõukogude Liidu poolt sotsialismimaadega sõlmitud lepingud õiguslikuks abiks sisaldavad sätteid, mille alusel võivad meie kohtutes rakendamisele tulla teise lepingupoole tsiviilseadused ja tunnustatakse teise lepingupoole kohtute kompetentsi. Need lepingu sätted on niifitseeritud kollisiooninormid, mille alusel mitte ainult ei tule rakendamisele teise lepingupoole õigus, vaid teatud juhtudel ka Nõukogude õigus. Nagu eespool nimetatud, lähtuvad nimetatud sätted poolte täieliku võrdoiguslikkuse põhimõttest. Nende sätete alusel võivad rakendamisele tulla teise lepingupoole seadused Nõukogude kohtutes, aga samuti ka Nõukogude seadused teise lepingupoole kohtutes.

Lepingud sisaldavad järgmisi kollisiooninorme:

1) isikute teovõime määratakse kindlaks selle riigi seadustega, kelle kodanik see isik on (*lex nationalis* ehk *lex patriae*). Juriidiliste isikute juhtivate organite õigus- ja teovõime määratakse kindlaks kodumaa seadustega. Erinevus on aga üksikute riikide seadusandluse küsimuses — millist riiki lugeda juriidilise isiku kodumaaks. Enamik riike lahendab selle küsimuse lähtudes asutamiskohast, lugedes juriidilise isiku kodumaaks riiki, kelle territooriumil ja kelle seaduste järgi ta asutati.

Poola RV seadusandlus erandina loeb juriidilise isiku kodumaaks tema juhtivate organite asukohta.³³

Lepingutes (välja arvatud vaid leping Poolaga) ei räägita füüsiliste isikute õigusvõimest. Kuna lepingute alusel kindlustavad lepingupoolel vastastikku teise lepingupoole kodanikele rahvusliku režiimi, siis lähtudes nendest lepingu eeskirjadest tuleb järeldada, et sotsialismimaade kodanike õigusvõime määratakse meil Nõukogude seadustega. Nimetatud seisukoht tuleneb ka NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilseadusandluse aluste § 122, kus on öeldud: «Välisriigi kodanikud kasutavad NSV Liidus tsiviilõigusvõimet

³³ I. Szasz, *Private International Law in the European Peoples Democracies*. Budapest, 1964, lk. 211, vt. ka art. 22 p. 2 lepingus Poolaga.

võrdselt Nõukogude kodanikega.»³⁴ Samas on öeldud, et juhul kui välismaal kitsendatakse Nõukogude kodanike tsiviilõigusvõimet, võib NSV Liidu Ministrite Nõukogu kehtestada vastukitsendusi ka nende maade kodanike õigusvõime suhtes meie territooriumil. Viimasel sätel ei ole praktilist tähtsust NSV Liidu suhetes sotsialismimaadega. Kuna nende maade vahelised suhted on rajatud täieliku võrdõiguslikkuse ja vastastikku teise poole õiguste austamise printsiibile, siis ei saa siin kujuneda olukorda, et mõne sotsialismimaa territooriumil kitsendatakse Nõukogude kodanike õigusi. Erinev on olukord praegu Hiina Rahvavabariigis, kuid me oleme veendunud, et seal toimuv teiste sotsialismimaade õiguste rikkumine on ajutine nähe ja läbirääkimiste tulemusena suudetakse taastada proletaarse internatsionalismi põhimõtetele rajanevad suhted HRV ja teiste sotsialistlike maade vahel.

Erinevalt teistest lepingutest on Poola Rahvavabariigiga sõlmitud lepingus öeldud,³⁵ et füüsiliste isikute õigusvõime määratakse selle lepingupoole seadustega, kelle kodanik on isik. Nimetatud säte on teataval määral vastuolus õiguslikuks abiks sõlmitud lepingutes lepingupoole kodanikele kindlustatud rahvusliku režiimiga, kuna selle alusel isikute õigusvõime määratakse, nagu eespool mainisime, asukoha seadustega. Tuleb nõustuda nõukogude juriidilises literatuuris esitatud seisukohtadega selle kohta, et lepingus Poolaga tunnustatud kodumaa seadust füüsiliste isikute õigusvõime kindlaksmääramisel tuleb tegelikult rakendada õigusvõime alguse ja lõpu kindlaksmääramiseks.³⁶ Nimetatud seisukohale tuleb asuda ka seepärast, et rahvusliku režiimi alusel ei saa tunnustada üks lepingupool oma territooriumil teise lepingupoole kodanike neid õigusi, mis on vastuolus antud riigi seadustega ja mille alusel välismaalasele antud riigi territooriumil antakse suuremad õigused kui oma kodanikele.

Füüsiliste isikute teovõimetuks tunnistamisest räägitakse ainult Poolaga sõlmitud lepingus.³⁷

Üldreeglina on teovõimetuks tunnistamiseks kompetentsed isiku kodumaa vastavad organid ja see toimub kodumaa seaduste alusel. Kui ühel lepingupoolel tekib vajadus tema territooriumil elava teise lepingupoole kodaniku teovõimetuks tunnistamiseks, siis teatab ta sellest teise lepingupoole vastavatele organitele. Kui need

---

³⁴ Välismaalaste suhtes kehtestatud üksikute kitsenduste kohta. Л. А. Лунц. Международное частное право. Особенная часть. М., 1963, стр. 22—24; М. М. Богуславский, А. А. Рубанов. Правовое положение иностранцев в СССР. М., 1959, стр. 55—58.

³⁵ Art. 22 Poolaga sõlmitud lepingus.

³⁶ М. М. Богуславский, А. А. Рубанов. Правовое сотрудничество СССР и стран народной демократии, «Советский Ежегодник международного права», 1958, стр. 260; Л. Лунц. Международное частное право. Особенная часть. М., 1963, стр. 35, 36.

³⁷ Vt. art. 23—26 Poolaga sõlmitud lepingus.

annavad nõusoleku või kui nad kolme kuu jooksul ei vasta teatele, siis on ühe lepingupoole vastavad organid kompetentsed tunnistama teovõimetuks tema territooriumil elavat teise lepingupoole kodanikku. Teovõimetuks tunnistamine toimub seejuures isiku elukoha riigi seaduste alusel, kuid selle akti kehtivuseks on siis nõutav, et eelnimetatud isiku teovõimetuks tunnistamise põhjused oleksid ette nähtud ka isiku kodumaa seadustes.

Kui küsimuse otsustamine on kiireloomuline ega kannata viivitamist, võivad ühe lepingupoole organid tunnistada omal algatusel teovõimetuks tema territooriumil elava teise lepingupoole kodaniku ning võtta tarvitusele vajalikud abinõud selle isiku ja tema varanduse kaitseks. Otsusest teatatakse viivitamatult teise lepingupoole vastavatele organitele. Kui need organid asuvad teistsugusel seisukohal, siis tuleb otsus teise lepingupoole kodaniku teovõimetuks tunnistamiseks ja abinõud, mis võeti tarvitusele selle isiku ja tema varanduse kaitseks, ära muuta.

Poolaga sõlmitud lepingu alusel kasutatakse samasugust korda ka teovõimetuks tunnistamise otsuse äramuutmisel. Teistes lepingutes ei leia nimetatud küsimus otsest käsitlemist. Kuid lepingute teiste sätete alusel võime järeldada, et samasugust korda tuleb kasutada ka Nõukogude territooriumil elavate teiste sotsialismi- maade kodanike teovõimetuks tunnistamisel. Sellise järelduse võime teha lepingute sätetest, mis räägivad ühe lepingupoole territooriumil elava teise lepingupoole kodanikule eestkostja määramisest.³⁸

2. Kollisiooninorme abielu, abielulahutuse ja abikaasade vahekordade kohta sisaldavad erinevalt teistest lepingutest vaid Poolaga ja SDV-ga sõlmitud lepingud.³⁹ Nende alusel määratakse üldiselt abielu vorm kindlaks selle maa seaduste alusel, kelle territooriumil see sõlmitakse. Poolaga sõlmitud leping näeb ette sellest üldreeglist teatud erandi. Selle alusel abielu sõlmimisel loetakse abielu ühe lepingupoole kodanike poolt teise lepingupoole territooriumil ka siis kehtivaks, kui see on sõlmitud vormis, mis nähakse ette abikaasade kodumaa seadustega, kuigi seda ei tunnusta abielu sõlmimise koha seadused. Ilmselt nähakse siin ette võimalus kirikliku abielu sõlmimiseks, mida tunnustatakse Poola seadustega.

SDV-ga sõlmitud lepingus räägitakse ka abieludest, mis sõlmitakse konsulaatides ja saatkondades. Nende suhtes tunnustatakse selle riigi seadustes ettenähtud vormi, kelle saatkonnas või konsulaadis abielu sõlmiti. Seega võivad Saksa Demokraatliku Vabariigi kodanikud, abielludes NSV Liidus asuvas SDV saatkonnas, sõlmida abielu vormis, nagu seda tunnustavad SDV seadused.

Poolaga sõlmitud lepingu alusel reguleeritakse abikaasade isiklikud ja varalised vahekorrad selle riigi seadustega, kus neil on

³⁸ Лунц. Международное частное право. Особенная часть. М. 1963, стр. 36, 37.

³⁹ Art. 28 lepingus Poolaga; art. 21 lepingus SDV-ga.

ühine elukoht.⁴⁰ SDV-ga sõlmitud leping otseselt ei lahenda seda küsimust, kuid lepingu teiste sätete⁴¹ alusel võime tulla järeldusele, et ka siin lahendatakse abikaasade vahekorrad selle maa seaduste alusel, kus neil on ühine elukoht. Kui ühe lepingupoole kodanikud-abikaasad elavad erineva lepingupoole territooriumil, siis reguleeritakse nende vahekorrad kodumaa seaduste alusel. Kui abikaasad on erinevate lepingupoolte kodanikud ja elavad samuti erinevate riikide territooriumil, siis reguleeritakse nende vahekorrad selle lepingupoole seaduste alusel, kus neil on või oli ühine elukoht.

Poolaga sõlmitud leping lahendab ka küsimuse sellest, millise riigi kompetentsi kuulub abikaasade isiklikke ja varalisi vahetunde puudutavate küsimuste lahendamine. Lepingu alusel on kompetentsed selle riigi kohtud, kelle seaduste alusel lahendatakse vaidlus. Abielulahutusel ja abielu kehtetuks tunnistamisel, kui abikaasad on ühe lepingupoole kodanikud, rakendatakse nende kodumaa seadust ja üldreeglina allub asi nende kodumaa kohtutele.⁴² Kui aga abikaasad elavad teise lepingupoole territooriumil, siis võidakse asi allutada ka selle lepingupoole kohtutele.⁴³ Kui abielulahutuse või abielu kehtetuks tunnistamise asja algatamisel olid abikaasad erinevate lepingupoolte kodanikud ja elasid samuti erinevate lepingupoolte territooriumil, siis võidakse asi allutada ükskõik kumma lepingupoole kohtutele ja lahendatakse kohtu asukoha seaduste alusel.

Poolaga sõlmitud leping sisaldab veel erisätte abielu kehtetuks tunnistamise kohta. Selles on öeldud, et kui ühe lepingupoole kodanike abielu sõlmitakse teise lepingupoole territooriumil, siis võidakse see tunnistada kehtetuks ainult siis, kui tingimused tema kehtetuks tunnistamiseks olid ette nähtud nii abielu sõlmimise koha riigi kui ka abikaasade kodumaa seadustega.

Nagu nimetatud, ei sisalda teiste maadega sõlmitud lepingud sätteid abielu ja abikaasade vahetunde kohta, millega ühes nende küsimuste lahendamiseks tuleb rakendada riikide seadusandluses ettenähtud kollisiooninorme.

Sotsialismimaades kehtivate kollisiooninormide alusel sõlmitakse välismaalaste abielu sõlmimiskohas ettenähtud vormi kohaselt.⁴⁴ Kui mõlemad abikaasad on välismaalased, siis lubatakse abielu sõlmida ka saatkondades või konsulaatides. Viimasel juhul võidakse abielu sõlmida saatkonna või konsulaadi kodumaa seadustes ettenähtud vormi kohaselt.⁴⁵

⁴⁰ Art. 29, p. 1 lepingus Poolaga.

⁴¹ Vt. art. 22, p. 2 lepingus SDV-ga.

⁴² Art. 30 p. 2 lepingus Poolaga; Art. 23 p. 1 lepingus SDV-ga.

⁴³ Art. 30 p. 2 lepingus Poolaga.

⁴⁴ Szaszy, Osund. teos, lk. 347.

⁴⁵ Samas; Лунц. Международное частное право, Особенная часть. М., 1963, стр. 311—315; NSV Liidu ja liiduvabariikide abielu- ja perekonnaseadusandluse alused, § 31, NSVL ÜT, 1968, nr. 27, art. 241.

Nõukogude Liidus kehtivate eeskirjade kohaselt sõlmitakse välismaalaste abielud meie territooriumil meil kehtiva vormi kohaselt.⁴⁵

Välismaalastel lubatakse vastastikkuse põhimõttel sõlmida abielusid ka oma kodumaa saatkondades või konsulaatides, s. t. juhul, kui vastav välisriik kindlustab meie kodanikele sama võimaluse. Viimasel juhul võidakse abielud sõlmida vastava välisriigi seadustes ettenähtud vormi kohaselt. Kuid ka nende abielude juures nõuab meie seadusandlus meie seadustes ettenähtud materiaalsete tingimuste arvestamist.⁴⁶

NSV Liidu ja liiduvabariikide abielu- ja perekonnaseadusandluse aluste (edaspidi — «Alused») kohaselt (§ 32, lg. 1) sõlmitakse üldreeglina Nõukogude kodanike abielud välismaal NSV Liidu saatkondades või konsulaatides. Kuid seda moodust saab kasutada ainult siis, kui mõlemad abikaasad on Nõukogude kodanikud. Erandina lubavad «Alused» siiski Nõukogude kodanikel välismaal sõlmida abielu välisriigi vastavates asutustes seal kehtestatud vormi kohaselt. Kuid need abielud tunnistatakse Nõukogude Liidus kehtivaks ainult siis, kui nende sõlmimisel on arvestatud meie seadustes abielu sõlmimiseks nõutud tingimusi (§ 32, lg. 3). Sama nõue kehtib ka välismaal Nõukogude kodanike poolt välismaalastega sõlmitud abielude kohta.⁴⁷

Abikaasade-välismaalaste isiklikud ja varalised vahekorrad lahendatakse teatud määral erinevalt üksikute sotsialismimaade seadusandluses. Tšehhoslovakkias 1948. a. vastuvõetud eriseaduse alusel reguleeritakse välismaalaste-abikaasade isiklikud ja varalised vahekorrad kodumaa seaduse alusel. Kui nende abikaasade riikkondsus on erinev, siis reguleeritakse nimetatud küsimused Tšehhoslovakkia seaduste alusel.⁴⁸ Samuti ka SDV-s reguleeritakse abikaasade-välismaalaste isiklikud ja varalised vahekorrad abikaasade kodumaa õiguse alusel.⁴⁹

Seevastu Ungaris lahendatakse välismaalaste-abikaasade isiklikud ja varalised vahekorrad ühises elukohas või viimases ühises elukohas kehtivate seaduste alusel.⁵⁰

Rumeenias rakendatakse nimetatud küsimuste lahendamiseks abikaasade ühist natsionaalset õigust või viimast ühist natsionaalset õigust. Kui abikaasadel ei ole ühist natsionaalset õigust, rakendatakse mehe abielu sõlmimise momendi natsionaalset õigust.⁵¹

⁴⁶ Vt. ENSV APK §207.

⁴⁷ Лунц. Международное частное право. Особенная часть. М., 1963, стр. 315; Н. В. Орлова, Вопросы брака и развода в международном частном праве. М., 1960, стр. 147—148.

⁴⁸ Szaszy. Osuñd. teos, lk. 348.

⁴⁹ Samas.

⁵⁰ Samas, lk. 349. Nimetatud seisukoht on omaks võetud ka Ungari ja SDV vahel sõlmitud lepingus õiguslikuks abiks art. 27.

⁵¹ Samas.

Nõukogude Liidus kehtivate seaduste alusel lahendatakse välismaalaste-abikaasade isiklikud ja varalised vahekorrad Nõukogude seaduste alusel.⁵² Sellest üldreeglist võidakse teha erandeid rahvusvaheliste lepingutega, nagu nägime seda eespool Poolaga ja SDV-ga sõlmitud lepingutes. Teiste sotsialismimaadega õiguslikuks abiks sõlmitud lepingud ei sisalda sätteid nimetatud küsimuste reguleerimiseks, millega ühes ka nende maade kodanike-abikaasade isiklikud ja varalised vahekorrad lahendatakse meie seaduste alusel. Välismaalaste-abikaasade abielu lahutamisel rakendatakse sotsialismimaades erineva sisuga kollisiooninorme. Bulgaaria kollisiooniõiguse alusel toimub abielulahutus abikaasade kodumaa seaduse alusel. Kui välismaalastel-abikaasadel on ühine riikkondus, siis võib nende abielulahutuse hagi tulla arutusele Bulgaaria kohtutes ainult sel juhul, kui hagi allumine Bulgaaria kohtule on ette nähtud abikaasade kodumaa seadustega. Kui abikaasadel puudub ühine kodakondsus, siis allub välismaalaste abikaasade abielulahutus Bulgaaria kohtule ja rakendatakse tema seadust.⁵³

Üldiselt samal seisukohal asub Tšehhoslovakkia kollisiooniõigus. Kui välismaalastel-abikaasadel oli varem ühine riikkondus, siis abielulahutusel rakendatakse nende viimase ühise kodumaa seadust. Kui neil puudus üldse ühine riikkondsus, siis rakendatakse Tšehhoslovakkia seadust. Tšehhoslovakkia kohtud võivad arutada välismaalaste abielulahutuse asja siis, kui üks abikaasadest on Tšehhoslovakkia kodanik.⁵⁴

Kui vähemalt üks abikaasadest on Ungari kodanik, siis loevad Ungari seadused Ungari kohtu ainukompetentseks abielulahutuse küsimuse arutamisel ja selle otsustamisel rakendatakse Ungari seadusi.⁵⁵ Kuid Ungari õigus võimaldab ka välismaalastel, kellel on alaline elukoht Ungaris, pöörduda abielulahutuse haviga Ungari kohtute poole. Asja arutamisel rakendatakse Ungari õigust, kuid siin ei saa abielulahutuse aluseks olla faktid, mis leidsid aset välismaal ja mida seal ei tunnustata abielulahutuse alusena, ehkki Ungari seadused neid sellistena tunnustavad. Samuti kui välismaalaste kodumaa seadus tunnustab teatud asjaolusid, mille olemasolul abielulahutus on ajutiselt võimatu (näit. rasedus), siis nende asjaolude olemasolul ei saa esitada abielulahutuse hagi ka Ungari kohtusse.

Ülemkohtu pleenumi 19. juuni 1959. a. määruse nr. 2 alusel võidakse Nõukogude Liidus meie territooriumil elavate välismaalaste abikaasade (või juhul, kui üks abikaasadest on Nõukogude

⁵² Лунц. Международное частное право. Особенная часть, 1963, стр. 327.

⁵³ Szaszy. Osund. teos, lk. 351, 352.

⁵⁴ Samas; vt. ka Штайгр. Брачные дела согласно чехословацкому международному частному праву. — «Бюллетень чехословацкого права», 1956, № 1—2, стр. 213.

⁵⁵ Szaszy. Osund. teos, lk. 353—355.

kodanik) hagid abielulahutuseks esitada meie kohtutele ja nad lahendatakse meie seadustes ettenähtud korras. Nimetatud hagid ei allu ainult siis meie kohtutele, kui Nõukogude Liidu poolt sõlmitud rahvusvaheliste lepingute alusel on nende arutamiseks ette nähtud teine kord. Eeltoodu kehtib nende juhtude kohta, kus mõlemal abikaasal on alatine elukoht Nõukogude Liidus. Sama seisukohta tunnustatakse ka «Alustes» (§ 33, lg. 1)

Kui üks abikaasadest, nimelt kostja, elab välismaal, siis NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi määruse alusel võib eelnimetatud asi arutusele tulla meie kohtus ainult siis, kui kostja nõustub asja arutamisega hageja elukohas või kui hagejal on väikesed lapsed, mis takistab tema sõitu kostja elukohta, ja kui hageja taotleb asja arutamist tema elukohas.⁵⁶

Kostja seisukoha väljaselgitamiseks peab esitama meie kohus vastava taotluse kostja elukoha kohtule. Nii näiteks pöördus Moskva Timirjazevi rajooni rahvakohus seoses kod. P avaldusega lahutada tema abielu KR DV kodaniku K-ga, kes elas nimetatud riigi territooriumil, taotlusega kostja elukoha kohtu poole KR DV-s välja selgitada, kas kostja on nõus asja arutamisega Nõukogude kohtus. Korea kohus täitis eriülesande ja ühes muude dokumentidega saatis meie kohtule kostja taotluse, milles paluti asja arutada Moskva kohtus tema äraolekul.⁵⁷

«Alustes» ei lahendata otseselt nimetatud küsimust. Vastavalt «Aluste» sätetele tunnustatakse Nõukogude Liidus Nõukogude kodaniku ja välismaalase abielulahutust, mis toimus välismaal, vastava riigi seaduste järgi ainult siis, kui abielulahutuse ajal elas vähemalt üks abikaasadest väljaspool NSV Liidu piire (§ 33, lg. 2). Ka sellest sättest järeldub kaudselt, et Nõukogude kodaniku ja välismaalase vaheline abielulahutus, juhul kui üks abikaasadest elab välismaal, allub ainult poolte nõusolekul Nõukogude kohtule ja toimub meie seadustes ettenähtud korras.

3. I s a d u s e k i n d l a k s m ä ä r a m i s e l, samuti aga ka isaduse vastu vaidlemisel ja küsimuse otsustamisel, kas laps on sündinud antud abielust, lähtutakse lepingute alusel selle riigi seadusandlusest, kelle kodakondsuse sai laps sündimisel.⁵⁸ Lepingute alusel alluvad kohtuasjad nimetatud küsimustes selle riigi kohtuorganitele, kelle seadus tuleb rakendamisele nende lahendamisel, s. t. selle riigi kohtuorganitele, kelle kodakondsuse sai laps sündimisel.

⁵⁶ «Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР». М., 1964, стр. 121.

⁵⁷ «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1960, № 5, стр. 46.

⁵⁸ Art. 26 lepingutes Albaaniaga, Bulgaariaga, Jugoslaaviaga, Mongooliaga ja Tšehhoslovakkia; art. 27 lepingutes Rumeeniaga, Ungariga ja Koreaga; art. 25 lepingus SDV-ga. Poolaga sõlmitud lepingus otseselt sellesisulist sätet ei esine, kuid seal on öeldud, et väljaspool abielu sündinud lapse õiguslikud vahekorrad emaga ja isaga määratakse lapse kodumaa seaduste alusel, vt. art. 32.

sel.⁵⁹ Kuid seda sel puhul, kui kostja ja hageja elavad selle riigi territooriumil.

Kui aga hageja ja kostja ei ela selle riigi territooriumil, kelle kodakondsuse sai laps sündimisel, vaid mõlematel on alatine elukoht teise lepingupoole territooriumil, siis on õiguslikuks abiks sõlmitud lepingute alusel kompetentsed kohtuasja lahendamiseks ka selle riigi kohtuorganid tingimusel, et kohaldatakse siiski lapse kodumaa seadusi. Viimati nimetatud erandit ei sisalda ainult Poola sõlmitud leping.

Erinevalt teiste riikidega sõlmitud lepingutest sisaldavad Poola ja KR DV-ga sõlmitud lepingud veel erisätte vanemate ja laste vahekordade kohta üldse.⁶⁰ Neis lepinguis on öeldud, et vanemate ja laste vahekorrad määratakse selle riigi seadustega, kelle territooriumil on neil ühine elukoht. Järelikult, kui mõni perekond Poola või KR DV kodanikke koos lastega elab Nõukogude Liidu territooriumil, siis määratakse vanemate ja laste vahekorrad kindlaks meie seadustega. Kui aga üks vanematest elab teise lepingupoole territooriumil, siis määratakse vanemate ja laste vahekorrad selle lepingupoole seadustega, mille kodanik on laps.

Teised lepingud ei sisalda otseselt selliseid sätteid, millega ühes tuleb nimetatud küsimused lahendada nendes riikides kehtivate kollisiooninormide alusel. Sotsialismimaades reguleeritakse välismaalaste, vanemate ja laste vahekorrad osalt lapse kodumaa (Albaania, Bulgaaria), osalt vanemate kodumaa (SDV, Tšehhoslovakkia, Rumeenia) seaduste alusel. Kui vanemad on riikkoduseta isikud, siis lahendatakse vanemate ja laste vahekorrad lapse kodumaa seaduste alusel (Tšehhoslovakkia).⁶¹

Nõukogude Liidu seadustes ei ole erisätteid, mis reguleerivad meie territooriumil elavate välismaalaste laste ja vanemate vahelisi suhteid ja mis kehtestaksid nende suhtes mingi erirežiimi. Seega määratakse Nõukogude Liidu territooriumil elavate välismaalaste laste ja vanemate vahekorrad kindlaks Nõukogude seaduste alusel.⁶² Kui aga vaid üks vanemaist elab meie territooriumil, siis tuleb eelnevate lepingute sätete alusel asuda seisukohale, et sellisel juhul tuleb rakendamisele selle riigi seadus, kelle kodanik on laps.

4. Väljaspool abielu sündinud lapse vahekorrad

---

⁵⁹ Art. 28 lepingus Albaaniaga, Bulgaariaga, Jugoslaaviaga, Mongooliaga, Koreaga ja Tšehhoslovakkiaga; art. 27 lepingus SDV-ga ja art. 29 lepingutes Rumeeniaga ja Ungariga.

⁶⁰ Art. 26 lepingus KR DV-ga ja art. 31 lepingus Poolaga.

⁶¹ S z a s z y. Osund. teos, lk. 356—361.

⁶² Л у н ц. Международное частное право. Особенная часть, М., 1963, стр. 330.

emaga ja isaga määratakse kindlaks selle riigi seadustega, kelle kodanik on laps.⁶³

Väljaspool abielu sündinud lapse õiguslik seisund üksikutes sotsialismimaades on erinev. Erinevalt lahendatakse üksikute sotsialismimaade seadustes ka küsimus väljaspool abielu sündinud lapse õigusest saada isalt alimente. Kõigi nende küsimuste lahendamisel, nagu nähtub eeltoodud õiguslikuks abiks sõlmitud lepingutes sisalduvast kollisiooninormist, tuleb lähtuda lapse kodumaa õigusest. Nimetatud lepingutes sisalduv säte on ebatäpne, sest selles ei täpsustata küsimust, millist õigust tuleb lugeda lapse kodumaa õiguseks, kas selle riigi õigust, kelle kodakondsuse sai laps sündimisel, või selle, kelle kodanik on laps momendil.

Nimetatud küsimus võib tekkida iga kord, kui väljaspool abielu sündinud laps saab hiljem uue kodakondsuse.

Lähtudes riikide siseseadusandluses sisalduvatest sätetest tuleb asuda seisukohale, et kodumaa õigusena eelnimetatud lepingutes mõeldakse selle riigi õigust, kelle kodakondsuse sai laps sündimisel.⁶⁴ Nimetatud õiguse alusel tuleb otsustada ka, kas isal lasub kohustus maksta oma väljaspool abielu sündinud lapsele alimente või mitte.

5. Isikute tunnistamine surnuks või teadmata äraolijaks, samuti ka surma fakti kindlakstegemine kuulub selle riigi vastavate organite kompetentsi, kelle kodanik oli isik momendil, mil temast on viimased teated, et ta oli elus.

Kuid ka teise lepingupoole vastavad organid võivad isiku tunnistada surnuks või teadmata äraolijaks siis, kui seda taotleb tema territooriumil elav isik, kelle õigused ja huvid on rajatud selle lepingupoole seadustele. Isikute tunnistamisel teadmata äraolijaks ja surnuks, samuti ka surma fakti tuvastamisel rakendavad kohtuorganid kohtu asukoha seadust.⁶⁵

6. Eestkoste ja hooldusasjad alluvad selle riigi seadustele ja organitele, kelle kodanik on eestkoste või hoolduse all olev isik.

Õiguslik vahekord eestkostja või hooldaja ja eestkoste või hoolduse all oleva isiku vahel määratakse kindlaks selle maa seadustega, kelle vastavad organid määrasid eestkostja või hooldaja.⁶⁶

---

⁶³ Art. 27 lepingutes Albaaniaga, Bulgaariaga, Jugoslaaviaga, Mongooliaga, Koreaga ja Tšehhoslovakkiaiga; art. 26 lepingus SDV-ga; art. 28 lepingutes Rumeeniaga ja Ungariga; art. 32 lepingus Poolaga.

⁶⁴ Tšehhoslovakkia seadus rahvusvahelisest eraõigusest asub näiteks sellel seisukohal. Vt. Луниц. Международное частное право. Особенная часть. М., 1963, стр. 329.

⁶⁵ Art. 29 lepingutes Albaaniaga, Bulgaariaga, Koreaga, Mongooliaga ja Tšehhoslovakkiaiga; art. 24 lepingus SDV-ga; art. 27 lepingus Poolaga; art. 30 lepingus Rumeeniaga; art. 25 lepingus Ungariga.

⁶⁶ Art. 30–32 lepingus SDV-ga; art. 37–40 lepingus Poolaga; art. 31–33 lepingus Rumeeniaga; art. 33–35 lepingus Ungariga; art. 30–33 lepingus Mongooliaga; art. 32–34 lepingus Jugoslaaviaga.

Kohustuse suhtes võtta endale eestkostja või hooldaja ülesanded kehtivad eestkostja või hooldaja kodumaa seadused.

Kui on vaja määrata eestkostjat või hooldajat isikule, kes on ühe lepingupoole kodanik, aga elab teise lepingupoole territooriumil või tema varandus on seal, pöörduvad viimase vastavad organid sellesisulise taotlusega isiku kodumaa organite poole. Kui aga olukord nõuab kiiret tegutsemist, siis võivad viimati nimetatud juhul eestkostja või hooldaja määrata ka isiku või tema varanduse asukoha vastavad organid, teatades sellest isiku kodumaa organitele. Asukoha riigi organite otsus jääb kehtima niikaua, kuni isiku kodumaa vastavad organid ei tee teistsugust otsust.

Lepingutes nähakse veel ette võimalus eestkoste või hoolduse üleandmiseks ühe riigi organite poolt teise riigi organitele juhul, kui isikul, kes on hoolduse või eestkoste all, on teises riigis alaline elu- või viibimiskoht või varandus. Viimase riigi organid teostavad hooldust või eestkostet oma seaduste alusel, kuid õigus- ja teo- võime küsimuste otsustamisel peavad nad lähtuma eestkoste või hoolduse all oleva isiku kodumaa seadustest.

Hooldust või eestkostet teostava riigi organid ei ole õigustatud tegema otsust isiku isikliku staatuse kohta, kuid nad võivad siiski anda loa isiku abiellumiseks, kui sellist organite nõusolekut nõuavad hoolduse või eestkoste all oleva isiku kodumaa seadused.

7. Lapsendamisel ja selle tühistamisel rakendatakse lapsendaja kodumaa seadust. Kui lapsendaja ja lapsendatav on erineva riigi kodanikud, siis peab lapsendamiseks olema nõusolek lapsendatava kodumaa vastavalt organilt.⁶⁷

Kui lapse lapsendavad abikaasad, kes on erineva riigi kodanikud, siis peab lapsendamine, samuti aga ka selle tühistamine toimuma mõlema abikaasa kodumaa seaduste kohaselt.

Nagu nimetatud, otsustavad lapsendamise või selle tühistamise lapsendaja kodumaa vastavad organid. Kui abikaasad on erineva riigi kodanikud, siis otsustavad lapsendamise selle riigi organid, kus abikaasadel oli lapsendamise momendil alaline elu- või viibimiskoht.

8. Vallasvara pärimist reguleerib pärandaja kodumaa seadus, s. t. selle riigi seadus, kelle kodanik oli pärandaja surmamomendil.

Kinnisvara pärimist reguleerib kinnisvara asukoha seadus.⁶⁸ Pärijate puudumisel läheb vaibevara, kui see on vallasvara, riigile, kelle kodanik oli pärandaja surmamomendil. Kui see on kinnisvara, siis läheb vaibevara üle kinnisvara asukoha riigile.

⁶⁷ Art. 33 lepingutes Albaaniaga, Bulgaariaga, Koreaga ja Tšehhoslovakiaga; art. 31 lepingus SDV-ga; art. 34 lepingus Poolaga, Rumeeniaga ja Mongooliaga; art. 30—32 lepingus Ungariga.

⁶⁸ Art. 36 lepingutes Albaaniaga, Bulgaariaga, Koreaga, Mongooliaga ja Tšehhoslovakiaga; art. 34 lepingus SDV-ga; art. 37 lepingutes Jugoslaaviaga ja Ungariga; art. 42 lepingus Poolaga.

Oigus testamendi tegemiseks ja selle muutmiseks, samuti ka testamendi liigid määratakse testamendi tegija kodumaa seadustega.

Testamendi vorm määratakse kindlaks testamendi tegija kodumaa seadustega. Kuid siiski loetakse kehtivaks ka testament, mis koostatakse koostamiskohas kehtivate seaduste alusel.

Pärandiasju vallasvara pärandamisel ajavad selle riigi kohtuorganid, kelle kodanik oli pärandaja surmamomendil. Kinnisvara pärandamisel alluvad asjad aga kinnisvara asukoha riigi kohtuorganitele.

Kui isiku surma korral jääb järele vallasvara teise lepingupoole territooriumil, siis võivad pärijate nõusolekul pärandiasju lahendada ka varanduse asukoha kohtuorganid.

Sellised on peamised kollisiooninormid Nõukogude Liidu poolt sotsialismimaadega õiguslikuks abiks sõlmitud lepingutes.

Tähtis koht nendes lepingutes on veel sätetel, mis reguleerivad ühe riigi kohtuotsuste tunnustamist ja täitmist teise riigi kohtuorganite poolt.

Eespool juba mainisime, et lähtudes suveräänsest ülemvõimust, mida riik teostab oma territooriumil, võivad ainult antud riigi kohtud lahendada õiguslikke vaidlusi tema territooriumil ja kohtuotsuste kehtelatus piirdub samuti riigi territooriumiga (muidugi tema rahvusvahelises õiguses tuntud koosseisus ja ulatuses). Ühe riigi kohtud ei saa teostada jurisdiktsiooni teise riigi territooriumil. Samuti üldreeglina ei ole ka ühe riigi kohtuotsused kehtivad ilma erilise aktita teise riigi territooriumil. Kujunenud praktika alusel tunnustatakse ühe riigi kohtuotsuseid välismaal ja neid täidetakse rahvusvaheliste lepingute alusel ja neis kindlaksmääratud tingimustel.

Kodanlike riikide vahel sõlmitud lepingutes ja nende maade sise-seadusandluses tuntakse peamiselt kahesugust printsiipi välisriigi kohtute otsuste tunnustamiseks ja nende sundtäitmise lubamiseks. Need on 1) registreerimise ja 2) kontrolli printsiibid.⁶⁹

Registreerimise printsiibi juures ei kontrolli tunnustava või sundkorras täitva riigi kohtuorganid enam sisuliselt varem tehtud kohtuotsust, vaid piirduvad välise, vormilise kontrolliga: kas selle on teinud kompetentne kohus, kas see on jõustunud, kas tema tegemisel võimaldati kostjal vastuväidete esitamine jne.

Registreerimise printsiip nõuab välisriigi kohtuotsuse sundtäitmiseks erilise avalduse esitamist lepingus ettenähtud kohtuorganile, kes siis ka vormiliselt kontrollib kohtuotsust, mille sundtäitmise lubamist taotletakse.

Kontrollimise printsiibi juures ei piirdu kohtuotsust tunnustava või täitva riigi kohtuorganid ainult selle vormilise kont-

⁶⁹ G. S. Cheshire. Private International Law. Oxford, 1957, p. 595 a. o.
Л. А. Лунц. Международный гражданский процесс, М., 1966, стр. 88.

rolliga, vaid kontrollivad ka sisuliselt selle õigsust. Sellega ühes on siin välisriigi kohtuotsuste tunnustamiseks ja ka sundtäitmise lubamiseks vaja nagu esitada uus hagi selle riigi vastavatele kohtuorganitele, kelle territooriumil soovitakse kohtuotsuste tunnustamist või sundtäitmise lubamist. On ilmne, et viimase printsiibi juures suhtutakse äärmise ettevaatusega välisriigi kohtuotsustesse ja nende tunnustamise või sundtäitmise saavutamine on küllaltki keerukas protseduur.

Väga sagedasti kasutavad paljud kodanlikud riigid välisriigi kohtuotsuste mittetunnustamiseks väga ebamäära «avaliku korra» või «avaliku poliitika» klauslit.⁷⁰

Nimelt loobutakse välisriigi kohtuotsuste tunnustamisest ja loomulikult ka sundtäimisest, kui see on vastuolus «avaliku poliitikaga» (public policy — Inglismaal) või «avaliku korraga» (public order — Prantsusmaal)

Mõlemad mõisted on, nagu nimetatud, väga ebamäärased, seadusandluses täpselt sisustamata ja võimaldavad seega nende äärmist laiendavat tõlgendamist ning ühes sellega ka välisriigi kohtuotsuste tunnustamisest loobumist, kui need kuidagi kahjustavad mõjukate valitsevate ringkondade või üldse valitseva klassi huve.

Äärmise ettevaatusega suhtuvad kapitalistlikud riigid muidugi sotsialismimaade kohtuotsuste tunnustamisse ja nende sundtäitmisse, sest siin väljendavad kohtuotsused juba võrreldes kapitalistlike riikidega vastandlike klasside — tööliklassi ja töötava talupoegkonna huve.

Sotsialistlikud riigid on ühetüübilise klassikoosseisuga, nad on töötava rahva riigid, kus on jäädavalt likvideeritud ühe inimese ekspluateerimine teise poolt. Sotsialistlike maade vahel areneb tihe koostöö nii poliitilisel-majanduslikul kui ka kultuuri alal. Seega puudub nende maade vahel umbusaldus, mis on omane kapitalistlike maade vahelistele suhetele ja mis raskendab teise riigi kohtuotsuste tunnustamist ja sundtäitmise lubamist.

Kuid ometi, nagu eespool juba nimetatud, on sotsialistlikud riigid täiesti iseseisvad, suveräänsed riigid, kes teostavad kõrgeimat suveräänsset võimu oma territooriumil. Lähtudes suveräänsusest ka neis maades ühes riigis tehtud kohtuotsuste tunnustamiseks ja sundtäitmise lubamiseks teises riigis on vaja eri akti. NSV Liidu ja liiduvabariikide kohtumenetluse alustes § 63 on öeldud: «Kord, mille alusel täidetakse välisriikide kohtute või arbitraaži otsuseid NSV Liidus, määratakse kindlaks vastavate kokkulepetega NSV Liidu ja välisriigi vahel või rahvusvaheliste konventsioonidega, mille osaline on NSV Liit. Välisriigi kohtu või arbitraaži otsuseid võib NSV Liidus sundkorras täitmiseks esitada kolme aasta jooksul otsuse jõustumise momendist». Sama seisukoht on omaks võetud ka

⁷⁰ В. М. Корецкий. Оговорка о публичном порядке. «Очерки англо-американской доктрины и практики международного частного права». М., 1948, стр. 22—104.

«Eesti NSV tsiviilprotsessi koodeksis» § 443. «Põhialuseid» on täiendatud Eesti NSV TsPK-s vaid selles osas, et välisriigi kohtuotsuste täitmise kord Eesti NSV territooriumil määratakse kindlaks peale NSV Liidu poolt sõlmitud rahvusvaheliste lepingute ka Eesti NSV poolt sõlmitud lepingutega.

Vastavalt eeltoodud sättele määrataksegi NSV Liidu poolt sotsialismimaadega sõlmitud õiguslikuks abiks sõlmitud lepingutes kindlaks kord vastastikuseks kohtuotsuste sundtäitmise lubamiseks.

Nendes lepingutes on üldiselt aluseks võetud registreerimise printsiip. See on ka arusaadav. Sotsialistlikud riigid, arendades tihedalt koostööd omavahel, võitlevad ühiselt ka igasuguste õiguserikkumiste vastu. Sellel eesmärgil ongi vaja kaasa aidata kiireks kohtuotsuste elluviimiseks.

Nagu eeltoodust nähtub, esitab «Eesti NSV tsiviilprotsessi koodeks» välisriigi kohtuotsuste täitmiseks kolm nõuet: a) nad peavad olema jõustunud, b) vastava välisriigiga peab olema sõlmitud spetsiaalne kokkulepe vastastikuseks kohtuotsuste täitmiseks või mõlemad riigid peavad osa võtma mingist vastavasisulisest rahvusvahelisest mitmekülgsest lepingust ja c) avaldus kohtuotsuse sundtäitmiseks peab olema esitatud kolme aasta jooksul tema jõustumise momendist.

Kuigi lepingud üldiselt lähtuvad registreerimise printsiibist, on siiski üksikutes lepingutes mõningal määral erinevalt sätitud kohtuotsuste sundtäitmise ja tunnustamise kord. Lepingutes Albaaniaga, Bulgaariaga, Jugoslaaviaga, Koreaga, Mongooliaga, Poolaga ja Tšehhoslovakkiaiga nähakse ette vastastikune järgmiste aktide tunnustamine ja täitmine: 1) jõustunud kohtuotsused tsiviil- ja perekonna- ning abieluasjades; eestkoste ja hooldusorganite otsused, mis on tehtud teise lepingupoole territooriumil pärast lepingute jõustumist tekkinud õigussuhete alusel; 2) kriminaalasjades tehtud kohtuotsused kahjukannatajale tekitatud kahju heastamiseks.⁷¹

Lähtudes lepingute sõnastusest on ilmselt erinev ühelt poolt tsiviilasjades tehtud kohtuotsuste, eestkoste- ning hooldusorganite otsuste ja teiselt poolt kriminaalasjades tehtud kohtuotsuste täitmine.

Esimeste täitmisel on nõue, et nad peavad olema tehtud pärast vastavate lepingute jõustumist tekkinud õigussuhete alusel. Teiste suhtes lepingutes seda nõuet ei esitata, millest järeldub, et täitmisele kuuluvad ka kohtuotsused kahjude heastamiseks, mis tehti

---

⁷¹ Vt. art. 44 lepingus Albaaniaga; art. 45 lepingus Bulgaariaga; Koreaga; Mongooliaga ja Tšehhoslovakkiaaga; art. 52 lepingus Poolaga ja art. 46 lepingus Rumeeniaga; Jugoslaaviaga sõlmitud lepingu alusel (art. 48, p. b) kuuluvad täitmisele ka kohtu poolt kinnitatud lepitused; Д. Д. Аверин, Положение иностранцев в Советском гражданском процессе, М., 1966, стр. 150—151.

enne lepingute jõustumist. See on oluline erinevus tsiviil- ja kriminaalasjades tehtud kohtuotsuste täitmise lubamisel.

Mõningal määral erineval seisukohal asuvad Saksa Demokraatliku Vabariigiga ja Ungariga sõlmitud lepingud. Neis lepinguis⁷² kuuluvad vastastikku täitmisele varandusliku iseloomuga jõustunud tsiviil- ja perekonnaasjades tehtud kohtuotsused, mis on tehtud pärast lepingute jõustumist. Näeme, et siin on täitmise eelduseks mitte õigussuhete tekkimise moment nagu eelmistes lepingutes, vaid kohtuotsuse tegemise moment. Sama seisukohta tunnustatakse ka kriminaalasjades tehtud kohtuotsuste suhtes, mis näevad ette kahjukannatajale tekitatud kahju heastamise.

Erandiks viimasest reeglist on varandusliku iseloomuga kohtuotsused, mis puudutavad väljaspool abielu sündinud lapse õigussuhteid emaga ja isaga. Nende kohtuotsuste tunnustamiseks ja täitmiseks on vajalik, et nende aluseks olev õigussuhe peab olema tekkinud pärast lepingute jõustumist.⁷³

Mida mõeldakse varandusliku iseloomuga tsiviil- ja perekonnaasjade all, seda lepingud ei täpsusta. Ilmselt on need kohtuasjad, mis puudutavad poolte varanduslikke vahекordi ja on seotud teatud materiaalseste kohustustega.

Viimased nimetatud lepingud mittevaralise iseloomuga jõustunud kohtu- ja eestkoste ning hooldusorganite otsuste osas näevad ette nende tunnustamise ja täitmise ka sel juhul, kui need olid tehtud enne lepingute jõustumist. Kuid täitmise eelduseks on nõue, et mõni teise lepingupoole, kellelt nõutakse kohtuotsuse täitmist või tunnustamist, kohus ei ole teinud samas kohtuasjas uut otsust, mis on juba jõustunud.

Jugoslaaviaga sõlmitud lepingu alusel (art. 48) kuuluvad täitmisele ja tunnustamisele ainult need kriminaalasjades tehtud kohtuotsused kahjukannatajale tekitatud kahju heastamiseks, mis jõustusid ja kuuluvad täitmisele pärast lepingu jõustumist.

Eeltoodust nähtub, et õiguslikuks abiks sõlmitud lepingud omistavad teise lepingupoole kohtuotsuste tunnustamisel ja sundtäitmise lubamisel suure tähtsuse õigussuhete tekkimise momendile, mis on aluseks vastavale kohtuotsusele. Sellega ühes peavad kohtud, arutades taotlusi sotsialismimaades tehtud kohtuotsuste tunnustamiseks ja sundtäitmiseks, lahendama ka küsimuse vastava õigussuhete tekkimise ajast.

NSV Liidu Ülemkohtu pleenum oma 19. juuni 1949. a. määrusega nr. 2 selgitas, et õigussuhe abielust sündinud lapse ja vanemate vahel, kellele nõutakse alimente lapse ülalpidamiseks, tekkis lapse sünni momendil.

Kui aga abielu registreerimisel tunnistab mees ennast varem naisel väljaspool abielu sündinud lapse isaks, siis alimentide

⁷² Art. 44, p. 2 lepingus SDV-ga; art. 46, p. 3 lepingus Ungariga.

⁷³ Vt. art. 44, p. 1 lepingus SDV-ga ja art. 46, p. 2 lepingus Ungariga.

nõudmisel vanemalt tuleb õigussuhte tekkimise momendiks vanemate ja laste vahel lugeda abielu sõlmimise moment.⁷⁴ Samas määruses seletatakse, et õigussuhe kahjutekitaja ja kannataja vahel tekib kahju tekkimise momendil.

Abielu lahutamiseks ja abielu kehtetuks tunnistamiseks tehtud kohtuotsuste suhtes asuvad lepingud ühel seisukohal. Neid otsuseid tunnustatakse ka siis, kui nad on tehtud enne lepingute jõustumist, kuid eeldusel, et mõni teine teise lepingupoole kohus ei ole teinud nimetatud asjades otsust, mis on juba jõustunud.⁷⁵ Ungariga sõlmitud lepingus siiski erandina teistest lepingutest on öeldud, et Ungari tunnustab neid kohtuotsuseid ainult siis, kui kohtuotsuse jõustumise momendil oli vähemalt üks abikaasadest Ungari kodanik.⁷⁶

Lepingute alusel toimub kohtuotsuste sundtäitmine ise selle riigi seaduste alusel, kelle territooriumil see aset leiab.⁷⁷ Avalduse kohtuotsuse sundtäitmiseks esitab taotleja sellele kohtule, kes tegi esimeses kohtuinstantsis vastava otsuse. Nimetatud kohus saadab taotluse edasi oma maa ülemkohtule, kes selle edasi saadab teise lepingupoole kohtuorganitele eespool vaadeldud korras. Nõukogude Liidus reguleerib välisriikide kohtu- ja eestkoste ning hooldusorganite otsuste sundtäitmist NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 12. septembri 1958. a. seadlus «О порядке исполнения решений судов государств, с которым СССР заключены договоры об оказании правовой помощи»⁷⁸ ja NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 19. juuni 1959. a. määrus nr. 2 «О вопросах, связанных с выполнением судебными органами договоров с иностранными государствами об оказании правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам».⁷⁹

Avaldused välismaa kohtuotsuste sundtäitmiseks lahendab nimetatud aktide alusel kostja elukoha krai, oblasti, autonoomse oblasti, ringkonna, liidu või autonoomse vabariigi ülemkohus.

Kohtuotsuse sundtäitmiseks esitatud avalduses peab olema tähendatud:

⁷⁴ «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1959, № 4, стр. 14.

⁷⁵ Art. 25 lepingutes Albaaniaga, Bulgaariaga, Koreaga, Mongooliaga, Rumeeniaga ja Tšehhoslovakkiaiga; art. 26 lepingus Ungariga; art. 51 lepingus Poolaga; art. 48 lepingus Jugoslaaviaga.

⁷⁶ Art. 26 lepingus Ungariga.

⁷⁷ Art. 94 lepingus Bulgaariaga, Koreaga, Mongooliaga ja Tšehhoslovakkiaiga; art. 48 lepingus Albaaniaga; art. 50 lepingus Rumeeniaga; art. 45 lepingus SDV-ga; art. 50 lepingus Ungariga; art. 53 lepingus Jugoslaaviaga.

⁷⁸ «Ведомости Верховного Совета СССР», 1958, № 23 (918) стр. 345.

⁷⁹ «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1959, № 4, стр. 8—16. Nimetatud määrust täiendab ja osalt muudab NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi 30. mai 1967. a. määrus «О выполнении судебными органами обязательств, вытекающих из договоров о правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам, заключенных СССР с социалистическими государствами», «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1967, № 4, стр. 11, 12.

1. Avalduse esitaja, aga samuti tema esindaja või esindajate nimed, kui avalduse esitab esindaja, nende alatine või ajutine elukoht. Kui nõudjaks on juriidiline isik, siis tema juhtivate organite asukoht.

2. Kostja nimi, tema alatine või ajutine elukoht, juriidilise isiku puhul tema juhtivate organite asukoht.

3. Taotlus kohtuotsuse sundtäitmise lubamiseks.

Nõukogude Liidu poolt sotsialismimaadega õiguslikuks abiks sõlmitud lepingutes on loetletud dokumendid, mis tuleb lisada avaldusele:⁸⁰

1) kohtuotsuse täielik tekst;

2) ametlik dokument, millest nähtub, et kohtuotsus on jõustunud, kui nimetatud asjaolu ei ilmne kohtuotsusest endast;

3) dokument, millest nähtub, et otsuse tegemisel tagaselja oli kostja vähemalt üks kord vastavas vormis ja õigeaegselt kutsutud kohtusse asja arutamisele;

4) eelloetletud dokumentide kinnitatud tõlked selle riigi keeles, kellelt taotletakse kohtuotsuse sundtäitmist.

Avaldus kohtuotsuse sundtäitmiseks tuleb arutusele avalikul kohtuistungil kostja osavõtul. Kui kostja ei ilmu kohtuistungile, kohtul on aga olemas andmed, et kohtukutse on talle kätte antud, võidakse avaldus lahendada kostja osavõtuta, tagaselja. Kostjal on õigus vaielda sundtäitmise vastu, aga samuti ka nõude vastu, kui seda lubavad kohtuotsuse teinud riigi seadused. Kohus võib nõuda hagejalt ja kostjalt, aga samuti ka kohtuotsuse teinud kohtult täiendavaid selgitusi, kui ta peab seda vajalikuks.

Pärast avalduse arutamist teeb kohus määruse välismaa kohtuotsuse sundtäitmise lubamise või sellest keeldumise kohta.⁸¹ Ärakirja määrusest saadab kohus 3 päeva jooksul avalduse esitajale või tema esindajale ja kostjale. Et Eesti NSV-s arutab nimetatud küsimust Eesti NSV Ülemkohus, siis vastavalt «Tsiiviilprotsessi koodeksi» §-le 332 pole kohtu määruse peale edasikaebuse esitamine võimalik. Teistes liiduvabariikides, kus avalduste lahendamine allub krai-, oblastikohtule (või teistele neile vastavatele kohtutele), võidakse nende määruse peale edasi kaevata kõrgemale kohtule.⁸²

Kui Eesti NSV Ülemkohus oma määrusega lubab välismaa kohtuotsuse sundtäitmise, siis antakse selle kohta välja täiteht, mis saadetakse kohtuotsuse täitmise koha rahvakohtule. Kohtu-

---

⁸⁰ Art. 47 lepingutes Bulgaariaga, Koreaga, Mongooliaga, SDV-ga ja Tšehhoslovakkia; art. 48 lepingutes Rumeeniaga ja Ungariga; art. 46 lepingus Albaaniaga; art. 52 lepingus Jugoslaaviaga; art. 55 lepingus Poolaga; Erinevalt teistest lepingutest nõutakse Poola ja SDV-ga sõlmitud lepingutes ka vastava avalduse kinnitatud tõlke lisamist.

⁸¹ NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 12. sept. 1958. a. seadlus p. 4.

⁸² VNFSV TsPK, § 249.

täitur täidab sundkorra välismaa kohtuotsuse NSV Liidu ja vastava liiduvabariigi seadustes ettenähtud korras.

Õiguslikuks abiks sõlmitud lepingutes loetakse juhud, mil lepingupooled võivad keelduda välismaa kohtuotsuste sundtäitmisest.

Sellisteks juhtudeks on: 1) kui avalduse esitaja või kostja ei võtnud osa asja arutamisest põhjusel, et temale või tema esindajale ei toodud õigeaegselt või nõutavas vormis kohtukutset; 2) kui kohtuotsus on vastuolus eelneva, seadusjõusse astunud kohtuotsusega, mille tegi samade poolte vahelises kohtuasjas, samas nõudeasjas ja samadel asjaoludel selle riigi kohus, kelle käest nõutakse kohtuotsuse tunnustamist või sundtäitmist.⁸³

Vastavalt lepingute eeskirjadele peavad nõukogude kohtud, arutades neile välismaa kohtuotsuste sundtäitmise lubamiseks saadetud avaldusi, omal initsiatiivil kontrollima, kas kohtuotsuste tegemisel välismaa kohtutes täideti need nõuded: kas pooltele anti vastavas vormis kohtukutsed õigeaegselt ja kas kohtuotsus, mille sundtäitmist või tunnustamist nõutakse, ei ole vastuolus mõne varasema nõukogude kohtute poolt samade poolte vahel sama nõude alusel ja samadel asjaoludel tehtud kohtuotsusega.

Kui ta leiab, et neid lepinguis esitatud nõudeid ei ole täidetud, siis peab ta jätma avalduse välismaa kohtuotsuse tunnustamise või sundkorras täitmise kohta rahuldamata.

On muidugi arusaadav, et kohus, kes lahendab avaldust välismaa kohtuotsuse sundtäitmise kohta, peab kontrollima ka seda, kas avaldus oma vormilt vastab lepingutes ettenähtud nõudeile ja kas sellele on lisatud vastavad lepinguis nõutud dokumendid.⁸⁴ Avaldused välismaa kohtuotsuste tunnustamiseks esitatakse samas korras nagu eespool toodud avaldused kohtuotsuste sundtäitmise lubamiseks. Tähendab, meil lahendab vastavaid avaldusi Eesti NSV Ülemkohus. Kostja, saanud teada vastavast avaldusest, võib kuuajalise tähtaja jooksul esitada Eesti NSV Ülemkohtule vastutaotluse kohtuotsuse mittetunnustamiseks.⁸⁵ Asjaolud, mille olemasolul Ülemkohus ei saa tunnustada välismaa kohtuotsust, on toodud õiguslikuks abiks sõlmitud lepinguis ja me vaatlesime eespool.⁸⁶ Pärast avalduse ja vastutaotluse (kui see esitati) arutamist avalikul kohtuistungil teeb kohus määruse kohtuotsuse tunnustamise või sellest keeldumise kohta. Määruse ära kirja saadab kohus 3 päeva jooksul avalduse esitajale või selle esindajale ja kostjale. Kuna meil avalduse lahendab Eesti NSV Ülemkohus, siis vastavalt «Eesti NSV tsiviilprotsessi koodeksi» §-le 322 pole selle

⁸³ Vt. art. 50 lepingus Albaaniaga; art. 51 lepingus Koreaga, Bulgaariaga, Mongooliaga ja Tšehhoslovakkiaiga; art. 49 lepingus SDV-ga; art. 52 lepingus Rumeeniaga; art. 53 lepingus Poolaga.

⁸⁴ Vt. lk. 42.

⁸⁵ Vt. NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 12. sept. 1958. a. seadlus p. 9.

⁸⁶ Vt. lk. 44.

peale edasikaebuse esitamine võimalik. Teistes liiduvabariikides, juhul kui avaldus lahendatakse krai-, oblasti kohtu (või teiste vastavate kohtute) poolt, võidakse nende määruste peale edasi kaevata vastava liiduvabariigi ülemkohtule.

Kohtuotsuse sundtäitmise seotud kohtukulud määratakse kindlaks selle riigi seaduste alusel, kus kohtuotsus sundkorras tädetakse.⁸⁷

Lepingutes õiguslikuks abiks vastastikkuse põhimõttel määratakse kindlaks ka kord Nõukogude Liidu kohtuotsuste sundtäitmiseks vastavates sotsialismimaades.

Üksikasjalikumalt reguleerib nimetatud küsimust NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 19. juuni 1959. a. määrus nr. 2⁸⁸. Selle määruse alusel vajaduse puhul Nõukogude kohtute poolt tehtud kohtuotsuste sundtäitmiseks teistes sotsialistlikes riikides, kellega Nõukogude Liit on sõlminud vastavad lepingud, pöördub taotleja vastava avaldusega selle välisriigi kohtu poole, kellelt nõutakse kohtuotsuse sundtäitmise lubamist. Avaldus antakse sellele Nõukogude kohtule, kelle otsuse sundtäitmist taotletakse. Nõukogude kohus lisab avaldusele järgmised dokumendid:

1) kohtuotsuse kinnitatud ära kiri ühes täitedokumentidega. Kui nõutakse kriminaalasjas tehtud kohtuotsusega kahjukannatanule väljamõistetud kahjusummade sissenõudmist sundkorras, siis lisatakse taotlusele ainult vastava kohtuotsuse osa kinnitatud ära kiri;

2) ametlik dokument selle kohta, et kohtuotsus on jõustunud, kui see ei selgu otseselt otsusest;

3) dokument, millest nähtub, et juhul kui otsus tehti tagaselja, oli kostjale siiski õigel ajal ja vajalikul viisil üle antud kutse kohutusse ilmumiseks.

Kõik nimetatud dokumendid koostatakse vene keeles, kuid neile lisatakse vastavas välisriigi keeles tehtud kinnitatud tõlked.

Kohus, kellele avaldus esitati, saadab selle edasi ühes juurdelisatud dokumentidega vastava liiduvabariigi ülemkohtule, kes selle edasi saadab juba eespool vaadeldud korras.

Erinevalt teistest lepingutest lubavad lepingud Ungariga (art. 47, p. 2) ja Jugoslaaviaga (art. 51 p. 3) isikutel, kes taotlevad kohtuotsuse tunnustamist või sundtäitmist teise lepingupoole territooriumil, vahetult pöörduda vastava kohtu poole juhul, kui nimetatud isikul on kohtu asukoha riigis kas ajutine viibimis- või alaline elukoht.

Peale kohtuotsuse tunnustamise ja sundtäitmise reguleerimise vastastikku teise lepingupoole territooriumil nähakse sotsialismimaade vahel õiguslikuks abiks sõlmitud lepingutes veel ette või-

---

⁸⁷ Art. 50 lepingus Bulgaariaga, Koreaga ja Tšehhoslovakkiaiga.

⁸⁸ «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1959, № 4, стр. 8—16.

malus mitmesugusteks kohtulike eriülesannete täitmiseks. Need on: tunnistajate ülekuulamine, asitõendite hankimine ja nende edasitoimetamine asja arutavale kohtule, ekspertiis, paiklikud vaatlused, varanduse arestimine, mitmesuguste kohtudokumentide kätteandmine jm.

Lepingutes nähakse ette kord taotluste esitamiseks ja selliste eriülesannete täitmiseks. Taotluse koostab kohtuorgan, kes taotleb teatud eriülesande täitmist. Taotlus saadetakse edasi eespool vaadeldud korras.

Lepingute alusel peab taotlus sisaldama järgnevad andmed: 1) taotluse esitava organi nimi; 2) kohtuasja nimetus, milles soovitakse eriülesande täitmist; 3) poolte perekonna- ja eesnimed, nende riikkondsus, elukutse, alaline elu- või viibimiskoht; 4) esindaja perekonna- ja eesnimi ning aadress (kui esindaja on olemas); 5) vajalikud andmed taotletava kohtuliku eriülesande sisu kohta.

Taotlusele lisatakse vajalikud dokumendid, nagu ärakiri hagist jne., millest nähtub eriülesande täitmise vajadus.

Taotlused tuleb esitada ajaliselt sellise arvestusega, et neid oleks võimalik täita asja kohtuliku arutamise ajaks. NSV Liidu Ülemkohtu plenumi 19. juuni 1959. a. määruse nr. 2 alusel tuleb sellised taotlused Nõukogude kohtutele esitada hiljemalt 2—3 kuud enne asja arutamist välisriigi kohtus. Meie kohtud täidavad eriülesanded NSV Liidu Ülemkohtu poolt koostatud formularide kohaselt kahes keeles, s. t. vene ja vastava välisriigi keeles.⁸⁹

Kui selleks ei ole erilisi takistusi, siis teatatakse eriülesande täitmise aeg ja koht vastava taotluse esitajale. Nagu eespool juba nimetatud, täidetakse eriülesanne seda täitva kohtu asukohas kehtivate protsessuaalsete seaduste alusel. Seega rakendatakse meil kohtulike eriülesannete täitmiseks vajalike dokumentide kätteandmiseks Eesti NSV TsK § 88—94.

Allkiri dokumendi vastuvõtmise kohta ühes üleandja allkirjaga ja dokumendi üleandmise aja ja koha tähendamisega tõestatud kohtu pitseriga tagastatakse taotlejale.

Kui ei osutu võimalikuks eriülesannet täita, siis teatatakse taotlejale seda takistanud põhjused ja tagastatakse talle vastavad dokumendid.

Lepingutes erandina üldreeglist nähakse ette ka võimalus teise lepingupoole kodanikele kohtulike dokumentide kätteandmiseks diplomaatiliste ja konsulaaresindajate kaudu. Viimasel juhul saab see toimuda ainult siis, kui isikud vabatahtlikult võtavad vastu vastavad dokumendid, sest diplomaatilised ja konsulaaresindajad ei ole volitatud täitma mingeid kohtulikke funktsioone ja kasutama sundi juhul, kui kodanik keeldub dokumenti vastu võtmast.

---

⁸⁹ Vt. vastavate formularide eeskirjad. «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1959, № 4, стр. 17—22.

Kohtulikud ülesanded, nagu poolte küsitlemine, tunnistajate ülekuulamine, kohtulik vaatlus, ekspertide arvamuse ärakuulamine toimuvad samuti neid eriülesandeid täitva kohtu asukohas kehtivate protsessuaalsete seaduste alusel. Eriülesande täidavad rahvakohtud avalikul kohtuistungil tavalises koosseisus (rahvakohtunik, kaks rahvakaasistajat) sekretäri osavõtul. Kohtuistungi kohta koostatakse protokoll, millele kirjutavad alla rahvakohtunik ja kohtu sekretär. Protokolli ärakiri, kinnitatuna kohtu pitseriga, saadetakse Eesti NSV Ülemkohtule.

Eesti NSV Ülemkohus, kontrollinud, kas eriülesanne on täidetud seaduses ettenähtud korras, saadab selle vastavalt vajadustele edasi NSV Liidu Ülemkohtule edasitoimetamiseks taotlejale.

Kui eriülesanne on täidetud mõne liiduvabariigi või vene keeles ja on vaja tõlkida seda taotluse esitanud välisriigi keelde, siis teeb sellise kinnitatud tõlke NSV Liidu Ülemkohus või vastavates lepingutes ettenähtud juhtudel Ukraina, Valgevene või Leedu NSV Ülemkohus.⁹⁰

Lepingutes on ette nähtud vajaduse korral ka võimalus ühes riigis elavate tunnistajate ja ekspertide väljakutsumiseks teises riigis toimuvale kohtulikule asja arutamisele. Kohtukutsed tunnistajate või ekspertide kutsumiseks kohtulikule asja arutamisele antakse edasi eespool vaadeldud korras. Lepingute alusel kindlustatakse neile tunnistajaile ja ekspertidele, vaatamata nende riik-kondsusele, puutumatus. Neid ei saa kohtulikule vastutusele võtta ja arreterida riigis, kuhu nad ilmusid tunnistust andma või eksperdina esinema, kuriteo eest, mis on toime pandud enne taotluse esitanud riigi piiri ületamist. Nad kaotavad puutumatuse ainult siis, kui nad mõjuva põhjuseta ei lahkunud ühe nädala jooksul taotluse esitanud riigi territooriumilt, arvestades päevast, mil kohus teatas, et nende viibimiseks antud riigi territooriumil ei ole enam vajadust.⁹¹

Teisest riigist väljakutsutud tunnistajaile ja ekspertidele puutumatuse kindlustamine aitab kaasa igasuguste võimalike kahtlustuste kõrvaldamiseks, mis võivad olla seotud sellise väljakutsumisega, soodustab sellega nende kohtulike eriülesannete täitmist ja ühes sellega aitab kaasa ka kohtuliku asja arutamise edukusele.

Lepingute alusel toimub kohtulike eriülesannete täitmine tasuta. Nende täitmisega seotud kulud kannab riik, kelle territooriumil need teostati. Kui taotluse esitanud riik vastavalt oma seadustele mõistab välja isikult, kes on kohustatud neid kandma, selliste eriülesannete täitmisega seotud kulud, siis lähevad nad selle riigi tuludesse, kelle kohtuorganid vastava otsuse tegid.

---

⁹⁰ NSV Liidu Ülemnõukogu Pleenumi 19. juuni 1959. a. määrus nr. 2, p. 7.

⁹¹ Vt. art. 8 lepingutes Albaaniaga, Bulgaariaga, Koreaga, Mongooliaga, Rumeeniaga ja Tšehhoslovakkiaiga; art. 7 lepingutes SDV-ga ja Ungariga; art. 11 lepingus Poolaga.

Uldreeglina Nõukogude Liidu poolt teiste sotsialismimaa-dega õiguslikuks abiks sõlmitud lepingud ei sisalda eeskirju selle kohta, millistel tingimustel teine lepingupool võib keelduda eri-ülesannete täitmisest.

Erandi moodustavad ainult lepingud Jugoslaaviaga, SDV-ga ja Poolaga.⁹² Neis lepinguis on öeldud, et teine lepingupool võib keelduda eriülesande täitmisest juhul, kui selle täitmine kahjustab suveräänsust või riiklikku julgeolekut. Õigusega märgitakse meie juriidilises literatuuris, et nimetatud lepingute sätted on rohkem teoreetilised kui praktilised,⁹³ ja seda nimelt sellepärast, et sotsialistlik süsteem mõlemas lepinguosalisel riigis juba iseenesest kindlustab, et igasugused taotlused, mis esitatakse teisele lepingupoolle õigusliku abi osutamiseks, ei saa sisaldada tegevusi, mis kuidagi kahjustaksid teise poole suveräänsust ja julgeolekut. Vastastikune suveräänsuse ja territoriaalse terviklikkuse kindlustamine, ühiste jõupingutustega sotsialismimaa-de julgeoleku tagamine on peamisteks põhimõteteks, millest lähtuvad sotsialismimaa-d nendevaheliste suhete arendamisel. Neid põhimõtteid arvestatakse ja nad võetakse aluseks ka vastastikusel õigusliku abi osutamisel.

ДОГОВОР СОВЕТСКОГО СОЮЗА С ДРУГИМИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИМИ ГОСУДАРСТВАМИ ОБ ОКАЗАНИИ ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ

А. Т. Уусталь

Резюме

Одной из различных форм сотрудничества между социалистическими государствами является оказание правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам. Оказание правовой помощи происходит на основе соответствующих договоров, заключенных Советским Союзом с другими социалистическими государствами в 1957—1963 г. В статье рассматриваются только правовые вопросы, возникающие при оказании правовой помощи по гражданским и семейным делам.

Прежде всего рассматриваются общие правовые принципы, на которые опираются заключенные между социалистическими странами договоры об оказании правовой помощи. В статье по-

---

⁹² Vt. art. 14 lepingus SDV-ga; art. 12 lepingus Poolaga ja Jugoslaaviaga.

⁹³ Vt. А. Аверин. Процессуальные вопросы сотрудничества органов юстиции социалистических государств, исполнение решений и поручений иностранных судов, стр. 33.

казывается, что эти договоры исходят из принципа полного равноправия сторон. Далее в статье подробно рассматриваются содержащиеся в этих договорах коллизионные нормы о дееспособности, браке, разводе, о личных и имущественных отношениях между супругами, об усыновлении, признании безвестно отсутствующим или умершим, о наследовании и об опеке и попечительстве.

В заключительной части статьи затрагиваются вопросы, связанные с выполнением судебных поручений и с признанием и исполнением судебных решений другой договаривающейся стороны.

INVALIIDIDE TÖÖLEPAIGUTAMISEST JA TÖÖTINGIMUSTEST

Õigustead. kand. I. Orgo
Riigi- ja haldusõiguse kateeder

Nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas on igal kodanikul õigus tööle. See on Nõukogude kodanike konstitutsiooniline põhiõigus, mis kehtib eranditult kõigi kodanike suhtes, sõltumata nende rahvusest, rassist või soost. Kuid Nõukogude kodanikul on mitte ainult õigus tööle, vaid ka kohustus töötada. Töötamise kohustus lasub aga mitte kõigil, vaid ainult töövõimelistel kodanikel. Neile, kes on kaotanud töövõime, see kohustus ei laiene. Seega on invaliididel nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas küll õigus tööle, kuid nad ei ole kohustatud töötama. Töötamise kohustusest ei saa kõnelda isegi mitte invaliidide suhtes, kel on töövõime osaliselt säilinud.

Seega sõltub konstitutsiooniga tagatud õiguse tööle realiseerimine täielikult invaliidide endi soovist. Kui invaliidid aga soovivad realiseerida oma õigust tööle, siis on riiklikud organid kohustatud leidma võimalusi nende võimetekohaseks töölerakendamiseks.

Invaliidide töölerakendamine rahvamajandusse toimub kas vahetult töölepingu alusel või töölepaigutamise vormis.

Töölepaigutamine riiklike organite ja ühiskondlike organisatsioonide vahendusel on Nõukogude riigis rahvamajanduse plaanipärase tööjõuga varustamise üks peamisi vorme ja samal ajal ka üks täiendavaid garantiisid õiguse tööle realiseerimisel. Nõukogude tööõigusteaduses mõistetakse töölepaigutamise all abinõude süsteemi, mis on suunatud teatud kategooria kodanike abistamiseks nende kindlustamisel tööga vastavalt nende erialale ja kvalifikatsioonile.¹

Töölepaigutamise osatähtsus rahvamajanduse kaadriga varustamisel ja kodanike õiguse tööle realiseerimisel on pidevalt tõus-

---

¹ К. П. Уржинский. Трудоустройство граждан в СССР Изд. «Юридическая литература». М., 1967, стр. 17; — Ю. П. Орловский. Правовые вопросы использования труда рабочих и служащих на промышленных предприятиях. Изд. «Наука». М., 1966, стр. 27.

nud. Kui varem riiklikud organid vahendasid põhiliselt ainult keskeri- ja kõrgemate õppeasutuste ning kutsekoolide lõpetanute töölepaigutamist, siis käesoleval ajal saab kogu elanikkond kasutada riiklike organite vahendust töökoha leidmiseks. Elanikkonna rakendatuse probleemidega tegelevad käesoleval ajal tööjõuressursside kasutamise komiteed ja nende kohapealsed organid volinike näol. Ka Eesti NSV-s on moodustatud Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riiklik Tööjõuressursside Kasutamise Komitee, kelle ülesandeks on koos ministeeriumide, keskasutuste ja ettevõtetega välja töötada ja ellu rakendada abinõud tööliste ümberkvalifitseerimiseks ettevõtete, ehituste, tööstusharude ja rajoonide vahel vastavalt vajadustele, elanikkonna informeerimine ettevõtete ja organisatsioonide kaadrialastest vajadustest, tööliste organiseeritud värbamise korraldamine jne.²

Tööjõuressursside kasutamise komitee ja selle kohapealsete organite kõrval tegelevad käesoleval ajal töölepaigutamisega ka teised riiklikud organid. Näiteks alaealiste ja keskkoolilõpetanute töölepaigutamine toimub alaealiste asjade komisjonide vahendusel.³ Noorte töölepaigutamisega tegelevad ka haridus- ja kutseharidusorganid. Kõigi eespool märgitud organite tegevusest võtavad osa ka tööjõuressursside kasutamise komitee esindajad, et kindlustada töölepaigutamisel ametkondadevaheline koordineeritus.

Invaliidide töölepaigutamisega Eesti NSV-s tegelevad linnade ja rajoonide töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede sotsiaalkindlustuse osakonnad, kelle ülesandeks on invaliidide tööle suunamine ettevõtetesse ja asutustesse.

Invaliidide töölepaigutamise parandamiseks kinnitas Eesti NSV Ministrite Nõukogu 1965. a. 9. aprillil kutsealade ja ametikohtade loetelu, millele tuleb eelisjärjekorras tööle võtta invaliide.⁴ Nimeetatud loetelu haarab 119 vähemat jõukulu ja füüsilist pingutust nõudvat kutseala ja ametikohta, kus võiksid tööülesannete täitmiseks tulla toime ka invaliidid. Sellesse loetelusse kuuluvad näiteks majandusjuhataja, arveametniku, kantseleijuhataja, raamatupidaja, ökonomisti, telefonisti, normeerija, sekretäri jt. ametikohad. Loetelusse on võetud ka rida kvalifitseeritud tööliste kergemaid kutsealasid.

---

² EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu 14. veebruari 1967. a. määrus «Tööviljakuse edasise kasvu tagamise abinõude kohta vabariigi tööstuses ja ehituses» (ENSV ÜVT 1967, nr. 11, art. 57).

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 8. aprilli 1967. a. seadlus «Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riikliku Tööjõuressursside Kasutamise Komitee moodustamise kohta» (ENSV ÜVT 1967, nr. 17, art. 129).

³ Alaealiste asjade komisjonide põhimäärus (ENSV ÜVT 1967, nr. 51, art. 435).

⁴ ENSV MKK 1965, nr. 15, art. 64.

Loetelus toodud kutsealadele ja ametikohtadele on kõik ettevõtted ja asutused kohustatud eelisjärjekorras tööle võtma invaliide olenemata nende ettevõtete ja asutuste alluvusest.

Alates 1965. aastast hakati Eesti NSV-s invaliidide töölepaigutamise parandamise eesmärgil välja töötama invaliidide töölevõtmise plaane. Invaliidide töölevõtmise plaani projektid töötab välja Eesti NSV Plaanikomitee kooskõlastatult Eesti NSV Sotsiaalkindlustuse Ministeeriumiga, arvestades invaliidide töölepaigutamise vajadust planeeritava perioodil. Invaliidide töölevõtmise (töökohtade broneerimise) plaanid kinnitab Eesti NSV Ministrite Nõukogu koos Eesti NSV rahvamajanduse arendamise aastaplaaniga.⁵ Plaaniülesanded kinnitatakse rahvamajandusharude lõikes ja tehakse teatavaks keskasutustele ja ministeeriumidele. Ministeeriumid ning keskasutused kinnitavad omakorda invaliidide töölevõtmise ülesanded oma alluvatele ettevõtetele ning asutustele. Nende andmete alusel teeb Sotsiaalkindlustuse Ministeerium teatavaks invaliidide töölevõtmise ülesanded linnade ja rajoonide lõikes vastavate linnade ja rajoonide töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede sotsiaalkindlustuse osakondadele, kes saadud plaanide alusel tegelikult invaliide ettevõtetesse ja asutustesse tööle paigutavad.

Vastavalt Eesti NSV Ministrite Nõukogu 11. oktoobri 1965. a. määrusele suunatakse broneeritud töökohtadele eelkõige Isamaasõja invaliide. Praktikasse suunatakse broneeritud töökohtadele ka teisi invaliide, kes vajavad töölepaigutamist.

Seoses kutsealade ja ametikohtade loetelu kinnitamisega, kuhu ettevõtted ja asutused on kohustatud eeliskorras tööle võtma invaliide, ning invaliidide töölepaigutamiseks töökohtade broneerimisega tõusetub küsimus, kas loetelus toodud ametikohtadele ja kutsealadele on ettevõtted ja asutused kohustatud tööle võtma invaliide ainult juhul, kui neile on kinnitatud invaliidide töölevõtmise ülesanded, või on nad kohustatud neile kutsealadele ja ametikohtadele võtma tööle invaliide ka siis, kui vastavaid ülesandeid neile kinnitatud ei ole või on broneeritud kohad juba täidetud invaliididega. Toodud küsimusele ei leia me vastust kehtivast seadusandlusest ega ka erialasest kirjandusest.

Võttes arvesse, et invaliidide töölevõtmiseks töökohtade broneerimise kord kehtestati pärast vastava ametikohtade ja kutsealade loetelu kinnitamist, tuleks asuda seisukohale, et ettevõtted ja asutused on kohustatud invaliide tööle võtma loetelus toodud kutsealadele ja ametikohtadele broneeritud kohtade ulatuses.

Invaliidide töölevõtmiseks töökohtade broneerimise eesmärgiks ongi ühelt poolt luua võimalused invaliidide organiseeritud korras töölepaigutamiseks, teiselt poolt aga jaotada invaliidide töölevõt-

---

⁵ Eesti NSV Ministrite Nõukogu 11. oktoobri 1965. a. määrus «Invaliidide tööga kindlustamise parandamise kohta» (ENSV MKK 1965, nr. 36, art. 158).

mise ülesanded ettevõtete ja asutuste vahel, arvestades nende töö iseloomu ja invaliidide rakendamise võimalusi. Kui asuksime seisukohale, et loetus toodud kutsealadele ja ametikohtadele on ettevõtte kohustatud eelisjärjekorras tööle võtma invaliide ka siis, kui broneerimisplaaniga ettenähtud kohad on juba täidetud, siis võiks tekkida olukord, et üks ettevõtte on kohustatud rakendama tööle plaanis ettenähtud arvust suurema arvu invaliide, teine ettevõtte aga ei täida broneeritud kohtigi.

Invaliidide töölesuunamine üle broneeritud kohtade võib meie arvates toimuda ainult ettevõtte või asutuse administratsiooni nõusolekul.

Invaliidide töölesuunamine ettevõtetesse ja asutustesse toimub neile vastava lähetuskirja väljaandmise teel sotsiaalkindlustuse osakondadest. Lähetuskirjade väljaandmisel on sotsiaalkindlustusorganid kohustatud arvestama invaliidsuse astet, Arstliku Tööekspertiisi Komisjoni (ATEK) poolt antud töösoovitust, invaliidi endist kutseala, tema enda soove ja huvialasid. Invaliidi töölesuunamine võib toimuda ainult tema enda nõusolekul.

Lähetuskirja saamine annab invaliidile võimaluse tööle asuda vastavasse ettevõttesse või asutusse, kuid selle kasutamine ei ole invaliidile kohustuslik. Ta võib loobuda tööleasumisest vaatamata sellele, et talle on lähetuskiri välja antud. Teistsuguse õigusliku tähendusega on lähetuskiri ettevõtete ja asutuste suhtes. Viimastele on lähetuskiri täitmiseks kohustuslik, s. t. et ettevõtted ja asutused, kellele lähetuskiri on adresseeritud, on kohustatud invaliidi tööle võtma.⁶ Nimetatud kohustus lasub ettevõtetel ja asutustel sel juhul, kui lähetuskiri on välja antud kõrgemalseisva organi poolt kinnitatud töölevõtmise plaani alusel. Kui lähetuskiri on välja antud üle broneeritud kohtade arvu, siis oleneb selle täitmine vastava ettevõtte või asutuse võimalustest.

Kuivõrd lähetuskiri garanteerib invaliidile võimaluse tööleasumiseks tema soovi korral, vajab lahendust küsimus, kas sotsiaalkindlustuse osakonnad on kohustatud lähetuskirjad välja andma kõigile invaliididele, kes selleks soovi avaldavad.

Kehtiva korra kohaselt toimub invaliidide töölepaigutamine olenemata sellest, kas nad riikliku sotsiaalkindlustuse või sotsiaalhoolduse korras on materiaalselt kindlustatud või mitte. Järelikult võivad invaliidid nõuda sotsiaalkindlustuse osakondade kaudu enda töölepaigutamist sõltumata sellest, kas nad invaliidsus- või vanaduspensionari saavad või mitte. Töölepaigutamist sotsiaalkindlustuse osakondade kaudu võivad nõuda ka pimedad ja kurtumad, samuti kodanikud, kes oma tervisliku seisundi tõttu võivad töötada ainult ATEK-i poolt soovitatud töötingimustes.

---

⁶ В. В. Караваев, Я. Л. Киселев. Трудовые права инвалидов. — «Социальное обеспечение», 1956, № 3, стр. 29.

Praktikas esineb juhtumeid, et invaliidid asuvad tööle sotsiaalkindlustuse osakondade poolt väljaantud lähetuskirja alusel, peatselt aga lahkuvad töölt omal soovil, taotledes samal ajal töölesuunamist mõnda teise ettevõttesse või asutusse. Tekib küsimus, kas sotsiaalkindlustuse osakond on kohustatud tööle paigutama ka neid invaliide, kes sageli ilma mõjuva põhjuseta on vahetanud töökohti. Kuigi seadusandluses ja erialases kirjanduses on nimetatud küsimus jäänud lahendamata, on Eesti NSV Sotsiaalkindlustuse Ministeerium meie arvates asunud täiesti õigele seisukohale, et invaliidi korduva ilma mõjuva põhjuseta töökohtade vahetamise korral võib sotsiaalkindlustuse osakond keelduda tema töölesuunamisest.⁷ Sellistel juhtudel on invaliid ise kohustatud enesele töökohta leidma ja tööle asuma kokkuleppel ettevõtte või asutuse administratsiooniga.

Invaliidide töölepaigutamiseks vajalike operatiivandmete saamiseks on sotsiaalkindlustuse osakondadel kohustus pidada täpset arvestust tööleasumiseks soovi avaldanud invaliidide kohta. Sellega seoses on sotsiaalkindlustuse osakond kohustatud ülalnimetatud invaliidide osas välja selgitama invaliidsuse põhjuse ja grupi, tervisliku seisundi ja ATEK-i töösoovituse, nende endise ning uue kutseala, millele invaliid soovib tööle asuda või ümberkvalifitseeruda. Töölepaigutamist vajavate invaliidide kohta sotsiaalkindlustuse osakondades peetav arvestus peab olema pidev ning andma töölepaigutamise vajaduste kohta täieliku ülevaate. Sotsiaalkindlustuse osakondadel lasub samuti kohustus kontrollida ettevõtetes ja asutustes invaliidide kutsealase väljaõppe ning töölerakendatuse olukorda.

Eesti NSV Ministrite Nõukogu 11. oktoobri 1965. a. määruse⁸ järgi on ettevõtete ja asutuste juhatajad kohustatud invaliide lähetuskirjade alusel tööle võtma, kindlustama nende kutsealase väljaõpetamise või ümberkvalifitseerimise tootmistöö käigus või kursustel. Samuti on nad nimetatud määruse alusel kohustatud vajaduse korral leidma täitevkomiteede taotlusel täiendavaid võimalusi invaliidide töölevõtmiseks üle broneeritud kohtade arvu ning teatama töölepaigutamise tegelevatele organitele vajalikud andmed invaliidide töölesuunamiseks.

Kuivõrd alates 1965. a. toimub invaliidide töölepaigutamine põhiliselt töölevõtmise plaanide alusel, s. t. broneeritud kohtade arvel, vajab selgitust küsimus, kas broneeritud kohtade täitmise õigus kuulub ainult sotsiaalkindlustuse osakondadele või võivad neile kohtadele invaliide tööle võtta ka ettevõtted ja asutused oma initsiatiivil.

---

⁷ Eesti NSV sotsiaalkindlustuse ministri 24. detsembri 1965. a. käskkirja nr. 126 juures toodud lisa 1 «Metoodilised juhised invaliidide töölesuunamiseks lähetuskirjade alusel», p. 4.

⁸ ENSV MKK 1965, nr. 36, art. 158.

Erialases kirjanduses on avaldatud arvamust, et invaliide võivad tööle võtta ka ettevõtted ja asutused oma initsiatiivil, teades sellest sotsiaalkindlustuse osakonnale.⁹ Meie arvates peaks invaliidide töölepaigutamine toimuma üldreeglina siiski organiseeritud korras sotsiaalkindlustuse osakondade vahendusel, kuna viimastel lasub ka kohustus kontrollida invaliidide rakendatust vastavalt nende tervislikule seisundile ja ATEK-i töösoovitustele. Erandjuhtudel võiks invaliide tööle võtta ka ettevõtte või asutus, kuid meie arvates ei tohiks see toimuda broneeritud kohtade arvel. Broneeritud töökohad on kehtiva seadusandluse kohaselt mõeldud sotsiaalkindlustuse osakondade töö kergendamiseks invaliidide töölepaigutamisel, mistõttu nende kohtade täitmine peaks toimuma ainult sotsiaalkindlustuse osakonna korraldusel. Vastupidisel juhul ei oleks sotsiaalkindlustuse osakondadel võimalik invaliide organiseeritud korras tööle paigutada.

Kuni käesoleva ajani broneeritakse kohad invaliidide töölepaigutamiseks kalendriaasta kohta, kusjuures paljudele ettevõtetele ja asutustele on kinnitatud küllaltki väikesed ülesanded invaliidide töölepaigutamise osas, näiteks 1—4 inimest aasta jooksul.

Kuigi ülalmärgitud korras broneeritud kohad täidetakse üldiselt invaliididega, võib siiski praktikas kujuneda olukord, et on vaja need kohad täita töövõimeliste töötajatega, sest ettevõtte administratsioon ei tea ju, kas mõni invaliid soovib sellesse ettevõttesse antud aastal tööle asuda või mitte. On aga täiesti arusaadav, et broneeritud kohti ei ole võimalik vakantsetena hoida, kuni invaliid vastavale kohale suunatakse.

I. M. Fljaster on asunud seisukohale, et juhul kui lähetuskirjaga invaliide broneeritud kohtadele ei ole suunatud, võib ettevõtte või asutuse administratsioon täita need kohad ka täieliku töövõime säilitanud töötajatega. Seejuures ta väidab, et juhul kui invaliid hiljem tööleasumiseks soovi avaldab, peab administratsioon broneeritud koha arvel tööle võetud töötaja teisele tööle üle viima või üleviimisest keeldumise korral ta vallandama.¹⁰ Kehtiv seadusandlus aga ei näe ette sellist vallandamise võimalust.

Meie arvates oleks õigem kehtestada teatud tähtaeg, mille jooksul ettevõtte või asutuse administratsioon on kohustatud lähetuskirja esitanud invaliidi tööle võtma sel juhul, kui lähetuskirja esitamise momendil puudub võimalus tema töölerakendamiseks. Otstarbekohane võiks olla näiteks ühekuuline tähtaeg. Kuu aja jooksul leiab iga ettevõtte või asutus võimalusi invaliidi töölerakendamiseks vabanevatele kohtadele töötajate edutamise, lahku-mise ja vallandamise tagajärjel.

Lahtiseks on jäänud küsimus ka lähetuskirja kehtivuse ajast. Kehtiva korra kohaselt on sotsiaalkindlustuse osakonna poolt välja-

⁹ И. М. Флястер. Трудовые права инвалидов, стр. 29.

¹⁰ Samas.

antud lähetuskiri ettevõtte või asutuse administratsioonile täitmiseks kohustuslik, kuid seejuures ei ole ette nähtud selle kohustuse ajalise kehtivuse piire. Kuivõrd käesoleval ajal kehtestatakse töölevõtmise plaanid kalendriaasta kohta, siis võiks arvata, et ka lähetuskirjad on täitmiseks kohustuslikud kogu kalendriaasta jooksul. Võttes arvesse, et lähetuskiri ei kohusta invaliidi tööle asuma, oleks töölepaigutamise organiseerimise tagamise seisukohalt otsustavkohasem kehtestada võimalikult lühemad tähtajad, sest vastupidisel korral ei saaks ettevõtte või asutuse administratsioon täita broneeritud kohti ka teiste töötajatega. Lähetuskirjade kehtivuse ajaks võiks samuti kehtestada ühekuulise tähtaja. Juhul kui invaliid kuu aja jooksul lähetuskirja esitanud ei ole, kaotaks see kehtivuse. Kui invaliid siiski soovib tööle asuda, peaks ta uuesti pöörduma sotsiaalkindlustuse osakonna poole, teatama põhjused, miks ta tööle ei asunud ning taotlema uue lähetuskirja väljaandmist. Eespool märgitud tähtaegade kehtestamine võimaldaks operatiivsemalt lahendada invaliidide töölepaigutamisega seotud küsimusi, aga samuti annaks ka ettevõtetele ja asutustele võimalusi paremini organiseerida oma tööd.

Nagu eespool juba öeldud, on sotsiaalkindlustusorganite poolt väljaantud lähetuskiri invaliidi töölepaigutamiseks ettevõttele või asutusele täitmiseks kohustuslik. Sellega seoses tõusetub küsimus, kas ka tööõiguslik suhe invaliidiga tekib vastava lähetuskirja alusel või on selleks vajalikud veel muud õiguslikud toimingud.

Sotsiaalkindlustusorganite poolt väljaantav lähetuskiri kujutab endast administratiivakti.¹¹ Lähetuskirja alusel sõlmib ettevõtte või asutuse administratsioon invaliidiga töölepingu, mille alusel tekib tööõiguslik suhe ühelt poolt invaliidi ja teiselt poolt ettevõtte või asutuse vahel.

Kuid invaliidid ei asu mitte alati kohe tööle, vaid enne seda nad suunatakse õppima kutseala, mis vastaks nende tervislikule seisundile. Invaliidide väljaõpetamine ettevõtetes ja asutustes toimub õpilaslepingu alusel. Seejuures tuleb invaliididega õpilaslepingu sõlmimisel arvestada eelkõige ATEK-i soovitusi, aga samuti ka invaliidi enda soove ühe või teise kutseala õppimiseks ning ettevõttes või asutuses töölerakendamise võimalusi.

Erialases kirjanduses on vaieldavaks küsimuseks õpilaslepingu juriidiline iseloom. Mõningad autorid on asunud seisukohale, et õpilasleping on nõukogude tööõiguse eeskirjadega reguleeritav iseseisev lepingu liik ja selle lepingu alusel tekkivaid suhteid ei saa vaadelda tööõiguslike suhetena, vaid suhetena, mis tekkivad tootmistöö käigus töötajate väljaõpetamisel.¹² Selleks, et ettevõtte

¹¹ Н. Г. Александров. Трудовое правоотношение. Госюриздат, 1948, стр. 251.

¹² О. В. Смирнов. Природа и сущность права на труд в СССР М., 1964, стр. 81—82; А. С. Пашков. Правовые формы обеспечения производства кадрами в СССР М., 1961, стр. 84—85.

ja õpilase vahel tekiksid tööõiguslikud suhted, on selle seisukoha pooldajate arvates vaja sõlmida veel tööleping.

Selle seisukoha üheks pooldajaks on sisuliselt ka M. I. Fljaster. Ta väidab, et juhul, kui õpilaslepingu üheks pooleks on invaliid, ei saa selle lepingu alusel tööõiguslik suhe üldse tekkida, kuna invaliid ei ole kohustatud pärast väljaõppe lõppemist jätkama töötamist. Õpilasleping on tema järgi ainult tööõigusliku suhte tekkimise eelduseks. Tema arvates saab tööõiguslik suhe tekkida ainult töölepingu alusel, mis sõlmitakse invaliidiga pärast eriala omandamist. Oma arvamust põhjendab M. I. Fljaster sellega, et invaliidil ei ole üldse kohustust töötada, seega ka mitte ettevõttes, kus ta õpilaslepingu alusel on omandanud eriala.¹³

Eespool toodud seisukohaga ei saa nõustuda. Meie arvates tekib õpilaslepingu sõlmimisel tööõiguslik suhe poolte vahel ka siis, kui lepingu üheks pooleks on invaliid. Tootmistöö käigus teostatav väljaõpe organiseeritakse selleks, et õpilane omandaks eriala, õpiks töötama ning seejärel asuks iseseisvalt tööülesandeid täitma.¹⁴

Õige on M. I. Fljasteri väide, et invaliididel ei ole kohustust töötada, kuid see ei tähenda veel, et invaliidi ja ettevõtte vahel sõlmitud õpilaslepingu alusel ei saa tekkida tööõiguslikku suhet.

Õpilaslepingu alusel hakkab invaliid õppima kutseala ning pärast kutseala omandamist asub samas ettevõttes või asutuses tööle. Kui ta oma tervise halvenemise tõttu või mõnel muul põhjusel ei saa jätkata töötamist, siis ta võib ju lahkuda omal soovil üldistel alustel. Sellest, et õpilaslepingu alusel tekib tööõiguslik suhe, ei saa veel järeldada, et invaliidide suhtes kehtiks kohustus töötada sõltumata nende enda soovist.

Seega tuleks asuda seisukohale, et tööõiguslik suhe invaliidi ja ettevõtte või asutuse vahel tekib lähetuskirja alusel kas töölepingu või selle eriliigi — õpilaslepingu sõlmimisel.

Soodustused töötavatele invaliididele hõlmavad põhiliselt soodustusi töö- ja puhkeaja osas.

NSV Liidu Ülemnõukogu 7 mai 1960. a. seaduse kohaselt on kehtestatud ettevõtetes ja asutustes seitsmetunnine tööpäev, allmaatööl töötavatele peamiste kutsealade tööliste aga mitte üle kuue tunni päevas.¹⁵ Seega on tööaja üldkohustuslikuks normiks nädalas vastavalt 41 või 36 tundi. Alaealistele 15 aasta vanuses on kehtestatud 4-tunnine ja 16—18 aasta vanuses 6-tunnine tööpäev. Vastavalt NLKP XXIII kongressi otsustele on käesoleval ajal ena-

¹³ М. И. Флястер. Трудовые права инвалидов, стр. 65.

¹⁴ Ф. М. Левиант. Виды трудового договора. М., 1966, стр. 140; Ю. П. Орловский. Правовые вопросы использования труда рабочих на промышленных предприятиях, стр. 106.

¹⁵ Тööseadusandlus. — Kehtivate normatiivaktide kogumik. Tln., 1966, lk. 179.

mik ettevõtteid ning asutusi üle viidud viiepäevasele töönädalale, säilitades varem kehtinud üldkohustusliku tööaja normi.

Kehtiva seadusandlusega on töötavate invaliidide osas nende tööaja reguleerimisel ette nähtud aga rida erandeid. Invaliidid — pimedad kasutavad kõigis ettevõtetes ja asutustes õigust töötada kuuetunnise tööpäevaga.¹⁶ Soodustused on ette nähtud ka nende invaliidide tööaja osas, kes on haigestunud tuberkuloosi. Neid invaliide ei ole lubatud tööle rakendada öisel ajal ja neid ei või määrata kohustuslikus korras valvesse pärast tööpäeva lõppu. Isamaasõja invaliide ja teisi töötavaid invaliide ei või kohustada tegema ületunnitoid.

Ühe eriti olulise soodustusena on töötavate invaliidide osas ette nähtud nende tööaja lühendamise võimalus. Nii võidakse kehtiva seadusandluse kohaselt Isamaasõja invaliide tööle võtta mittetäieliku tööpäevaga, kusjuures nad saavad töötasu faktiliselt tehtud töö järgi. Mittetäieliku tööpäevaga töötavaid invaliide ei arvata seejuures ettevõtte või organisatsiooni arvulisse koosseisu. Mittetäieliku tööpäeva rakendamine on lubatud ka invaliidide suhtes, kes on invaliidistunud NSV Liidu kaitsmisel saadud haavade, põrutuse või vigastuse tõttu või muude sõjaväeteenistuskohustuste täitmisel või rindel viibimisega seotud haigestumise tagajärjel.¹⁷

Eespool märgitud invaliididel on kehtiva seadusandlusega õigus nõuda mittetäieliku tööpäeva rakendamist. Teiste töötavate invaliidide osas on lubatud mittetäieliku tööpäeva rakendamine ainult pooltevahelise kokkuleppe alusel.¹⁸ Mittetäieliku tööpäeva kohaldamine on administratsiooni kohustuslik neil juhtudel, kui see on otseselt ette nähtud ATEK-i otsuses.

Erandina on lubatud töötavate invaliidide osas ka lühendatud tööpäeva rakendamine. Kehtiva korra kohaselt on see lubatud invaliidide suhtes, kes töötasid varem tööndus- ja invaliidide kooperatsiooni artellides, mille liikmeil oli õigus lühendatud tööpäevale, kuid tööndus- ja invaliidide kooperatsiooni artellide likvideerimisel läksid üle tööle nende artellide baasil moodustatud ettevõtetesse, tsehhidesse või jaoskondadesse.¹⁹

Ka puhkuste osas invaliididele antavad soodustused on seatud sõltuvusse sellest, millistes ettevõtetes või asutustes nad töötavad. Tööndus- ja invaliidide kooperatsiooni artellides kehtis kord, mille kohaselt töötavad invaliidid, kes olid puhkuse õiguse saamise päevaks 18-aastased, kasutasid puhkust 18 tööpäeva ulatuses. Alaealistele oli aga ette nähtud puhkus ühe kalendrikuu ulatuses, kuid

¹⁶ Распоряжение Совета Министров СССР от 14 января 1955 г. (Справочник по охране труда, 1957, стр. 58).

¹⁷ СП СССР 1965 г., № 13, ст. 96.

¹⁸ Л. Я. Гинцбург. Правовое регулирование рабочего времени в СССР, изд. «Наука», 1966, стр. 301.

¹⁹ М. И. Флястер. Трудовые права инвалидов, стр. 190.

mitte vähem kui 24 tööpäeva. Invaliidid — pimedad (ning spetsiaalsetes tsehhides töötavad invaliidid) kasutasid õigust puhkusele 24 tööpäeva ulatuses. Peale korralise puhkuse oli töötavatel invaliididel õigus veel lisapuhkusele pideva töötamise eest. Lisapuhkust anti töötavatele invaliididele ka tervist kahjustava töö eest.

Pärast töõndus- ja invaliidide koöperatsioonide likvideerimist ja nende ühendamist riiklike ettevõtetega säilitati eespool toodud soodustused puhkuste osas invaliididele, kes jätkasid töötamist riiklike organite alluvusse antud ettevõtetes, aga samuti ka tsehhides ja jaoskondades, mis iseseisvate tootmisüksustena anti üle riiklike ettevõtete koosseisu.

Töötavatele invaliididele ettenähtud soodustused puhkuste osas kehtivad Eesti NSV-s ka teatud süsteemi kuuluvates ettevõtetes. Nii näiteks kehtivad need Eesti NSV Kohaliku Tööstuse Ministeeriumi, Eesti NSV Pimedate Ühingu ja Eesti NSV Kurtide Ühingu ettevõtetes²⁰ olenemata sellest, kas invaliidid on sinna tööle asunud seoses reorganiseerimisega või hiljem. Teistes ettevõtetes ja asutustes töötavatele invaliididele neid soodustusi ei laiendata. Seetõttu on kujunenud olukord, kus invaliidid on asetatud täiesti erinevasse õiguslikku seisundisse olenevalt ettevõtte või asutuse kui juriidilise isiku alluvusest või nende tekkimise õiguslikest alustest.²¹

Soodustuste kohaldamise sõltuvusse seadmine üldmäärgitud asjaoludest on meie arvates täiesti väär ning vastuolus soodustuste kehtestamise tegelike eesmärkidega ning ülesannetega. Edaspidi tuleks kehtestada kord, mille kohaselt töötavate invaliidide erinevate kategooriate osas ettenähtud soodustused peaksid tulema kohaldamisele kõigi invaliidide suhtes, olenemata nende töökohaks oleva ettevõtte või asutuse alluvusest ja nende moodustamise õiguslikust vormist.

О ТРУДОУСТРОЙСТВЕ И УСЛОВИЯХ ТРУДА ИНВАЛИДОВ

И. М. Опро

Резюме

В статье рассматриваются вопросы трудоустройства инвалидов, а также условия их труда и предоставляемые им льготы на предприятиях и организациях.

В первой части статьи анализируется порядок трудоустройства инвалидов в Эстонской ССР в том числе рассматриваются

²⁰ Vt. ka «Nõukogude Õigus», 1968, nr. 2, lk. 111.

²¹ М. И. Флястер. Правовое регулирование труда инвалидов в СССР. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 1962, стр. 21.

вопросы о бронировании рабочих мест для трудоустройства инвалидов, правах и обязанностях органов социального обеспечения и предприятий при трудоустройстве инвалидов. В этой части статьи автор выдвигает некоторые предложения о дополнении действующего законодательства для улучшения трудоустройства инвалидов.

Далее в статье рассматривается вопрос о возникновении трудового правоотношения между инвалидами и предприятиями. Анализируются высказанные в правовой литературе разные точки зрения по этому вопросу, в результате чего автор приходит к выводу, что трудовое правоотношение возникает между инвалидами и предприятиями как на основе трудового, так и на основе ученического договора.

Дальше автор анализирует действующий порядок предоставления льгот работающим инвалидам. По установленному порядку некоторые льготы предоставляются инвалидам не на всех предприятиях и не во всех организациях, в связи с чем большая часть работающих инвалидов лишена этих льгот. По мнению автора, действующий порядок предоставления льгот должен быть изменен в законодательном порядке и льготные условия работы должны быть установлены одинаково для всех работающих инвалидов, не зависимо от отрасли народного хозяйства и других несущественных причин. Автор находит также, что льготы для инвалидов должны быть расширены.

VÖRDLUSTULEMUSTE HINDAMINE JA JÄRELDUSTE TEGEMINE ISIKU IDENTIFITSEERIMISEL NAHA PAPILLAARKURRUSTIKU JÄLGEDE JÄRGI

Oigustead. kand. H. Lindmäe
Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

I. Daktüloskoopiaeksperti uurimistegevuse eesmärgiks on tavaliselt arvamuse kui uue kohtuliku tõendi saamine samasuse esinemise või selle puudumise kohta. Arvamuses esitatavad faktilised andmed ei ilmne aga vahetult võrdlusuurimisel väljaselgitatud kokkulangevatest või lahkuminevatest tunnustest. Kuna need andmed ei ole ilmsed, kõigile tajutavad, on neid võimalik ainult tuletada võrdlusuurimisel kogutud informatsioonist daktüloskoopilistele eriteadmistele rajaneva järeldusena.

Järelduse tegemine eeldab nii lahkuminevate kui ka kokkulangevate papillaarkurrustiku tunnuste hindamist eesmärgiga selgitada, milline on nende osa papillaarkurrustiku eristamisel või individualiseerimisel.

Tunnuste hindamist alustatakse lahkuminekutest. Siin selgitatakse, kas need lahkuminekud seletuvad erinevustega kuriteojälje ja võrdlusjälje kujunemistingimustes ja -mehhanismis või mitte. Kui daktüloskoopiaekspert on veendunud, et tegemist ei ole sisetiste, samasuse raamides esinevate lahkuminekutega, teeb ta järelduse samasuse puudumise kohta. Nõukogude kriminalistika-alases kirjanduses on avaldatud erinevaid seisukohti samasuse eitamise aluste kohta. Nii märgib A. I. Vinberg, et ekspert peab tõendama lahkuminevate tunnuste kogumi (minu sõrendus — H. L.) olemasolu ka järelduse tegemisel samasuse puudumisest.¹ Sellest järeldub, et erinevussuhete tuvastamisel on vaja hinnata lahkuminevate papillaarkurrustiku tunnuste kogumit.

Seevastu eitab A. R. Šljahhov lahkuminevate tunnuste kogumi kasutamise vajalikkust samasuse puudumise tõendamisel. Nii võib

---

¹ А. И. Винберг. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. М., 1956, стр. 100.

tema arvates teha järelduse samasuse puudumise kohta 1—2 olulise lahkumineva tunnuse väljaselgitamisel.²

Daktüloskoopilise ekspertiisi praktika ei kinnita mõlema autori kategoorilises vormis esitatud seisukohtade õigsust. Nii piisab samasuse puudumise kohta järelduse tegemiseks mõnikord ilmse lahkumineku väljaselgitamisest papillaarkurrustiku tüübis või liigis. Näiteks sellisel juhul, kui kuriteojäljes on kujunenud keerd-kurrustik, kontrollitava isiku võrdlusjälgedes aga kaar- või silmuskurrustik, piisab ühest välise lahkuminekuna hinnatud tunnusest, et tõdeda samasuse puudumist.

Samuti on mõnikord võimalik tuvastada samasuse puudumist üksiku lahkumineva liigitunnuse alusel ka siis, kui ilmneb tüübi kokkulangemine. Nii võib olla välistamisel aluseks asjaolu, et otsitava ja kontrollitava identifitseeritava isiku lihtsate silmuskurrustikega sõrmedel on delta ja kurrustiku keskpunkti vahel erinev arv papillaarkurrustiku või -kurru detaile.

Üksik lahkuminev liigitunnus ei saa aga olla küllaldaseks aluseks samasussuhte eitamisele siis, kui ta võib seletuda kas papillaarkurrustiku vigastusega või kuriteojälje ja võrdlusjälje erineva kujunemismehhanismi ja tingimustega. Seetõttu on vaja pöörata tähelepanu lahkumineku hindamisel ka papillaarkurrustiku või -kurru detailidele. Valides erinevussuhte tõendamiseks mingisuguse detaili, arvestatakse ka selle detaili asetust papillaarkurrustikus. Detaili asetuse on aga samuti papillaarkurrustiku tunnuseks, mis seob valitud detaili papillaarkurrustiku üldehituses teatavasse süsteemi. Seega moodustub tunnuste kogum, mis on aluseks järelduse tegemisel samasuse puudumise kohta.

Et sellise järelduse tegemiseks piisab ainult ühest või mõnest lahkuminevast tunnusest, on tunnuste hindamise alustamine lahkuminekutest kõige vähem aeganõudev moodus ekspertiisiülesande lahendamisel. Juhul kui daktüloskoopiaekspert alustab aga tunnuste hindamist kokkulangemistest, võib tehtud töö osutuda üleliigseks tingimustes, kus kokkulangevuste kõrval esinevad lahkuminekud ei seletu erinevustega jälgede kujunemismehhanismis ja -tingimustes.

Kui aga ekspert ei suuda tunnuste hindamisel seletada lahkuminekuid nende asjaoludega või ei saa kinnitada, et tegemist on erinevate isikute papillaarkurrustiku tunnustega, ei ole tal võimalik teha järeldust samasuse esinemise ega selle puudumise kohta.

2. Lahkuminevate tunnuste puudumisel või selliste lahkuminekute esinemisel, mis on seletatavad erinevustega jälgede kujunemismehhanismis ja -tingimustes, alustab daktüloskoopiaekspert kokkulangevate tunnuste hindamist.

---

² А. Р. Шляхов. Организация и производство криминалистической экспертизы в СССР. — «Теория и практика криминалистической экспертизы», сб. 9—10. М., 1962, стр. 175.

Kokkulangevate tunnuste hindamisel on eesmärgiks kõigepealt selgitada, milline on iga üksiku tunnuse osa papillaarkurrustiku individualiseerimisel. Ei «tõde realiseerub ainult nähtuste üksikute külgede kogusummas»³, on vaja üksikute tunnuste hindamise kõrval hinnata neid ka kogumis.

Selline tunnuste hindamine toimub tavaliselt ekspertiisipraktikas omandatud subjektiivsete kogemuste alusel, lähtudes siseveendumusest. Tunnuste subjektiivse hindamise alusel kujuneb siseveendumus, et kogum, mille moodustavad võrdlusuurimisel väljaselgitatud konkreetse kokkulangevad tunnused, on kordumatu mõne teise isiku papillaarkurrustikus. Kuna praktilised kogemused omandatakse teoreetiliste teadmiste pinnal, on tunnuste hindamisel rakendatava subjektiivse meetodi väljakujunemisel oluline koht ka eksperdi teoreetilisel ettevalmistamisel. Samuti on tunnuste sellisel hindamisel suur osa eksperdi isiklikel omadustel, nagu tähelepanul ja mälu mahul, samuti otsustusvõimel.

Ekspertiisipraktikas omandatud vaist tunnuste hindamisel ei ole aga püsiva iseloomuga. Nii ilmneb sageli eksperdi töös, kellel puudub pidev praktika daktüloskoopiliste ekspertiiside tegemisel, teatud ebakindlus tunnuste hindamisel. See avaldub näiteks püüdes lülitada kokkulangevate tunnuste kogumisse võimalikult rohkem tunnuseid selleks, et veenduda saadud kogumi individuaalsuses. Nii esineb praktikas juhte, et daktüloskoopiaekspertil kujuneb siseveendumus isiku samasusest alles siis, kui kokkulangevate tunnuste kogum hõlmab enam kui kahtkümmend papillaarkurrustiku tunnust. Seejuures on mõnikord lülitatud sellesse kogumisse kõik kuriteojäljes kujunenud papillaarkurrustiku või -kurru detailid.

Ka Eesti NSV ekspertiisipraktika analüüsimisest nähtub, et isiku identifitseerimisel sõrmejälje järgi vajatakse üldreeglina väga ulatuslikku informatsiooni. Nii esineb küllaltki harva juhte, et kokkulangevate tunnuste kogumisse kuulub vähem kui 10 papillaarkurrustiku või -kurru detaili. Sellest järeldub, et neid kuriteojälgi, mis sisaldavad papillaarkurrustiku ehituse kohta väiksemahulist informatsiooni, ei kasutata identifitseerivate objektidena. Naha papillaarkurrustiku tunnuste kvantitatiivse külje rõhutamine on mõnikord tingitud ka sellest, et daktüloskoopiaekspert arvestab välismaises, samuti varem asunud nõukogude kriminalistikaalases kirjanduses avaldatud seisukohti, et isiku samasuse kohta veenva, kategoorilises vormis järelduse tegemiseks on vajalik vähemalt 12 detaili kokkulangemine.⁴

Seevastu kasutatakse mõnikord teiste liiduvabariikide eksper-

³ V. I. Lenin. Teosed, 38, kd., lk. 183.

⁴ Harold I. E. Gesell. Fingerprints. Elements of Police Science. Chicago, 1942, p. 169; Настольная книга следователя, М., 1949, стр. 541.

tiisipraktikas järelduse tegemisel isiku samasusest ka tunduvalt väiksemat kokkulangevate tunnuste kogumit.⁵

Selline tunnuste subjektiivne hindamine võib viia ka sisuliselt ebaõigetele järeldustele. Nii avaldub daktüloskoopiaeksperdi eba-kindlus tunnuste hindamisel ka selles, et ta teeb tunnuste kogumi alusel, mis täielikult individualiseerib samasussuhte subjekti papillaarkurrustikku, järelduse ainult isiku grupilisest kuuluvusest. Et subjektiivsete faktorite osa papillaarkurrustiku tunnuste ja nende kogumi hindamisel on väga suur, on vaja identifitseerimisprotsessis rakendada objektiivseid, teaduslikult põhistatud tunnuste hindamise kriteeriume. Siit tulenebki vajadus kasutada isiku identifitseerimisel tõenäosusteooria ja matemaatilise statistika meetodeid. Nende meetodite kasutamine aitab vältida subjektiivsete tegurite mõju arvamuse kujundamisel.

Selleks, et hinnata objektiivselt üksikute tunnuste ja nende kogumi osa papillaarkurrustiku individualiseerimisel, lähtutakse tunnuste suhtelisest esinemissagedusest. Seega määrab tunnuste ja nende kogumi identifikaatsioonilise väärtuse (I_i) üksikute tunnuste esinemissagedus e. nende tõenäosus ($P_i = \frac{m}{n}$).

Tõenäosusteoorias väljendatakse informatsiooni hulka, mis sisaldub tunnuses ning moodustab tunnuse identifikaatsioonilise väärtuse, logaritmidest. Tunnuste hindamisel kriminalistikaliste ekspertiiside tegemisel kasutatakse aga kümnendlogaritme.

Seejuures esitatakse üksiku tunnuse identifikaatsioonilist väärtust järgmiselt: $I_i = \log \frac{1}{P_i}$ e. $I_i = -\log P_i$.⁶

Eeltoodust lähtudes määrataksegi kindlaks papillaarkurrustiku iga tunnuse identifikaatsiooniline väärtus, tema osa papillaarkurrustiku individualiseerimisel (vt. tabel 1).

Selleks aga, et selgitada, kas daktüloskoopiaeksperdi poolt väljaselgitatud papillaarkurrustiku kokkuvate tunnuste kogum on küllaldane samasussuhte subjekti tuvastamiseks, tuleb lähtuda tõenäosusteoorias kasutatavast identifitseerimise matemaatilisest tingimusest. Seda identifitseerimise matemaatilist tingimust esitatakse valemina: $I^{(n)} = \sum_{i=1}^n I_i \geq \log N + \log \alpha$, milles $I^{(n)}$ tähistab tunnuste kogumis sisalduva informatsiooni mahtu e. tema identifi-

⁵ Е. И. Зуев. Методика экспертной оценки идентификационных признаков при производстве дактилоскопических исследований. — «Труды Научно-исследовательского Института милиции МВД РСФСР», № 4, М., 1966, стр. 13.

⁶ З. И. Кирсанов. Использование теории вероятностей и математической статистики в идентификации. Применение теории вероятностей и математической статистики в судебной экспертизе. Материалы научной конференции, состоявшейся 5—6 июня 1963 г. М., 1964, стр. 12.

katsioonilist väärtust. $\sum_{i=1}^n I_i$ — aga kogumisse kuuluvate üksikute tunnuste identifitseerimise väärtuste summat.

Identifitseerimisprotsessi matemaatiline valem määrab informatsiooni mahu, mis on vajalik samasussuhte subjekti tuvastamiseks, arvestades nende isikute kogumit (N). kelle hulgast tuleb kuriteojälje jätnud isikut otsida.⁷

Selleks aga, et praktiliselt välistada võimalust papillaarkurrustiku tunnuste teatud kogumi kordumiseks mõnes teises papillaarkurrustikus, lähtutakse siin väga kõrgest usalduskriteeriumist (α). Et kirjaekspertiisi tegemisel on valitud selleks kriteeriumiks 0,00005, tuleks seda kasutada ka daktüloskoopilise ekspertiisi tegemisel.⁸

Eeldades, et samasussuhte subjekti otsitakse näiteks 200 miljoni isiku hulgast, tuleb usalduskriteeriumi $\alpha=0,00005$ juures papillaarkurrustiku tunnuste kogumi identifitseerimise väärtus tuleb järeldada järgmiselt:

$$I^{(n)} = \sum_{i=1}^n I_i \geq \log 200\,000\,000 + \log 0,00005;$$

$$I^{(n)} = \sum_{i=1}^n I_i \geq 8,3 - 4,3;$$

$$I^{(n)} = \sum_{i=1}^n I_i \geq 4,0.$$

Seega peab identifitseerimise matemaatilist tingimust silmas pidades papillaarkurrustiku tunnuste kogumi identifitseerimise väärtus olema suurem või vähemalt võrdne 4,0-ga.

3. Seejuures tuleb märkida, et ekspertiisipraktikas esineb juhte, kus kuriteojälje jätnud isiku samasuse tõestamisel lülitatakse kokkulangevate tunnuste kogumisse ainult papillaarkurrustiku ja -kurru detaile. Tüübi- ja liigitunnuseid sellises kogumis ei esitata. Sellist tunnuste kogumi moodustamist peab õigeks ka B. I. Ševtšenko, kes märgib, et isiku identifitseerimiseks on vajalik papillaarkurrustiku eritunnuste kokkumine.⁹

Samasuguseid seisukohti on avaldanud ka mõned autorid, kes käsitlevad matemaatiliste meetodite rakendamist võrdlustulemuste hindamisel. Nii märgib näiteks P. G. Orlov, et isiku identifitseerimiseks

⁷ З. И. Кирсанов. Математические методы исследования в криминалистике. Вопросы кибернетики и право. М., 1967, стр. 217.

⁸ З. И. Кирсанов. Использование теории вероятностей и математической статистики в идентификации. Применение теории вероятностей и математической статистики в судебной экспертизе. Материалы научной конференции, состоявшейся 5—6 июня 1963 г. М., 1964, стр. 18.

⁹ Криминалистика, изд. Московского университета. М., 1963, стр. 128.

Papillaarkurrustiku ja -kurru detailide suhteline esinemissagedus ja identifikaatsiooniline väärtus *

Jrk. nr.	Papillaarkurrustiku ja -kurru detailid	Suhteline esinemissagedus	Tunnuste identifikaatsiooniline väärtus
1.	Papillaarkurru algus	20,93	0,70
2.	Papillaarkurru lõpp	20,85	0,68
3.	Papillaarkurru hargnemine	8,97	1,05
4.	Papillaarkurdude liitumine	7,48	1,13
5.	Papillaarpunkt	7,27	1,14
6.	Papillaarlooge	3,33	1,48
7.	Papillaarkäänd	1,34	1,87
8.	Papillaarkurdude lõikumine	0,07	3,15
9.	Lõik	kuni 1,5 mm	1,28
		1,5—3 mm	1,45
		3—5 mm	1,50
		5—8 mm	1,60
		8—10 mm	1,90
10.	Saareke	kuni 1,5 mm	1,81
		1,5—3 mm	2,00
		3—5 mm	2,12
		5—8 mm	2,54
		8—10 mm	2,74
11.	Haak	kuni 1,5 mm	1,88
		1,5—3 mm	1,95
		3—5 mm	1,95
		5—8 mm	2,16
		8—10 mm	2,58
12.	Vastu-haak	kuni 1,5 mm	1,95
		1,5—3 mm	1,98
		3—5 mm	2,04
		5—8 mm	2,24
		8—10 mm	2,66
13.	Sillake	kuni 1,5 mm	2,58
		1,5—3 mm	2,62
		3—5 mm	2,66
		5—8 mm	3,20
		8—10 mm	3,22
14.	Vastu-sillake	kuni 1,5 mm	2,49
		1,5—3 mm	2,52
		3—5 mm	2,54
		5—8 mm	2,96
		8—10 mm	3,22

Kokku: 100,00

* Tabelis antud suhtelise esinemissageduse andmed on esitatud 200 inimese sõrmeotste papillaarkurrustiku ehituse uurimistulemuste alusel (vt. H. Lindmäe. Isiku identifitseerimine naha papillaarkurrustiku jälgede järgi. Väitekirj õigusteaduse kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tartu, 1967, lk. 74 jj.

rimisel tuleb kasutada kokkulangevate tunnuste kogumit, mille moodustavad vähemalt seitse suure esinemissagedusega papillaarkurrustiku iseärasust. Seega arvestab ta ainult papillaarkurrustiku ja -kurru detailide identifitseerimist. Soo ja liigitunnuste osale isiku grupilise kuuluvuse määramisel ja nende gruppide mahu kitsendamisel seejuures tähelepanu ei pöörata.¹⁰

Selline käsitus ei ole kooskõlas dialektilise materialismi põhimõtetega. Üksik ja eriline ei eksisteeri teisiti kui seoses üldisega. Lülitades aga kokkuvate tunnuste kogumisse ainult papillaarkurrustiku ja -kurru detaile, kaob sellises käsitluses seos nähtuse üksikute külgede vahel ning jääb avamata selle nähtuse olemus. Samuti võib sellest ekslikult järeldada, et papillaarkurrustiku tüübi- ja liigitunnustel puudub identifitseeriv väärtus.

Tüübi- ja liigitunnused on aluseks isikute gruppide moodustamisele, kuhu kuulub ka kuriteojälje jätnud isik. Mida väiksem on seejuures nende tunnuste esinemissagedus, seda kitsama grupi hulgast tuleb otsida samasussuhete subjekti. Mida kitsam on aga tüübi- ja liigitunnuste alusel moodustatud isikute grupp, seda lühem on tee otsitava identifitseeritava isiku juurde. Järelikult võib sellisel juhul lülitada tüübi- ja liigitunnuste kõrval kokkuvate tunnuste kogumisse vähem papillaarkurrustiku ja -kurru detaile.

Seega mõjustavad tüübi- ja liigitunnuste esinemine identifitseerimisel kogumit otseselt selle kogumi kvalitatiivset ja kvantitatiivset külge.

Järelikult peab olema isiku identifitseerimisel sõrmejälje järgi, milles ei ole kujunenud papillaarkurrustiku tüübi ja liigitunnuseid, tunnuste kogumit arvuliselt rohkem papillaarkurrustiku ja -kurru detaile. Kui aga kuriteojäljes on kajastunud ka tüübi- ja liigitunnused, piisab individuaalse kogumi moodustamiseks nende tunnuste kõrval väiksemast detailide arvust.¹¹

Kuna papillaarkurrustiku tüübi- ja liigitunnused mõjustavad identifitseerimisel kogumit mahtu, on nende lülitamine sellesse kogumisse vajalik.

4. Juhul kui papillaarkurrustiku kokkulangevate tunnuste hindamisel, lähtudes identifitseerimise matemaatilisest kriteeriumist, ilmneb, et kogumi identifitseerimine väärtus on väiksem kui $\log N + \log \alpha$, saab daktyloskoopiaekspert teha järelduse ainult isiku grupilisest kuuluvusest. Kriminalistikaalases kirjanduses on

---

¹⁰ П. Г. Орлов. Статистический метод оценки идентификационных признаков в дактилоскопической экспертизе. Применение теории вероятностей и математической статистики в судебной экспертизе. Материалы научной конференции, состоявшейся 5—6 июня 1963 г., М., 1964, стр. 31.

¹¹ E. Steinwender. Der daktyloskopische Identitätsnachweis. — «Kriminalistik», Heft 5. Hamburg, 1958, S. 97; Edmond Locard. Die Kriminaluntersuchung und ihre wissenschaftlichen Methoden. Berlin, 1930, S. 103.

avaldatud arvamust, et grupilise kuuluvuse kindlaksmääramine toimub ainult objekti tüübi- ja liigitunnuste alusel.¹²

Selline seisukoht ei ole aga veenev. Eeldades, et isikute grupi tuvastamisel, kuhu kuulub ka kuriteojälje jätnud isik, võivad olla aluseks ainult papillaarkurrustiku tüübi- ja liigitunnused, jääb avamata grupilise kuuluvuse ja individuaalse identsuse ühtsus, dialektiline seos üldise, erilise ja üksiku vahel.

Seetõttu ei toimu grupi mahu kitsendamine üksi tüübi- ja liigitunnuste kaudu, vaid jätkub ka siis, kui kokkuvatele papillaarkurrustiku üldtunnustele lisandub teisi üld-, eri- ja üksiktunnuseid.

Nii tuvastab näiteks daktüloskoopiaekspert võrdlusuurimisel, et kuriteojälj ja võrdlusjälj on jäetud sõrmega, millel on päripäeva keerduv spiraalne keerdkurrustik. Sellejuures esineb papillaarkurrustiku keskosas näiteks kolm papillaarkurru algust ja lõppu. Siin ei ole meie arvates õige väita, et isikute grupp, mis hõlmab ka kuriteojälje jätnud isikut, oleks määratletud ainult papillaarkurrustiku tüübi- ja liigitunnustega. Tegelikult on eksperdi poolt tuvastatud grupp tunduvalt kitsam. Sellesse gruppi ei kuulu mitte kõik isikud, kelle sõrmedel esineb päripäeva keerduv spiraalne keerdkurrustik, vaid ainult need, kelle papillaarkurrustiku keskosas esineb vastav detailide kombinatsioon.

Eeltoodust järeldub, et kokkuvate tunnuste arvu kvantitatiivne suurenemine ja sellele kaasnev tunnuste kogumi identifitseerimise väärtuse kvalitatiivne kasv viib grupi mahu pidevale kitsendamisele kuni konkreetse isikuni. Seega toimub individuaalse identsuse tuvastamine oma mahult kitsenevate gruppide väljaselgitamise teel. Grupi mahu piiramisel kasutatakse aga nii papillaarkurrustiku üld-, eri- kui ka üksiktunnuseid.

Juhul kui kokkulangevate üld-, eri- ja üksiktunnuste hindamisel ilmneb, et nad ei moodusta oma kogumis küllaldast alust kategoorilise järelduse tegemiseks, jäävad daktüloskoopiaeksperti arvamuses esitatud faktilised andmed alati grupilise kuuluvuse raamidesse.

5. Isikute grupi identsus tuvastatakse kategoorilises vormis. Selline eksperdi arvamus sisaldab faktilisi andmeid isikute suurema või väiksema grupi kohta, millesse kuulub ka kuriteojälje jätanud isik. Seetõttu on daktüloskoopiaeksperti järeldus isiku grupilise kuuluvuse kohta ka kohtulikult tõendiks. Mida väiksem on sellejuures eksperdi poolt tuvastatud isikute grupp, seda suurem on selle järelduse tõenduslik tähendus. Samas tuleb aga silmas pidada seda, et ekspertiisiülesandeks on siin küsimus kontrollitava isiku samasuse esinemise või puudumise kohta. Seetõttu on isiku grupilise kuuluvuse kindlaksmääramine ainult selle küsimuse poolik lahendus. Seoses sellega püütaksegi ekspertiisipraktikas isiku gru-

---

¹² Криминалистика. М., 1966, стр. 72; Криминалистика, Изд. Московского университета, М., 1963, стр. 52.

pilise kuuluvuse väljaselgitamist asendada kontrollitava isiku kohta tõenäolises vormis tehtud järeldusega.

Kuid kontrollitava isiku samasus on ainult siis tõenäollik, kui daktüloskoopiaekspert on tuvastanud selle isiku kuuluvuse kitsasse isikute gruppi. Sellepärast on isiku samasuse kohta problemaatilise otsuse tegemiseks vajalik kokkulangevate papillaarkurrustiku tüübi- ja liigitunnuste kõrval ka papillaarkurrustiku ja -kurru detailide kokkulangemine, mis aga oma kogumis ei võimalda veel individuaalse identsuse tuvastamist. Järelikult ei ole õige teha järeldusi kuriteojälje jätnud isiku kohta tõenäolises vormis siis, kui võrdlusuurimisel on välja selgitatud ainult tüübi- ja liigitunnuste kokkulangemine.¹³ Sellisel juhul on isikute ring, kelle hulka kuulub kuriteojälje jätnud isik, veel niivõrd lai, et kontrollitava isiku identsus ei saa olla küllalt tõenäollik.

Küll on aga mõnikord põhjendatud ainult papillaarkurrustiku tüübi- ja liigitunnuste alusel problemaatilise otsustuse tegemine siis, kui tegemist on üksiku kuriteojälje asemel liitse identifitseeriva objektiga. Sellisel juhul on võimalik mitme sõrme papillaarkurrustiku üldhituse kohta saadud andmete alusel piirata isikute ringi niivõrd, et kuriteojälgede jätmine kontrollitava isiku poolt on tõenäoline.

6. Et daktüloskoopilise ekspertiisi tegemisel on tavaliselt eesmärgiks saada kohtulikku tõendit kontrollitava isiku samasuse esinemise või selle puudumise kohta, tuleb selgitada, kas ka tõenäolises vormis antud arvamust on võimalik kasutada kohtuliku tõendina tõendamisele kuuluvate asjaolude väljaselgitamisel.

Siinjuures märgivad V. J. Koldin ja I. L. Petruhhin, et problemaatilise järelduse tõendusliku osa määravad kokkulangevate tunnuste kvaliteet ja kvantiteet. Need tunnused ongi tõenditeks samasuse esinemise kohta.¹⁴

Esitatud seisukohaga ei saa meie arvates nõustuda.

Vastavalt «Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeksi» §-le 48 on kohtulikuks tõendiks eksperdi arvamus. Seega tuleb tõendina käsitleda ainult daktüloskoopiaekspertiisi järeldust, mitte aga selle järelduse tegemisel aluseks olnud üksikuid kokkulangevaid või lahku minevaid tunnuseid. Kuna need üksikud tunnused on ainult materjaliks arvamuse kujundamisele, ei ole õige neid vaadelda tõenditena samasuse esinemise või puudumise kohta.

Sisuliselt jääb tõenäolises vormis tehtud järeldus ainult oletuseks, mis on esitatud eksperdi arvamuses kontrollitava isiku kohta. Kuna kuriteojäljest saadav informatsioon ei ole küllaldane selle

¹³ А. Р. Шляхов. Осунд. теос, lk. 203.

¹⁴ В. Я. Колдин. Судебная идентификация как доказывание тождества. — «Вопросы криминалистики», № 6—7, М., 1962, стр. 29; И. Л. Петухин. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. М., 1964, стр. 107.

oletuse lähemaks kontrollimiseks ja tõendamiseks, ei sisalda tõenäolises vormis antud arvamus faktilisi andmeid samasuse esinemise või selle puudumise kohta. Seega ei ole õige ka sellist arvamust lugeda kohtulikuks tõendiks.

Seoses sellega on mõned nõukogude protsessualistid ja kiriminalistid, nagu B. L. Zotov, V. S. Mitritšev, V. A. Prituzova, S. V. Borodin, A. J. Paliašvili jt.¹⁵ asunud seisukohale, et eksperdi arvamus tuleb alati esitada kategoorilise otsustusena. Seejuures peaks daktüloskoopiaekspert problemaatilise otsustuse tegemisel keelduma arvamuse andmisest.

Samuti märgib ka saksa kriminalist E. Steinwender, et daktüloskoopilise ekspertiisi tegemisel ei ole lubatud problemaatilist otsustust sisaldavaid arvamusi. Juhul kui ekspert ei saa anda 100%-liselt kategoorilist arvamust, loetakse kuriteojälg mittekasutatavaks isiku identifitseerimise eesmärkidel.¹⁶

Esitatud lahenduses ei peeta aga silmas asjaolu, et kriminaalasja uurimisel on vaja kasutada ka neid andmeid, millest lähtudes on võimalik suunata uurimise käiku. Selliseid uurijat orienteerivaid andmeid sisaldab ka problemaatiline otsustus. Seoses sellega võib tõenäolises vormis esitatud daktüloskoopiaeksperti arvamuse olla aluseks uurimisversioonide kujundamisele. Seetõttu ei ole põhjendatud ka problemaatiliste otsustuste tegemise keelamine daktüloskoopilise ekspertiisi tegemisel.

Et tõendamisele kuuluvate asjaolude väljaselgitamisel on kohulikeks tõenditeks daktüloskoopiaeksperti poolt kategoorilises vormis tehtud järeldused, ei ole meie arvates õige praktika, kus ekspert esitab oma järelduse ainult problemaatilise otsustusena. Sellisel järeldusel ei oleks tõendamise seisukohalt mingisugust tähtsust. Seoses sellega peaks daktüloskoopiaekspert tegema eelnevalt alati järelduse ka isikute kitsast grupist, kuhu kuulub kuriteojälje jätnud isik. Kategoorilise ja problemaatilise otsustuse seostamine põhineb sellel, et tõenäolises vormis tehtud järeldus ei saa esineda ilma grupilise kuuluvuse kindlakstegemiseta. Kuna kohtuliku tõendi sisuks on ka kategoorilises vormis esitatud andmed isiku grupilisest kuuluvusest, siis on sellisel järelduste tegemise vormil oluline tähtsus tõendamise seisukohalt.

Kuid grupilise kuuluvuse väljaselgitamine on ekspertiisiülesande poolikuks lahenduseks. Ta ei anna veel kohtulikku tõendit samasussuhete subjektiks oleva konkreetse isiku kohta. Sellepärast

---

¹⁵ Б. Л. Зотов. Заключение экспертизы в вероятной форме недопустимы. — «Социалистическая законность», 1955, № 4, стр. 66; В. С. Митричев. Форма заключения эксперта. — «Социалистическая законность», 1957, № 5, стр. 51; В. А. Пригузова. Заключение эксперта как доказательство в уголовном процессе. М., 1959, стр. 113; С. В. Бородин, А. Я. Палиашвили. Значение категорических и вероятных заключений экспертизы для расследования и рассмотрения уголовных дел. — «Правоведение», 1962, № 4, стр. 96.

¹⁶ E. Steinwender. Osund. teos, lk. 186.

on järelduse tegemine isiku grupilisest kuuluvusest ja kuriteojälje tõenäolikkusest jätmisest selle isiku poolt ainult siis õigustatud, kui kuriteojälje jätnud isikut ei ole võimalik välja selgitada kokkulangevate tunnuste kogumi puudulikkuse tõttu.

Daktüloskoopilise ekspertiisi praktikas esineb aga juhte, et problemaatilise otsustuse tegemine ei põhine objektiivsetel asjaoludel.

Nii tehakse mõnikord isiku samasuse kohta järeldus tõenäolikus vormis ka siis, kui kuriteojäljes ja võrdlusjäljes kajastunud kokkulangevate tunnuste kogum individualiseerib täielikult identifitseeritavat isikut.

Tunnuste kogumi ebaõige hindamisega on tegemist ka siis, kui daktüloskoopiaekspert hindab liitse identifitseeriva objekti korral kokkulangevaid tunnuseid ekslikult eraldi kogumites, mis omaette võetuna ei saa olla aga aluseks kategoorilise järelduse tegemiseks samasussuhete subjektiks oleva isiku kohta.

Eeltoodust järeldub, et põhjendamatute problemaatiliste järelduste tegemine tuleneb daktüloskoopiaekspertiisi subjektiivsetest omadustest, tema oskamatuses hinnata kokkulangevaid tunnuseid nende kogumis.

7 Daktüloskoopilise ekspertiisi tegemisel esineb sageli mitu kontrollitavat isikut. Ekspertiisiülesandeks on siin selgitada, kes kontrollitavate isikute hulgast on jätnud identifitseeriva objektina kasutatava kuriteojälje. Kui identifitseerimisprotsessis ilmneb, et kuriteojälge ei ole jätnud kontrollitavad isikud, hõlmab samasuse puudumise kohta tehtud järeldus kõiki neid isikuid. Selle kõrval põhjustab aga vaidlusi küsimus, milline peab olema järelduste maht siis, kui daktüloskoopiaekspert selgitab välja kontrollitavate isikute ringist samasussuhete subjektina esineva isiku. Eesti NSV-s, samuti ka teistes liiduvabariikides,¹⁷ on juurdunud praktika, kus samasussuhete subjekti tuvastamisel kontrollitavate isikute hulgast piirduetakse ainult järelduse tegemisega samasuse esinemise kohta. Ülejäänud kontrollitavaid isikuid ekspertiisi järeldus ei hõlma.

Selline järelduste tegemise viis on kriminalistikaalases kirjan-
duses esile kutsunud vastuväiteid. Nii märgib M. J. Segai, et ekspertiisi järeldused, vaatamata nende sisule, peavad hõlmama kõiki kontrollitavaid isikuid. Seega peab ekspert, kes tuvastas kuriteojälje jätnud isiku, tegema ka ülejäänud kontrollitavate isikute kohta järelduse, et nad ei ole samasussuhete subjektideks. Seni, kuni ekspert ei ole esitanud oma järeldusi samasuse puudumise kohta, ei saa lugeda ekspertiisiülesannet lahendatuks. Kuna kohtulikuks tõendiks on faktilised andmed nii samasuse esinemisest kui ka puudumisest, peab ekspert tõendama üheaegselt mõlema olemasolu.¹⁸

¹⁷ М. Я. Сегай. О формулировании выводов эксперта при разрешении вопроса о тождестве индивидуально-определенных объектов. — «Сборник научных работ», вып. 1. Вильнюс, 1963, стр. 130.

¹⁸ Samas, lk. 130.

Lisaks sellele märgib M. J. Segai, et järeldusel samasuse puudumise kohta on praktiline tähtsus ka kordusekspertiisi määramisel. Nii ei ole samasuse esinemise vaidlustamisel siis enam nõutav, et uus ekspertiisiülesanne hõlmaks uuesti kõiki kontrollitavaid isikuid.¹⁹

M. J. Segai esitatud seisukohtadega on raske nõustuda. Järelduste mahu küsimuse selgitamisel tuleb lähtuda uurija eesmärgidest ekspertiisiülesande püstitamisel, samuti identifitseerimisprotsessi olemusest. Identifitseerimisprotsess on suunatud samasussuhete subjekti väljaselgitamisele. See protsess lõpeb otsitava identifitseeritava isiku leidmisega. Sellest lähtudes on ka ekspertiisiülesande puhul uurijal eesmärgiks selgitada daktüloskoopilise ekspertiisiga välja isik, kes on jätnud kuriteojälje. Selline eesmärk ilmneb ka ekspertiisiülesande alternatiivsest vormist: kas sõrmel on jätnud A., B., C. või D. Seega peab uurija siin silmas kohutliku tõendi saamist samasuse esinemise kohta. Sellepärast ei olegi veenev J. M. Segai seisukoht, et juhul kui daktüloskoopiaekspert kinnitab oma järelduses ainult samasuse esinemise fakti, kitsendaks ta suvaliselt ekspertiisiülesande mahtu.

Muidugi on kohtulikeks tõenditeks ka samasuse puudumise faktid. Kuid neid kasutatakse tõendamisele kuuluvate asjaolude väljaselgitamiseks ainult seni, kuni identifitseerimisprotsessis ei ole läinud korda leida samasussuhte subjekti. Kuna tõendite kogumi ühe või teise tõendamisele kuuluva asjaolu väljaselgitamisel määrab uurija, ei ole tal vaja ka tuletada uusi faktilisi andmeid samasuse puudumise kohta faktidest, mis sisalduvad eksperdi poolt samasuse esinemise kohta tehtud järelduses. Seetõttu võibki samasussuhte subjekti tuvastamisel kontrollitavate isikute ringist piirduda ainult järelduste tegemisega samasuse esinemise kohta.

Sellise järelduse õigsust kinnitab ka uurimispraktika.

Samuti ei ole põhjendatud M. J. Segai väide, et mitme kontrollitava isiku esinemisel mõjustavad eksperdi järeldused samasuse esinemisest ja selle puudumisest uue ekspertiisi määramisel ekspertiisiülesande mahtu.

Kui uurijal tekib kahtlus daktüloskoopiaekspertiisi poolt samasuse esinemise kohta tehtud järelduse sisulises õigsuses, määrab ta kordusekspertiisi. Ekspertiisiülesande mahu määrab uurija. Siinjuures arvestab ta kõiki eeluurimisel kogutud tõendeid. Sellepärast ei ole uurija kunagi seotud uue ekspertiisi määramisel esmasekspertiisi tegemise määruuses esitatud ekspertiisiülesande mahuga või eksperdi järeldustega.

8. Daktüloskoopilise ekspertiisi tegemisel on identifitseeritavaks objektiks isik. Sellepärast on ka kohtulikuks tõendiks ainult selline daktüloskoopiaekspertiisi järeldus, mis hõlmab kontrollitavat

¹⁹ М. Я. Сегай. О формулировании выводов эксперта при разрешении вопроса о тождестве индивидуально-определенных объектов. — «Сборник научных работ», вып. 1. Вильнюс, 1963, стр. 131.

isikut kui tervikut, mitte aga tema üksikuid sõrmi. Ekspertiisipraktikas ei peeta seda asjaolu aga alati silmas.

11. aprillil 1966 varastati K. elukohas Põlva rajoonis Ihamaru k/n-s toiduaineid. Sündmuskoha vaatlusel avastati emailleeritud kaasil keerdmustrite tüüpi sõrmejälg. Kuriteo toimepanemises kahtlustati E-d. Daktüloskoopilise ekspertiisi tegemiseks esitati võrdlusmaterjalina E. sõrmejäljed, millest parema käe keerdkurrustikuga pöidla jälg oli kujunenud häguselt. Võrdlustulemuste hindamisel tegi ekspert järelduse, et kuriteojälg ei ole jäetud E. vasaku käe pöidlaga, samuti nimetis-, keskmiste, nimetute ega väikeste sõrmedega. Kuna parema käe pöidla võrdlusjälg oli kujunenud ebaselgesti, ei olnud eksperdil võimalik teha järeldusi selle kohta, kas kuriteojälg on jäetud E. parema käe pöidlaga või mitte.²⁰

Et daktüloskoopiaekspertiisi poolt tehtud järeldused hõlmasid ainult kontrollitava isiku üksikuid sõrmi, siis ei sisalda need ka faktilisi andmeid kontrollitava isiku samasuse esinemise või puudumise kohta. Seega jättis ekspert siin sisuliselt ekspertiisiülesande lahendamata. Järelikult pidi daktüloskoopiaekspert enne võrdlusuurimisele asumist nõudma uurijalt täiendavaid võrdlusmaterjale. Kui aga täiendavate materjalide esitamine ei ole võimalik, tuleks eksperdil teha sellisel juhul järeldus arvamuse andmise võimaluse kohta.

ОЦЕНКА РЕЗУЛЬТАТОВ СРАВНИТЕЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ И ФОРМУЛИРОВАНИЕ ВЫВОДОВ ПРИ ИДЕНТИФИКАЦИИ ЛИЧНОСТИ ПО СЛЕДАМ ПАПИЛЛЯРНЫХ УЗОРОВ

Х. Э. Линдмяэ

Резюме

На основе обобщения практики проведения дактилоскопических экспертиз в Эстонской ССР в настоящей работе показывается, что субъективный характер оценки признаков папиллярного узора и их совокупности может отрицательно сказаться на достоверности вывода эксперта и привести к ошибкам. Последние выражаются в том, что иногда на основании совокупности совпадающих признаков, полностью индивидуализирующей папиллярный узор, ошибочно делается вывод лишь о групповой принадлежности лица. Наряду с этим встречаются случаи, когда эксперт считает след папиллярного узора не используемым в целях идентификации, несмотря на то, что информация, полученная из следа, дает возможность выяснить конкретное лицо или по крайней мере его групповую принадлежность.

²⁰ Ekspertiisiakt nr. 80 20. augustil 1966. Eesti NSV Kohtuekspertiisi Laboratooriumi arhiiv.

В настоящее время на оценку признаков папиллярного узора в основном оказывают влияние такие субъективные факторы, как уровень теоретических знаний и личный практический опыт эксперта, а также непрерывность практики проведения дактилоскопических экспертиз. Требования к качеству выводов эксперта значительно возросли. Отсюда и необходимость снизить роль субъективных факторов при оценке признаков папиллярного узора. В этих целях в работе рассматриваются вопросы, связанные с применением теории вероятностей и методов математической статистики для объективной оценки идентификационной значимости совокупности признаков.

При вычислениях идентификационной значимости дактилоскопических признаков автор исходит из выясненных им данных о частоте встречаемости типов, видов и разновидностей папиллярных узоров, а также деталей папиллярного узора и папиллярной линии. Данные об идентификационной значимости признаков изложены в соответствующей таблице.

SISUKORD — ОГЛАВЛЕНИЕ

P. Vihalem. Oigusnorm üldise käitumiseeskirjana	3
П. И. Вихалем. Норма права как общее правило поведения. <i>Резюме</i>	10
E.-J. B. Truuväli. Riigi majanduslikku funktsiooni teostavad organid kodanlikus Eestis ja sotsialistliku revolutsiooni alperioodil	11
Э.-Ю. Б. Труувяли. Органы, осуществляющие экономическую функцию государства в буржуазной Эстонии и начальном периоде социалистической революции. <i>Резюме</i>	23
Ю. А. Егоров. Общественно-политический строй Эстонии (XX в. — октябрь 1917 г.)	24
E. Ploom. Kaupade järelmaksuga müümise leping ja selle kasutamine Tartu linna kaubandusorganisatsioonides	39
Э. А. Плом. Договор продажи товаров с рассрочкой платежа и его применение торговыми организациями г. Тарту. <i>Резюме</i>	46
A. Kalme. Toodangu kvaliteeti tagava tsiviilõigusliku vastutuse aktuaalsest probleemidest	47
A. A. К а л м е. Об актуальных проблемах гражданско-правовой ответственности, обеспечивающей качество продукции. <i>Резюме</i>	61
L. Lill. Elamuõigussuhete tekkimine üürniku perekonnaliikmetel	63
Л. А. Лилль. Возникновение жилищных правоотношений у членов семьи нанимателя. <i>Резюме</i>	78
B. П. Кельдер, Л. П. Саарнитс. О методике конкретно-социологических исследований в колхозном праве	79
A. Uustal. Nõukogude Liidu lepingud sotsialismimaadega õiguslikuks abiks	95
A. T. Уусталь. Договор Советского Союза с другими социалистическими государствами об оказании правовой помощи. <i>Резюме</i>	125
I. Orgo. Invaliidide töölepaigutamisest ja tööttingimustest	127
И. М. Орго. О трудоустройстве и условиях труда инвалидов. <i>Резюме</i>	136
H. Lindmäe. Võrdlustulemuste hindamine ja järelduste tegemine isiku identitiseerimisel naha papillaarkurrustiku jälgede järgi	138
X. Э. Линдмяэ. Оценка результатов сравнительного исследования и формирование выводов при идентификации личности по следам папиллярных узоров. <i>Резюме</i>	150